

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**MİRZE ELEKBER SABİR'İN "HOPHOPNAME" ESERİNDE
BAĞDAŞIKLIK UNSURLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda EKEN

ARDAHAN - 2018

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**MİRZE ELEKBER SABİR'İN "HOPHOPNAME" ESERİNDE
BAĞDAŞIKLIK UNSURLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

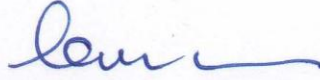
Eda EKEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gürkan DOĞAN

ARDAHAN - 2018

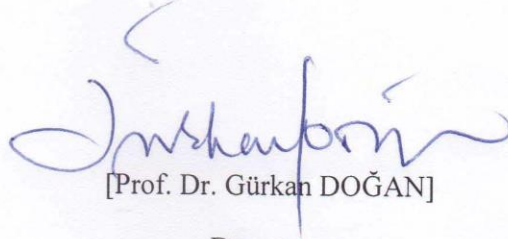
KABUL VE ONAY

Eda EKEN tarafından hazırlanan "Mirze Elekber Sabir'in "Hophopname" Eserinde Bağdaşıklık Unsurları" başlıklı bu çalışma, 02/07/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda OY BİRLİĞİ/ ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans olarak kabul edilmiştir.

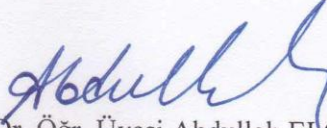
[Prof. Dr. Ceval KAYA]

Başkan

[Prof. Dr. Gürkan DOĞAN]

Danışman

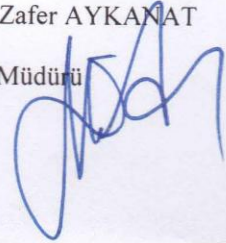
[Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN]

Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. 13.../...08...2018

Dr. Öğr. Üyesi Zafer AYKANAT

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Mirze Elekber Sabir’in “Hophopname” Eserinde Bağdaşıklık Unsurları” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

01.10.2018

Eda EKEN

ÖZET

EKEN, Eda.Mirze Elekber Sabir'in "Hophopname" Eserinde Bağdaşıklık Unsurları, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2018.

Üzerinde çeşitli çalışma olanakları bulunan dilin, kullanım olanaklarını ortaya çıkarmak üzere yapılan bu çalışmada Azerbaycan edebiyatının önemli şairlerinden Mirze Elekber Sabir'in Hophopname'de yer alan satira metinleri ele alınarak metindilbilimsel görünümleri ortaya konulmak istenmiştir. Şair toplumun her tabakasına hitap eden şiirleriyle dönemin Azerbaycan toplumunun sosyal yapısını göstermesi bakımından önem arz etmekle birlikte Azerbaycan edebiyatında bir dönüm noktasıdır. Bu nedenlerden dolayı bizde çalışmamızda satira metinleri üzerinde dilbilimsel bir çalışma yapma olanağı bularak dil ve edebiyatın birbirini tamamlar nitelikte iki unsur olduğu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın giriş bölümünde şairin, yaşadığı dönemin, Molla Nasreddin dergisinin ve satira metinlerinin konuları hakkında bilgiler verilmiştir. Satira metinlerinin çözümlenme aşamasından önce dilbiliminin ve metindilbilimin gelişimi hakkında bilgiler verilerek çözümlenmenin daha iyi anlaşılması için çeşitli açıklamalar yapılmıştır. İnceleme metinlerimizin çözümlenme aşamasında ise, eserlerde sıkça rastlanılan bağdaşıklık unsurlar üzerinde çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Artgönderim, zaman ve kip, eksilteli yapılar ve bağlayıcı öğeler başlıkları altında satira metinleri incelenmiştir.

Çalışmamızın sonunda, metinlerin anlaşılabilirliğini artırmak amacı ile İnceleme metinlerinde yer alan ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimelerden sözlük hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mirze Elekber Sabir, Hophop Name, satira, bağdaşıklık, metindilbilim

ABSTRACT

In this study done with the aim of revealing the usage possibilities of the language on which there are various working opportunities. Mirze Elekber Sabir's one of the most important poets of Azerbaijan Literature satire texts taking part in Hophop Name have been revealed. Because of these reasons, we have found an opportunity of working linguistics over the satire texts and tried to reveal that language and literature are two components completing each other. The poet is very important in terms of demonstrating the social structure of that period's Azerbaijan society by his poems addressing each layer of the society and he is also a milestone of Azerbaijan Literature. At the introduction part of our work, some information has been given about the poet, the period he lived, Molla Nasreddin magazine and the topics of satire texts. For a better understanding of the analysis, various explanations have been done by giving information about the evolution of linguistics and text linguistics before the stage of satire texts analysis. At the analysis stage of our examination texts, various classifications have been done about the cohesion elements frequently available in the texts. Satire texts have been examined under the titles of anaphora, time and made elliptical structures and linking elements. At the end of our study, with the aim of increasing the intelligibility of the texts, a dictionary has been prepared including mainly Arabic and Persian words of the examination texts.

Key Words:

Satire, Cohesion, Mirze Elekber Sabir, Hophopname

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	9
1.0. MİRZE ELEKBER SÂBİR'İN HAYATI VE ESERLERİ	11
1.1. HAYATI.....	11
1.2.SÂBİR VE MOLLA NESREDDİN	16
1.3. HOPHOPNAME'NİN YAYIMLANMA SERÜVENİ.....	17
1.3.1. M.E. Sabir'in Satiralarında İşlenen Konular	19
2.0. METİN KAVRAMI VE METİNDİLBİLİM	20
2.1. METİN NEDİR?.....	20
2.1.1. Artgönderim.....	25
3.0. ARTGÖNDERİM TESPİTLERİ	28
3.1. ADIL KULLANIMI İLE YAPILAN ARTGÖNDERİMLER.....	28
3.1.1. Tekil Adıllarla Yapılan Artgönderimler.....	28
3.1.1.1. Birinci Tekil Şahıs Adıllarıyla Kurulan Artgönderimler.....	28
3.1.1.1.1.Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Tekil Şahıs Adılı.....	31
3.1.1.1.2. Bulunma, Yönelme ve Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Tekil Şahıs Adılı.....	32
3.1.1.1.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Tekil Şahıs Adılı.....	35
3.1.1.2.İkinci Tekil Şahıs Adıllarıyla kurulan Artgönderimler.....	36
3.1.1.2.1. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan ikinci Tekil Şahıs Adılı.....	38
3.1.1.2.2. Bulunma, Yönelme ve Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan İkinci Tekil Şahıs Adılı.....	40
3.1.1.2.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan İkinci Tekil Şahıs Adılı.....	43
3.1.1.3. Üçüncü Tekil Şahıs Adıllarıyla Kurulan Artgönderimler.....	44
3.1.1.3.1. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü Tekil Şahıs Adılı.....	45
3.1.1.3.2. Yönelme, Bulunma, Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü Tekil Şahıs Adılı.....	46
3.1.1.3.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü Tekil Şahıs Adılı.....	48

3.1.1.4. Dönüştürülük Adıyla Kurulan Artgönderimler	48
3.1.1.4.1. Şahıs Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Dönüştürülük Adılı.....	49
3.1.2.Çoğul Adılarıyla Yapılan Artgönderimler	50
3.1.2.1. Birinci Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler.....	51
3.1.2.1. 2.İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı	52
3.1.2.1.3. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı	54
3.1.2.1.4. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hal Eklerini Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı.....	54
3.1.2.2. İkinci Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler.....	56
3.1.2.2.1. Belirtme Hal Eki Alan İkinci Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler	57
3.1.2.2.2.İlgi Eki Alan İkinci Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler	58
3.1.2.2.3. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hal Eklerini Alan İkinci Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler.....	58
3.1.2.3. Üçüncü Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler	59
3.1.2.3.1.Bulunma ve Yönelme Hal Eklerini Alan Üçüncü Çoğul Adılarıyla Kurulan Artgönderimler	60
3.2. GÖSTERENİN YİNELENMESİ OLARAK ARTGÖNDERİM	61
3.2.1. Sözcüğü Karşılıyan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler.....	61
3.2.1.1.“Bu” işaret Adının Kullanıldığı Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim	61
3.2.1.2. Sözcük Öbeğini Karşılıyan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler	62
3.2.1.3 Cümleleri Karşılıyan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler.....	63
3.2.1.4. Çokluk İşaret Adlarıyla Oluşturulan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler	65
3.3. SÖZCÜKSEL ART GÖNDERİM.....	67
3.3. 1. Satırlara Metinlerinde Eşanlımlı Kelimelerin Kullanımı	69
3.3. 2. Satırlara Metinlerinde Karşıt Anlamlı Kelimelerin Kullanımı	72
3.3. 3. Satırlara Metinlerinde İkilemelerin Kullanımı.....	76
3.4. ÇOK BAĞIMLI ARTGÖNDERİM	77
3.4. 1. Dini Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim.....	79
3.4. 2. İktisadi Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim.....	81

3.4. 3. Siyasi Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim	82
3.4.4. Eğitim, Edebiyat ve Metbuat İle İlgili Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim	83
3.4.5. İnsanlar İçin Kullanılan Kavramlara Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim	84
3.4.6. Coğrafi Yer ve Mekân Adlandırmaları İçin Kullanılan Kavramlara Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim	85
3.4. 7. Fiillere Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim	86
3.5. KİNAYELİ İFADELERDEN OLUŞAN ÇAĞRIŞIMSAL ARTGÖNDERİM	88
3. 6. BELİRTEÇLE YAPILAN ARTGÖNDERİM	90
3.7. GÖNDERGENİN YİNELENMESİYLE YAPILAN ARTGÖNDERİM	92
3.7.1. Satırlarda Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimleri	92
3.7.1. 1. Şahıslar İçin Kullanılan Genel Adlandırmalar	93
3.7.1.2. Aşağılama Bildiren İfadelerinin Kullanımıyla Gerçekleştirilen Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim	96
3.7.1.3. Sevgi Bildiren İfadelerinin Kullanımıyla Gerçekleştirilen Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim	97
4.0. ZAMAN VE KİP	98
4.1.GEÇMİŞ ZAMAN	99
4.1.1.Görülen Geçmiş Zaman	99
4.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	101
4.2. ŞİMDİKİ ZAMAN	102
4.3. GELECEK ZAMAN	103
4.3.1. Gelecek Zaman /Qeti Gelecek Zaman	104
4.3.2. Geniş Zaman /Qeyri Qeti Qelecek Zaman	105
4.4. GEREKLİLİK KİPİ /VACİB ŞEKLİ	106
4.5. ŞART KİPİ /ŞERT ŞEKLİ	106
4.6. İSTEK KİPİ /ARZU ŞEKLİ	108
4.7. BİLEŞİK ZAMANLAR /MÜREKKEB ŞEKLİ	109
4.7.1. Fiil Şekillerinin Hikayesi	109
4.7.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	109
4.7.3. Şimdiki Zamanın Hikayesi	110
4.7.4.Geniş Zamanın Hikâyesi	111
4.7.5. Koşul Kipinin Hikâyesi	112
4.7.6. İstek Kipinin Hikâyesi	113

4.8.FİİL ŞEKİLLERİNİN RİVAYETİ.....	113
4.8.1.Şimdiki Zamanın Rivayeti	113
4.8.2.Geniş Zamanın Rivayeti	114
4.8.3.Gelecek Zamanın Rivayeti.....	114
4.8.4. Gereklilik Kipinin Rivayeti.....	115
4.9. FİİL ŞEKİLLERİNİN ŞERTİ	115
-ise eki şahıs eklerinden sonra gelir.	115
Örnek: almış ise-almışsa, gelecek ise-gelecekse.	115
4.9.1. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	115
4.9.2. Şimdiki Zamanın Şartı	116
4.9.3.Geniş Zamanın Şartı	116
4.9.4. Katmerli Bileşik Zaman.....	117
5.0.EKSİLTİLİ YAPILAR.....	118
5.1. ÖZNE EKSİLTİLİ YAPILAR	119
5.1.1. Aynı Mısırada ya da Mısralar Arasında Yapılan Özne Eksiltisi.....	119
5.1.2. Aynı Beyitin İlk Mısrasında Farklı Görevde Kullanılan Bir Unsurun İkinci Mısrada Özne Olarak Kullanılması	121
5.1.3. Emir Kipiyle Yapılan Özne Eksiltileri.....	122
5.1.4. Mısralarda Uygun Şahıs Eklerinin Kullanılmaması İle Yapılan Özne Eksiltisi	124
5.1.5.Sezdirim Yoluyla İle Yapılan Özne Eksiltisi.....	126
5.2.NESNE EKSİLTİLİ YAPILAR	127
5.3.TÜMLEÇ EKSİLTİLİ YAPILAR.....	128
5.4. ZARF TÜMLECİ EKSİLTİSİ.....	130
5.5.YÜKLEM EKSİLTİLİ YAPILAR	131
5.6.TAMLAMA VE HAL EKİ EKSİLTİLİ YAPILAR	133
6.0. BAĞLAYICI ÖĞELER	138
6.1. YABANCI KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖĞELERİ	141
6.1.1.Karşıtlık İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri.....	141
6.1.2. Sebep İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri.....	143
6.1.3. Zaman İfadesi Veren Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri	143
6.1.4. Birlik İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri	144
6.1.5. Sonuç İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri.....	145
6.1.6. Almaşım İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri	147
6.2. KARIŞIK KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖĞELERİ	148
6.2.1. Sonuç İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Öğeleri	148

6.2.2. Zaman İfade Veren Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri.....	148
6.2.3. Almaşım İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	149
6.2.4. Birlik İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri.....	150
6.3. TÜRKÇE KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖGELERİ	150
6.3.1. Karşıtlık İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri.....	151
6.3.2. Amaç İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	151
6.3.3. Sebep İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri.....	152
6.3.4. Sonuç İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri.....	152
6.3.5. Katkı/ Sürerlilik İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	153
6.3.6. Zaman İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	155
6.3.7. Birlik İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	156
6.2.4. Almaşım İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri	157
SONUÇ	159
SÖZLÜK.....	162
KAYNAKÇA.....	167
ÖZGEÇMİŞ	170

ÖNSÖZ

Üzerinde çeşitli çalışma olanakları bulunan Azerbaycan edebiyatı şairlerinden Mirze Elekber Sabir'in satira metinleri ele alınarak metindilbilimsel bir çalışma yapılmak istenmiştir. Şairin şiirlerinde kullandığı dil günümüz Türkçesi açısından anlaşılır olmasa da dönemin Azerbaycan Türkçesi bakımından halkın anlayabileceği şekilde sade bir dil kullanılmıştır. Şair satiralarını döneminin toplumsal sorunları üzerine yazmıştır. Bu satiralarda şair, topluma yön verenleri eleştirmiş ve bu eleştiri içerikli şiirleri konuşma havası içerisinde kaleme almıştır. İnceleme metnimizde yer alan birçok satira metni Celil Memmed Quluzade'nin Molla Nasreddin dergisinde yer alan bazı feyletonlarının devamı niteliğindedir.

Son dönemlerde hem edebiyat hem dil içerikli çalışmaların artması edebiyat ve dilin birbirini tamamladıklarını gösterir. Bizde edebiyatın ve dilin iç içe incelenebileceğinin bir ispatı olarak metindilbilimsel bir çözümleme yapmaya çalıştık. Çalışmamızda Mirze Elekber Sabir'in elimizde bulunan "Hophopname"sinde yer alan satiralarından 165 tanesi bağdaşıklık unsurları açısından incelenmiştir. Artgönderim ve eksilteli yapıların tespitlerinde şiirlerin birebir çevirisi yapılmıştır. Çevirilerin bir kısmı İsa ÖZTÜRK'ün "Hophopname Seçmeler" çalışmasından alınırken bir kısmı Eda EKEN tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca çalışmamızda yer alan Azerbaycan Türkçesi grameri açıklamaları Eda EKEN'in Üniversite ders notlarından yararlanılmıştır. İlk olarak çalışmamızda M.E. Sabir'in hayatıyla ilgili bilgilere yer verdikten sonra Hophopname'de yer alan satiraları çeşitli başlıklar altında inceleyerek bağdaşıklık unsurları tespit edilmeye çalışıldı. Feyletonlar düzyazı, satira metinleri şiir biçiminde birbirini tamamlar niteliktedirler. Satira metinlerinde bağdaşıklık unsurlarının tespiti için hem feyletonlar hem de satira metinleri incelenmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve hazırlanma aşamasında ilgi ve desteğini daima yanımda hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Gürkan DOĞAN'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Yine özellikle kaynak temininde Doç. Dr. İlkin GULUYEV'e, Alper BAHTİYAROĞLU'na ve Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü hocalarına sonsuz teşekkür ederim. Yakın ilgi ve destekleriyle beni yüreklendiren aileme, öğrencilerime ve değerli öğretmen arkadaşlarım Şeyda ŞAHİN, Veysel ŞAHİN ve Furkan KURT'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ardahan-2018

Eda EKEN

GİRİŞ

Dil, düşünce becerisinin üzerine giydirilmiş ikinci bir yetidir. Akıl kendisine bir şey sorulduğunda ne denildiğine bakarak ne demek istediğini bir karara bağlamaktır yani hipotez oluşturma, karar verme yetisidir. Sınırlı sayıda öge (fonem, ekler, dilbilgisi kuralları, sözcükler vb.) kullanılarak sınırsız sayıda anlam unsuru oluşturulan bir sistemdir. Kurallar dizgesidir. Sınırlı sayıdaki öğeler, kurallar çerçevesinde bir araya gelerek sınırsız sayıda cümle kurulur.

Toplum içindeki bireyler, aralarındaki iletişimi düzenlemek, sürdürmek ya da kesinleştirmek için dili kullanırlar. Gürkan Doğan'a göre; "*konu edinilen olgu ne denli karmaşık olursa olsun, temel olan bir şey varsa o da birbirimizi en iyi dil aracılığıyla anlayabildiğimiz gerçeğidir.*"¹

Bu bağlamda dil toplum içinde iletişimi sağlayan bir araçtır. Dil konuşulduğu toplumun kültürünü ve sanatını görüntüleyen bir ayna, insanlar arasındaki ilişkileri sağlayan iletişim aracı, duygu ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan en önemli vasıtaadır.

Doğan Aksandili şöyle tanımlamaktadır: "*Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugünde çözemediğimiz büyümlü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumda ayrı düşünülemez olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur. İnsani açıdan bakınca, insanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen odur.*"²

Dil sayesinde geçmiş günümüze taşınır ve tarihsel bir boyut kazanır. Dilin bu özelliği geçmişten günümüze değişen ve gelişen edebiyat, sanat ve kültür hakkında bilgi verir. Berke Vardar dilin tarihsel boyutunu şöyle ifade etmektedir: "*Her dil süre içinde yer alır, bir tarih içerir. Evrim boyutunun işe karışmasıyla dil olgusunun kapsamı da alabildiğine genişler. Her dil hem tarihsel bir kalıt, çağlar boyunca oluşmuş bir ürün görünümünü sunar; hem de sürekli biçimde değişen, kullanıldıkça dönüşen, konuşuldukça ayrımlaşan devingen bir düzen; kırılğan bir düzlem, geçici bir denge durumu, oluşum içinde bir etkinlik biçiminde algılanır.*"³

Algılanan dili kendine has yöntemlerle, dilin işleyişini, yapısını ve süre içindeki değişimini inceleyen insan bilimine dilbilim denir. Vardar dilbilimi daha kapsamlı bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

¹ Gürkan Doğan, *Söylem Üzerine* (ed. Ahmet Kocaman), Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s.82.

² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s.11

³ Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual, 2000, s.19

Dilbilim genel olarak dil olayını ele alan özel olarak da dilin çeşitli gerçekleştirmeleri sayılan doğal dillerin hem belli bir evredeki işleyiş düzenlerini, hem de çeşitli evreler arasında ki değişimlerini inceleyen bir insan bilimidir. Yinelenebilir gözlemlerden ya da mantıksal gelişimi izlenebilir usçul varsayımlardan kalkarak doğrulanabilir bağıntılardan kaynaklanan ve evrensel geçerlilik taşıyan sonuçlara ulaşması insan bilimleri arasında seçkin bir yer tutan bu dalın bilimsellik güvencesidir.⁴

Dilbilim tarih ve felsefe özelliği taşıyan araştırmalardan ayrılarak, dilin süreç içerisindeki oluşumuyla ilgilenmiştir. 2500 yıllık bir geçmişe sahip olan dilbilim 1950'den sonra büyük ölçüde gelişme göstererek insan bilimleri arasında önemli bir konuma gelmiştir. Günümüzde budunbilim, toplumbilim, ruhbilim dilbilimden büyük ölçüde faydalanmışlardır.

⁴ Vardar, a.g.e, s.21

1.0.MİRZE ELEKBER SÂBİR'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

*“Molla Ali Ekber Tahirzade Sâbir, 30 Mayıs 1862 yılında Azerbaycan'ın Şamahı Şehrinde doğmuştur. Babası Hacı Meshedî Zeynelabidin, annesi Saltanat Hanım'dır.”*⁵

Küçük Sabir sekiz yaşında iken medreseye verilmiş ve daha ilköğrenimi sırasında eski usul eğitimden şikâyetini şöyle ifade ederek aşağıdaki gibi şiirler yazmaya başlamıştır;

“Tutdum orucu iramazanda

Galdı iki gözlerim gazanda

Mollam da döyür yazı yazanda.⁶

Sabir dindar bir aileden gelmektedir. Sâbir sekiz yaşına geldiğinde babası onu dinî eğitim alması için Mollahaneye gönderir. Sâbir, Mollahanede dört yıl okudu. İlk tahsilini Mollahanede alan sair, 12 yaşında Şamahı'da yaşayan ünlü Azerbaycan sairi Seyid Azim Şirvânî'nin (1835-1888) 1872 yılında Şamahı'da açtığı okula gönderildi. Bu okulda Azerbaycan Türkçesi, Farsça, Arapça, Rusça, tabiat bilgisi, tarih, coğrafya, hesap, seriat ve klasik edebiyat dersleri aldı. Sâbir, bu okulda okuduğu yıllarda yazdığı şiirlerle Şirvânî'nin dikkatini çeker. Şirvânî, Sâbir'deki bu istidadı görür ve edebiyata olan hevesini artırmak için Sâbir'e ödevler verir⁷.

Bu durum Sabir'in klasik edebiyata olan hevesini daha da güçlendirmiştir⁸. “Bu dönem Sâbir'e, Sadî'nin Gülistan'ından çeviriler yaptırmış ve bu çevirileri düzeltmiştir. Şirvânî'nin bu çevirileri düzeltmesi, onunla ilgilenmesi, sairi şiir yazmaya daha çok heveslendirmiştir. Şirvânî, aynı zamanda talebesinin orijinal şiirlerini de okuyup tashih edermiş.⁹ “Şirvânî, bu gayreti ve çalışkanlığından dolayı talebesi Sâbir'e Nizâmî'nin Hamse'sini hediye etmiştir.¹⁰

Bir iki yıl okula devam ettikten sonra Sabir Türkçe ve Farsça okuyup yazmayı öğrenmiş,babası ise oğlunun başka bir alanda ilerlemesini istiyordu. Bu nedenle daha ileri gitmesine izin vermeyerek kendisini ticaret hayatına alıştırmak üzere dükkânına almıştır. Buna rağmen Sabir alışverişten ziyade kendini yine okuyup yazmaya vermiş ve dolayısıyla babası tarafından sık sık azarlanır. Hatta bir seferinde babası Sabir'in şiir defterini yırtıyor. Sabir buna o kadar üzülmüyor ki evi terk etmek üzere Horasan'a giden bir kervan ile yola çıkar. Fakat babası tarafından geri çevrilir. Bu sefer Muharrem ayı dolayısıyla Kerbelâ vak'ası üzerine yazdığı mersiyelerle gerek babasının gerekse şehir halkının sevgisini kazanır. Aynı zamanda güzel ve nükteli konuşması ve hazır cevaplılığı ile kısa zamanda din âlimleri ve Şamahı'nın yüksek tabakası arasında geniş şöhret yaparak halkın dikkatini çeker.

Şair 23 yaşında iken Horasana seyahate çıkar. Böylece Meşhed, Sebzevar, Nişabur, Türbeti Haydariyye, Türbeti Cem, Semerkant ve Buhara taraflarını dolaşır ve bu süre içinde hayatını seyyar satıcılıkla kazanır. Fakat o sıralarda Horasanda kolera salgını baş gösterdiğinden çok geçmeden Şamahı'ya döner. Bundan bir zaman sonra Kerbelâ'yı ziyarete gider. Dönüşünde tekrar Horasan'a uğrar. Bu defa Türkistan'ın Aşkabat veya Merv

⁵E. Mir Ehmedov, *M. E. Sabir, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (XIX Esrin Evvellerinden 1917 İle Geder)*, II. C. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesriyatı, Bakı 1960, s.614-615.

⁶Mir Celal Bağirov, Firidun Hüseyinov, *20. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Maarif Neşriyatı, Bakü, 1982, s.162

⁷Mir Ehmedov, a.g.e, s.615.

⁸Bağirov-Hüseyinov, a.g.e., s.162

⁹Mir Ehmedov, a.g.e., s. 615.

¹⁰Maarife Hacıyeva, *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuz Mayıs Ü., Yay., Samsun 1994,s.19.

şehrine yerleşmek niyetindedir. Fakat babasının ölümü üzerine tekrar Şamahı'ya dönmek zorunda kalır. Şamahı'ya geldikten sonra evlenir ve 15 sene içinde sekiz kız çocuğu olur.

Sabir kuyruk yağından sabun yapıp satmakla hayatını kazanır. Yoksulluk ve sefalet içinde ömür sürdüğü halde işinden arta kalan zamanını yine de kitap okumaya ve şiir yazmaya verir.

1911 senesinde hemşerilerinden iki şairle tanışır ve bunlarla yakın arkadaş olur (Abbas Sihat ve Muhammed Tarrah). Her üçü de boş zamanlarında buluşur, Türkçe ve Farsça kaside ve gazel okur ve irticalen şiir söylerler. Daha sonra şair Ağa Ali Nasih'in aracılığı ile tanınmış tenkitçi Feridun Köçerli ile tanışır ve bunun Sabir'in üzerinde büyük etkisi olur. Sabir şiirlerini, başta Molla Nasrettin dergisi olmak üzere Hayat, Rehber, Debistan, İrşat, Güneş, Sada, Yeni Hakikat ve Malûmat gibi gazetelerde yayınlanır.

Özellikle Molla Nasrettin dergisi Sabir'in hayatında önemli yer tutar. *Bedirxan Ahmedov'a göre: Molla Nesreddin Sabir'i keşfetmişse, Sabir de Molla Nesreddin'i meşhurlaştırmıştır*.¹¹

Mutaassıp Şamahı halkının kendisine karşı günden güne artan düşmanlığı Sabir'i, Hophop imzasını değiştirerek "Din Direği, Mir'ât, Fazıl, Ağlar Güleğen ve Ebu Nasr Şeybani" gibi takma adlar kullanmaya zorlamıştır. Buna rağmen şairin dil ve üslubu o derece yayılmış ve tanınmış ki artık bu gibi maskelemeler bir sonuç vermez. Sonunda şahsına karşı duyulan düşmanlık o derece artıyor ki kâfir ve Babi ilan ederek Sabire artık kuyruk satmazlar. Şair bu yüzden sabunculuk mesleğinden vazgeçmek zorunda kalır. Dolayısıyla Şamahı'dan ayrılmak isterken Muhammed Selim isminde bir oğlu dünyaya geliyor. Bunun için artık şehri terketmez ve öğretmenlerden biriyle Mektebi Ümit adında bir okul açar. Fakat bu yoldan hayatını kazanamadığından 1910 yılında Bakû'ya göç ediyor ve burada Neşri Maarif derneğinin Balahana petrol bölgesindeki okulunda Farsça ve şeriat öğretmenliği yapar.

Şair 1911 senesinin başında karaciğer hastalığına yakalanır ve Şamahı'daki arkadaşı Abbas Sihat'a bu acıklı haberi mısralarla bildirir:

"Arızı gamlar elinden yüreğim şişmiş idi,
Zannedirdim edecektir ona çare ciğerim.
Bahtı menhusuma bak, ben bu temennada iken
Başladı şişmeğe imdi yüzü kare ciğerim."¹²

Hastalığı gittikçe şiddetlendiği için artık Bakû'de kalamaz ve Şamahı'ya dönüme zorunkda kalır. Burada Molla Nasrettin dergisinin idarehanesi tarafından tedavisi yaptırılmak üzere Tiflis'e gönderilir. Tiflis'te bazı doktorlar ameliyat yapılmasını teklif etmişlerse de Sabir buna razı olmaz. Sabir, Abbas Sihat'a yazdığı ikinci mektubunda hastalığının şiddetlenmesinden şöyle yakınıyor:

"Kardeşim Sihat,

Mektubun yetiştii. Evden, uşaklardan bir endazeye cen "nigeranlığım ref'oldu"¹³. Kaldı ki benim ahvalim, sabıkta sana mektup yazdığım halde şimdiki halden bin defa yaxşı idi. Özüm öz bedbahtlığıma bais oldum. Doğrusu, Mirza Celil ve Halide Hanım cenablarının hadden artık¹⁴ iltifatlarından hicalet çektiğime göre, çalıştım ki belki bir az tez sihat tapım (") Daha da hastalığım şiddet eyledi. Böyle ki, burada bir nefer Kandcmirof adlı doktor var. İran konsolosunun mahsusi hekimidir. Rusyada ve Yevropa- da tahlil etmiştir. Osmanlı Türkçesi ile de güzel danışır. Gettim onun yanına, beni muayene etti. Soruştu ki kimden ilaç edirsən? Dedim: Doktor Kasparyans'tan. Dedi: Kasparyans iyi bir doktordur, lâkin bir kadar ihtiyarlamış. Doğrusu onun bu ibaresi gayet de benim hoşuma gitti. Türklere muhabbetimin kesretinden hayal ettim ki bu adamın danışığı yalnız bana ilaçtır!"

Sabir bir müddet sonra Şamahı'ya dönüyor. Hastalığının verdiği ıstırabı aşağıdaki mısra ile ifade eden şair 12 Temmuz 1911 de vefat ediyor ve Yedi Günbed mezarlığına

¹¹ Bədirxan Əhmədov, *XX Əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi II. Cild*, Elm və Təhsil Nəşr, Bakı, 2011, s.282

¹² Abbas Zamaov, *Muasirleri Sabir Hakkında*, Azərbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, Bakü, 1962, s.126.

¹³ Ev ve çocuklar hakkındaki endişem bir dereceye kadar zail oldu.

¹⁴ Haddinden fazla

defnedilir.

“İsterem ölmeyi men, İeyk kaçır benden ecel;
Gör ne bedbahtam, ecelden de gerek nâz çekem!”¹⁵

“Ölümündn üç gün önce H. Qasimova'ya dediği “ben vücudumda olan etimi halkımın yolunda çürüttüm. Eğer ömrüm vefa etseydi, kemiklerimi de halkımın yoluna koyardım” ifadesi onun bir vatandaş olarak milletine hizmetini açıkça ifade eder”¹⁶.

Azerbaycanlı büyük edip Ali Ekber Sabir'in düşünce ve özellikleri başlıca şu üç alanda toplanabilir:

1:Dil

2:Hiciv

3: Milli ve Dini Görüş

Dil: Şair yaşadığı devrin gereği olarak çok Farsça kelime kullanmıştır. Bunlar halkın ağzıyla yazdığı şiirlerde özellikle hicivlerde azalır, hiciv dışındaki şiirlerde ise çoğalır. Sabir halkın dili ve ifade biçimine inanmış bir insandır. Ancak yaşadığı devirde Farsça kullanmayana veya bilmeyene aydın gözüyle bakılmadığı için bu yöne eğilmek zorunda kalmıştır. (Gerçekten o zaman Osmanlıda da durum aynı idi). Eğer günümüzde yaşamış olsaydı pürüzsüz bir dille yani halkın Türkçesiyle şiirlerini yazacak, duyduklarını ve düşüncelerini daha güzel ifade etmekle Türk dünyasını büyüleyecekti. Sabir'in Türkçesinde üç ağız vardır: Birincisi Azerbaycan Türkçesinin, Anadolu'nunkine çok yakın olan bugünkü resmi ya da Bakû ağzı, İkincisi kültürsüz halk kitlelerinin ağzı (bu, daha çok güldürmek için kullanılmıştır) ve üçüncüsü ise İstanbul ağzından alman «bana, sana» gibi kelimelerdir.

Bundan dolayıdır ki aynı Türkçe bir kelimenin çeşitli ağızlarda kullanıldığı görülür: Öv - ev, arvad - övret, sora - sonra, molla - molda, sene . Sana, mene - bana, olara - onlara vb.

Hiciv: Sabir'i Sabir eden ve diğerlerinden ayıran hicivleridir. Bundaki başarının sırrı ise halk kitlelerinin ifade biçimini ve ağzını kullanmak olmuştur. Sabir halkın duygu ve düşüncelerini en iyi bir şekilde dile getirmek ve karikatürize etmek için onun gerçek dilinin ve hele mizahta mahalli ağzın kullanılmasının zorunlu olduğunu keşfeden ve bunu uygulayabilen yegâne şairdir. Bunun için, hiçbir art fikri olmaksızın ve sanat yapmak amacıyla, Anadolu ve Azerbaycan'daki kültürsüz halk kitlelerinin davranış, duygu ve düşüncelerini mizah içinde bu kadar güzel ifade eden başka bir şair gelmemiştir.

Sabir'i diğerlerinden ayıran özelliklerden biri de şiirde halk ağzının ve argoya kaçan mahalli ifadelerin ilk defa kültürlü ve kuvvetli sanata sahip bir kişi tarafından kullanılmış olmasıdır. Hâlbuki Osmanlı şairleri kültürlü olduğu nispette, değil halkın ağzından, Türkçeden bile uzaklaşmışlardır.

Sabir'in hicivde üçüncü özelliği ise bu çeşit şiire toplum felsefesini sokmuş olmasıdır. Bununla halkı çok iyi bir şekilde karakterize eder ve sosyal derterini dile getirir. Her hicvin altında ya samimi bir mizah vardır ya da sosyal bir dava yatar. Amaç toplumu içinde bulunduğu sefalet ve karanlıktan çıkarmaktır.

Bu üç özelliği ile Sabir'in hicivleri, yalnız sanat için yazılan ve bir kişiyi kötülemeyi hedef tutan klasik hicivden tamamen ayrılır. Dolayısıyla Sabir'in hicivde ve Türk halk edebiyatında yepyeni bir çığır açtığını iddia edebiliriz.

Milli ve dini görüş: Sabir taassuba şiddetle karşı çıkar, çünkü İslamlığın dejenere olmasına tahammülü yoktur. Bir yandan o zamanki İslam dünyasının uykuda olmasına hayıflanırken bir yandan da İslamlığın lehine söz eder. Kafkasya'da Müslüman halkın kıyımına dayanamayan şair çaresizlik içinde feleğe sitem etmekle yetinir. Bir yerde İslamlığı şöyle savunur:

Efsus, sed efsus sene, ey güzel İslam!

Kimler sene gör indi terefdar olacagdır!

Baş saçlı, ayag çekmeli, mırt mırt danışanlar

Din gedri bilib mö'mini dindar alacagdır...

¹⁵ Mecit Doğru, *Mirze Elekber Sabir Hophopname*, Atak Matbaası, Ankara, 1976, s.10

¹⁶ Ehmedov, a.g.e., s.285

Sabir'in milli duygulan çok kuvvetlidir. Gerek hicivlerin ve gerekse hiciv dışındaki şiirlerin büyük bir kısmında bunun hâkim olduğu görülür. Milli bir dava güder ve milletin istidatsız, okumaya ve ilme hevesi olmayan bir millet gibi gösterilmesine karşı çıkar.

Mezhep ayrılıklarının milli birliği parçalayıcı bir unsur olduğunu belirtmek suretiyle milleti uyandırmak ister. Kafkasya'nın perişan hali şairi üzmettedir. Bu yetmi-yormuş gibi Çarlık misyonerlerinin halkın uyanmasını önlemek amacıyla açılan yeni usul okulları kapatması Sabir'i derin bir teessüre sokar.

Şairin sözüm ona aydınları teşhis ve bunlarla alay etmesi milli gurur bakımından gayet manidar ve hatta bugünkü Türkiye için ibret vericidir. Bu gibi kişilerin nasıl halka kötü örnek olduklarına, Türk diline, islam dinine ve millete ne kadar ters düştüklerine birçok yerlerde değinir ve bunların Ruslaşmasına son derece içerler. Sabir Türk dilini savunmuş ve Türkçe okumayan, konuşmayan ve yazmayan sözde aydınlara şiddetle çatmıştır. Türk dilinin ihmaline asla tahammülü yoktur. Dolayısıyla Şaire Azerbaycan'ın bir nevi Ali Şir Nevaisi gözüyle bakılabilir.

Sabir bütün tehlikelere rağmen Orta Asya, İran, Kafkasya ve Anadolu Türklüğünden birçok kez söz etmiş ve Türk dünyasının parçalanıp birbirine düşmesine çok hayıflanmıştır. Bu şiirlerinde Turancılığı ve genel bir Türk tarihini kabul eder ve Azerbaycan'ı içine sokar.

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bunalımla yakından ilgilenir ve Sultan Abdulhamid'in meşrutiyeti ilana zorlandığı sırada "böyle tehlikeli bir hata yapmayın" diye Osmanlılara yalvarır. Avrupa devletlerinin Yunanlıları Osmanlılara saldırtmasına da değindiğine bakılırsa Şairin kalbinin Anadolu ile çarptığı anlaşılır.¹⁷

Sabir sağlığında şiirlerinden oluşan bir kitap çıkaramamıştır. Ölümünden sonra Abbas

Sehet tarafından "Hophopname" adı altında neşredilmiştir.

20. yüzyılın başlarına kadar Sâbir'in gazel ve kasideleri toplu olarak bir eserde yayımlanmamıştı. Çünkü bu dönemde Rusya'da, İran'da ve Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri başlamıştı. Coğrafi yakınlık, ticaret vb. birçok nedenden dolayı Azerbaycan'da da yenilik hareketleri başladı. Azerbaycan coğrafyasındaki bu yenilik hareketleri edebiyatı da etkiledi. Örneğin eski şiir tarzına rağbet de eskisi kadar değildi. Bu dönemde özellikle "Abbas Sihhat, Muhammed Terrah ve özellikle Feridun Bey Köçerli gibi yenilikçi şahsiyetlerle giriştiği yeni şiirin nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmaları, Sâbir'in sosyal hayata ve edebiyata bakışını değiştirdi.¹⁸

Azerbaycan basın hayatının ilk Türkçe gazetesi olan "Şark-ı Rus" gazetesinin çıkarılması¹⁹ da şairi oldukça etkilemiştir. Ömrünün otuz yılını şiir yazmakla geçiren şair "ilk şiiri, Tiflis'te çıkarılan "Şark-ı Rus" gazetesinde 1903 yılında yayımlandı. Dil konusunda çok hassas olan Sâbir, yayımlanan bu ilk sosyal içerikli şiirinde:

Şükriullah ki afitab-ı sühen Şerg-i me'naden oldu çöhrenüma

Gıl dualar ki "Şerg-i Rus"umuzun Tel'etinden olar cahan Beyza"²⁰

diyerek gazetenin çıkarılmasını bu beyitlerle desteklemiştir.

Şair, Rus İhtilali ile başlayan halkın özgürlük mücadelesinin yaygınlaşmasına da kayıtsız kalmamıştır. "Aynı yıl "Heyat" gazetesinde yayımlanan "Beynelmîle" adlı şiiri, yüzyıl ötesine taşacak bir siyasi ve sosyal problemin çözümü niteliğinde eşsiz şiir olarak değerlendirilmiştir. Şiire "Müselman ve Ermeni vetendaşlarımıza" diye başlar ve onlara ithaf eder:

Esrimiz hahiş ederken ittifağ ü ittihad,

Cümlemiz emniyyet içre almag isterken murad,

Beynimizde yoh iken bir gûne esbab-i tezad,

Bu veten övladına ariz olub büğz ü inad,

Müselmanla ermeniler beynine düşdü fesad,

¹⁷ Doğru, a.g.e., s.10

¹⁸ A. Bayramoğlu, *Mirze Elekber Sabir (Heyatı ve Eserleri)*, Bakü, 2003 s. 31.

¹⁹ Lokman Taşkesenlioğlu, *Azerbaycan Türk Edebiyatı Milli Şairi Mirze Elekber Sabir ve Hophopname*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2013, sayı 2/3, s.96-132

²⁰ "Afitab-ı Sühen" - SABİR, M. E., *Hophopname*. Bakü, 1962, hz. Abbas ZAMANOV. s. 329

Yox mu bir sahib-hidayet, yoh mu bir ehl-i reşad? ...
İki yoldaş, iki gonşu bir vetende hemdiyar,
Esrlere ömr edib sülh içre bulmuşken gerar
Fitne-i iblis-i mel'un oldu nagâh aşikâr"²¹

Şairin yukarıdaki mısraları yüzyıllar sonrasına da ışık tutmaktadır. Günümüzde de Azerbaycan coğrafyasında devam eden Ermeni- Azerbaycan hatta Ermeni- Türk çatışması devam etmektedir. Aynı coğrafyada kardeşçe geçinen iki halkın daha sonra farklı ülkelerin araya fitne, fesat çıkarmaları kardeşçe geçinen iki halkı yüzyıllar sürecek düşmanlığa sürüklemiştir.

Mirze Elekber Sâbir 'in sanatında eski ve yeni şiir tarzlarını birlikte görmek mümkündür. Şairin halk edebiyatını ve klasik edebiyatı iyi bilmesi onun şiirlerini çok yönlü kılmıştır. Eski ve yeninin sentezi şairin şiirlerinde mevcuttur. Şairin mizah anlayışı halk edebiyatından gelmektedir.

Mizahı halk edebiyatının silinmez hafızasında önemli bir yer tutan Nasreddin Hoca'dan almıştır diyebiliriz. Çünkü onda mizah, kara mizah şeklindedir. Klasik söyleyişle güldürürken düşündürür. Şiirleri okunduğunda insanın yüzünde ister istemez bir tebessüm belirlemektedir. Onu meşhur eden mecmuanın adının da "Molla Nasreddin" (Nasreddin Hoca) olması tesadüfi değildir.²²

Sabir divan edebiyatından da etkilenmiştir. Aruz ölçüsünü kullanarak beyitlerden oluşan şiirlerinde özellikle Nizami ve Fuzuli'nin etkileri görülmektedir. Şairin bazı şiirlerinde Fuzuli'nin şiirlerinden geçişler görülmektedir.

Fuzûli'nin diline, söyleyiş güzelliğine hayran olan Sâbir, onun şiirlerine birebir nazireler de yazmıştır. Aynı ya da farklı konularda Fuzûli'yi hatırladığı ve hatırlattığı pek çok şiiri vardır: Fuzûli'nin

Âh eylediğim serv-i hırâmânın içindir
Kan ağladığım gonce-i handânın içindir
beyti ile başlayan meşhur gazeline;
Âh eylediğim neş'e-yi gelyanın üçündür
Qan ağladığım gehve-yi fincanın üçündür
beyti ile başlayan gazeline; yine aynı şekilde Fuzûli'nin:
Can verme gam-ı aşka ki, aşk afet-i candır
Aşk afet-i can olduğu meşhur-ı cihandır
beyti ile başlayan gazeline;
Tehsil-i elm etme ki elm afet-i candır,
Hem egle ziyandır.
Elm afet-i can olduğu meşhur-ı cihandır
Me'ruf-i zamandır.

Mısraları ile başlayan şiirini nazire olarak yazmıştır. Bu örnekler daha da artırılabilir:

Gönlüm açılır zülf-i perişanını görgeç
Nutmum tutulur gonce-i handanını görgeç
beyti ile başlayan Fuzûli'nin meşhur şiiri,
Sâbir'de:

Könlüm bulanır küçede cövlanını görcek,
Nitgim tutulur herze vü hedyanını görcek.

beyti ile başlayan bir şiire dönüşecektir. Yine aynı şekilde söz ve söyleyiş olarak etkilendiği, Fuzûli'nin

²¹ "Beynelmilel" - SABİR, M. E., *Hophopname*, Bakü, 1962, hz. Abbas ZAMANOV. s. 331.

²² Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.112-113

Akl yâr olsaydı terk-i ışk-ı yâr etmez miydim?
 İhtiyar olsaydı rahat ihtiyar etmez miydim gazelinin bir benzerini kendi tarzında;
 Mende ar olsaydı ölmek ihtiyar etmez miydin?
 Abrunun nolduğun bilseydim ar etmez miydin?”²³

Beitlerinde Fuzuli'nin izleri açıkça görülmektedir. Sabir sadece kendisinden yüzyıllar önce yaşayan Fuzuli ve Nizami'den değil aynı zamanda çağdaşı olan Namık Kemal'den de etkilenmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal gibi Osmanlı topraklarında yaşayan yazar ve şairlerin izleri de şairin şiirlerinde görülmektedir.

Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem gibi öncü yenilikçiler Osmanlı Devleti'ndeki pek çok şair gibi Sâbir'i de yenilikçi düşüncelere sevk etmiştir.

Özellikle Namık Kemal'in:

Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
 Serhaddimize kal'a bizim hâk-i bedendir
 Osmanlılarız ziyetimiz kanlı kefendir
 Gavgâda şehadetle bütün kâm alırsız biz

Osmanlılarız can veririz nâm alırsız biz bendi ile başlayan “Vatan Şarkısı”, Sâbir'e çok farklı ufuklar açmıştır. Büyük Türkiye şairinden ilham alarak Kafkas Türklerine hitaben yazdığı:

Âmâlımız, efkârımız ifna-i vetendir,
 Kin ü gerez ü hırs bize ziyet-i tendir,
 Efal yoh ancag işimiz laf-ı dehendir,
 Dünyada esarete bütün kâm alırsız biz,
 Gafgazlılarız, yol keseriz, nâm alırsız biz.
 acı naziresi başta olmak üzere:

Övradımız, ezkârımız efsane-i zendir.
 Efsane-i zen nur-i dil ü ruh-i bedendir,
 Çün hübb-i nisa lazime-i hübb-i vetendir,
 Ehl-i veteniz hübb-i veten yad alırsız biz!
 Dindarleriz günde bir arvad alırsız biz!

ve

Herçend esiran-i güyudat-i zamanız,
 Herçend düçaran-i beliyat-i cahanız
 Zenn etme ki bu esrde avare]yi nanız,
 Evvel ne idikse yine biz şimdi hamanız...
 Turanlılarız âdi-i şüğl-i selefiz biz!

Öz gövmümüzün başına engel-kelefiz biz”²⁴

Yukarı da belirtilen mısralarda şair, Namık Kemal ile aynı düşüncede değildir lakin Namık Kemal'in kaleminin izleri açıkça görülmektedir.

1.2.SÂBİR VE MOLLA NESREDDİN

1905 yılında cereyan eden Rus-Japon Savaşı beklenenin tam aksine Rusya'nın büyük hezimetini, Japonya'nın ise büyük zaferi ile son bulmuştu. Bu hadise inkılâpçılara bekledikleri fırsatı vermişti. Çarlığa karşı gizlice sürdürülen mücadeleler açığa çıkarılmıştı. Bu baskıların sonucunda ise tüm Rusya'da ve Kafkaslarda “serbest-i kelâm” kanunu ile Türkçe matbuat yasallaştı. Bakü'de ve Tiflis'te hiç zaman kaybetmeyen aydınlar çalışmalarına hemen başladılar. Bakü'de “İrşad” gazetesi çıkarıldı. Hemen sonra ise Tiflis'te çıkarılacak olan bir dergi ise yeni bir devrin başlangıcı olmuştur.

²³ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.112-113

²⁴ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.112-113

1906 yılına gelindiğinde hem Azerbaycan edebiyatı için hem de Sâbir için bir dönüm noktası olan “Molla Nasreddin” mizah dergisinin çıkarıldığını görürüz. Tüm Türk dünyasına Sâbir’i tanıtan da, 1906’da Tiflis’te Celil Memmedkuluzâde’nin başyazarlığını yaptığı bu “Molla Nasreddin” dergisi olmuştur.

İlk sayısı bin adet basılan ve yayımlandığı gün halk arasında büyük ilgi ile karşılanan derginin ad olarak; Türk mizahında önemli bir yere sahip olan, keskin eleştirileri ve hazırcıcağı ile tanınan ünlü Türk büyüğü Molla Nasreddin’in (Nasrettin Hoca) adı ile yayımlanması, nasıl bir toplumsal mücadele verileceğinin en büyük işaretiydi. Sanatçıların kendilerine seçtikleri takma isimler dahi mizahın ve hicvin temel amaç olduğunun göstergesiydi: Gızdırmalı, Leblebi, Molla Fırıldag, Sırtıg, Derviş, Yaramaz, Sevdalı, Deli, Guggulugu, Hortlag, Sersem Danışan, Hörümcek, Dermend... Bu takma isimler 1906-1911 yılları arasında çıkan Molla Nasreddin dergilerindeki şiirlerden derlenmiştir

Azerbaycan edebiyatında şimdiye dek görülmemiş yeni bir üslup yaratan Molla Nasreddin, edebiyatla ilgili tüm konularda bir dönüm noktası olmuştur. Gerek dil, gerek şekil, gerekse muhteva yönünden o dönemde emsali olmayan bir özellik göstermiştir.²⁵

“Birinci sayıda Celil Memmedguluzade “Sizi Deyip Gelmişem” isimli yazısında tüm bu yenilikçi düşünceleri açıklamıştır.”²⁶

1.3. HOPHOPNAME’NİN YAYIMLANMA SERÜVENİ

49 yaşında vefat eden Sâbir’in hayattayken şiirleri hep mecmualarda çıkmış, hiçbir kitabı yayımlanmamıştı. Çok istese de maddi sorunlar nedeniyle bu niyetini bir türlü yerine getirememişti. Eserlerinin kalıcılığını ancak böyle sağlayabilirdi. Fakat maaşı ancak ailesini geçindirmeye yetiyordu. Bu dileğini ve vasiyetini çok iyi bilen, başta Abbas Sıhhat olmak üzere, bütün aydın dostları onun bu isteğini yerine getirmek için hemen çalışmalarına başladılar. Fakat bu hiç de kolay olmayacaktı.

Kitabın adı belliydi: “Hophopname”. Fakat nasıl çıkarılacağı, bunun için gerekli olan paranın nerden bulunacağı belirsizdi. Dostlarından Mahmutbey Mahmutbeyov’un çıkardığı kabataslak hesaba göre en az 300 manat gerekiyordu. Bu meblağ bir sanatçının bir aylık kazancının otuz katından fazla idi.

Şairin vefatından sonra “Me’lumet” adlı gazetede ise “Sâbir’e Heykel” isimli bir makalede tüm dünyada büyük sanatçıları anmak için büyük büyük heykellerinin yapıldığı, Azerbaycan’da ise Sâbir’in bir heykelinin dikilmesi gerektiği söyleniyordu. Bu yazıya cevap olarak “Kaspi” gazetesinde Sâbir’in heykele ihtiyacı olmadığı, acilen kitabının çıkarılması gerekliliği vurgulanıyordu. Bu hadise Sâbir’in dostlarına bir fikir verdi.

Abbas Sıhhat, Mahmutbey Mahmutbeyov, Seyid Hüseyin gibi sanatçılardan oluşan bir komisyon kuruldu. Ve başta Molla Nasreddin mecmuası olmak üzere pek çok yayında halktan Sâbir için bağış istendi. Bu yazılardan Sâbir’in ne büyük bir şair olduğu, halkına ne kadar çok sahip çıktığı, artık halkının da ona sahip çıkması gerektiği anlatıldı.

Bu ilk duyuruya 5 manat ilaveli yalnız “Merdane Hanım” imzalı bir hanım cevap verdi. Bu hanımın çok sonra kız mektebinin müdürünün kızı olan Sara Bezirzade olduğu anlaşılacaktı. Başka hiçbir yardım gelmedi.

Uzun bir süre boyunca aynı çağrı birkaç kez tekrarlandı. Bir müddet sonra da bu yazılar Rusça çıkan “Bakü” gazetesinde de yayımlandı. Amaç daha fazla insana ulaşabilmek idiyse de yine tek bir cevap bile gelmedi.

Nihayet 1912 yılında Dilican Yaylası’nda istirahat eden Türk ve Ermeni aydınlar bir temaşa hazırlamaya, gelirini de bu komisyona bağışlamaya karar verdiler. 20 Eylül’de yapılan gösteride Ermeni bir yazar olan Gabriyel Sundukyan’ın “Ahşam Sebri Heyir Olar” isimli piyesi ve Medetov Nezmi’nin “Gırt Gırt” adlı komedisi sergilendi. Oyunlardan sonra ise Sâbir’in şiirlerinden örnekler okundu. Temsil sonunda biletlerin satışından ve ianelerden

²⁵ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.102

²⁶ Molla Nasreddin, 7 Nisan 1906, Nu. 1, s. 2.

toplam 179 manat 75 kapik toplanmıştı. 78 manat 56 kapik oyunculara, salona vs. ödenince fona ancak 98 manat 19 kapik aktarılmıştı. Daha sonraki yardımlarla bu rakam 128 manat 19 kapik çıkmışsa da gereken paranın yarısı bile henüz toparlanamamıştı. Daha fazla beklemek istemeyen komisyon, eserlerin küçük bir seçkisini daha az parayla çıkarmaya karar verdi. 104 sayfadan ve 110 şiirden oluşan “Hophopname”nin 1. baskısı 1912 yılının sonunda hazır hâle getirildi ve 1913 yılında çıkarıldı. Bu nedenle kitabın girişinde Bu ilk baskı çok zor koşullarda eksik olarak çıkarılmasına rağmen çok büyük ilgi gördü. Sâbir, “Hophopname” ile hem muasır halkına hem de gelecekteki vatandaşlarına yol gösteren bir ışık, aynı zamanda da aydınlar için yeni kapılar açmış bir önder hâline geldi. “Hophopname”, halk arasında büyük yankı uyandırdı. Kitabın tam metinli ikinci baskısının çıkarılması için Bakü’den, Gence’den, Nahçıvan’dan ve Azerbaycan’ın pek çok bölgesinden yardımlar kendiliğinden toplanarak gönderildi. Bu bağışçıların isimleri “İkbal” gazetesinde ayrılan bir köşede yayımlanmaya başladı. Burada aydınlar, işçiler, çiftçiler ve halkın her tabakasından insanlar vardı. Hatta eşine az rastlanır bir şekilde 2 Nisan 1914 sayılı tarihli mecmuada Bakü’deki maden işçilerinin 23 manat 50 kapik, bir düğün gecesinde ise misafirlerin 45 manat 50 kapik topladıkları haber verilmişti. Halkın bu takdire şayan tutumu Sâbir’i Azerbaycan’ın millî şairi yapmaya yetmiştir. Toplanan paralarla ve 50 kapikten satılan 1. baskı kitapların parasıyla 200 sayfa ve 23 resimden oluşması planlanan 2. baskı, 26 resimle süslenmiş 350 sayfalık tam bir eser olarak 1914’de çıkarılmıştır. Ve bu eserle Sâbir de Nizâmi, Fuzûli, M. F. Ahundov gibi Azerbaycan edebiyatında asırlarca sürecek bir mektep oluşturdu. Elde edilen gelirler ve devam eden bağışlar sayesinde Sâbir’in ailesine maddi yardım da yapılmış, hatta Bakü’de ve daha sonra da Şamahı’da şairin heykelleri de dikilmiştir. Bu 2. baskıdan sonra “Hophopname” Kiril, Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, Farsça, Rusça, Ermenice ve İngilizce olarak Bakü’de, Tebriz’de, Tahran’da, Bellenville (ABD)’de, Ankara’da, İstanbul’da, Moskova’da, St. Petersburg’da ve Leningrad’da defalarca basılmıştır.²⁷

Ve böylelikle, Azerbaycan edebiyatının unutulmaz ediplerinden Abdullah Şaik’in de dediği gibi, *“Hophopname’nin Azerbaycan’da çalmadığı kapı, girmedığı ev kalmadı. Onu okuyanlar da sevdi, okutanlar da...”*²⁸

M. E. Sabir’in eserlerinin çoğunluğunu Azerbaycan halkının aydınlanması için yazdığı şiirler oluşturur. Bu şiirlerinde sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanır. Hem eski hem de yeni şiir tarzını benimsemesi sebebiyle hece ve aruz ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Elliden fazla şiiri gazel ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Şairin sekiz, dokuz ve on mısradan oluşan şiirleri bunu yanı sıra tek bir dördlükten oluşan “Taziyanne” adıyla şiirlerde yayınlanır. Bütün şiirlerini “Hophopname” eserinde toplayan en yakın arkadaşlarından biri olan Abbas Sehet’tir. Halkın barış içinde yaşaması ve Türkçenin kullanılmasının önemi hakkında vurgular yapar. Toplumun her kesimi için şiir yazan M.E. Sabir’in üzerinde en çok durduğu konu toplumun ahlaki çöküntüleri olur. Çocuklara yazdığı şiirlerde sade bir dil kullanır. Sabir şiir dışında Firdevsinin “Şehname” eserinin tercümesini de yapmıştır.

²⁷ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.108-109

²⁸ Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.108-109

1.3.1.M.E. Sabir'in Satıralarında İşlenen Konular

M. E. Sâbir kaleme aldığı şiirlerinde konu çeşitliliği oldukça fazladır. Şair konu çeşitliliğini farklı üsluplarda şiirlerine aktarır. Sabir hastalığının ilerlemesine, vücudundaki acılarına rağmen “Ben vücudumdaki etimi halkımın yoluna çürüttüm. Eğer ömür vefa etseydi, kemiklerimi de halkın yoluna feda ederdim. Ama ne çare, ölüm aman vermiyor.” diyerek kendini tüm benliğiyle Azerbaycan halkına adayan fedakâr bir şairdir. Eserlerinde:

- İnsan hakları
- Köylü ve işçi hakları
- Ana dil sorunu
- Toplumun yüksek zümresinin eleştirisi
- Kadın ve çocuk yaşta evlendirilen kız çocukları v.b. sorunları satıralarının başlıca konularıdır.

2.0. METİN KAVRAMI VE METİNDİLBİLİM

2.1. METİN NEDİR?

Metindilbilimde incelemenin temelini metin oluşturmaktadır. Çalışmamızda “metin” kavramını dilbilimsel bir boyutla inceleyeceğimiz için “metin” kavramı hakkında bu alanda çalışmalar yapmış birçok kişinin görüşüne çalışmamızda yer vermemiz uygun olacaktır.

Günay metinkavramını şöyle tanımlamaktadır:

Metin (Lat. textus(dokuma) texere: okumak, belli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik ve devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak tanımlanabilir.²⁹

Bir diğer tanımda ise metin kavramı “tümce birliklerinden oluşmuş bir bütün olarak değerlendirilir. Vardar’a göre; “*Dilbilimde, inceleme konusu olan ve düzlemdeki sözceler bütünü*” olarak ifade etmektedir.”³⁰ “*Bildirişim amaçlı kullandığımız bildirişim ortamındaki dildir. Hiçbir zaman dil, diğer yapılarda metin yapısındaki kuruluşuyla ortaya çıkmaz. Kısaca metin dilsel işlevi vurgulanarak açıklanmalıdır.*”³¹

Hengirmenise; “*Metin kavramını herhangi bir dil verisini ait olduğu bütünlük içinde ele alan, metindilbilimsel çalışmalar açısından dil kullanım örnekleri olarak açıklar. Örneğin bir uyarı levhası üzerindeki tek bir sözcük de satırlar tutan sözceler de birer metin sayılır.*”³²

Doğan Aksan ise metin kavramını “*İletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözceler bütünü*” olarak ifade etmiştir.”³³ Yukarıdaki tanımlardan hareketle belirlenen bir konuda bilginin düzenlenerek dilsel bütünlük içerisinde ortaya konmasına metin diye biliriz. Her cümle dizinin metin olarak kabul edemeyiz. Cümle dizininin metin olabilmesi için bütünlük arz etmesi, önceki konularla ilişkili olması ve metnin tamamını dikkate alarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda metinsellik ölçütlerini şöyle sıralayabiliriz.

a-Bağdaşıklık: *Bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümünü belirtir. Bu özellikler metin düzeyinde farklı biçimlerde görülebilir: Yerine göre bir ortak göndergedir, eylem zamanları arasındaki uyuma*

²⁹ Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, İstanbul, Multilingual, 2003, s.35

³⁰ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual, 2002

³¹ Mustafa Aksan - Yeşim Aksan, *Metin Kavramı ve Tanımlar*, Dilbilim Araştırmaları, Ankara, s.91-104

³² Mehmet Hengirmen, *Dildilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Engin Yayınları, 1999

³³ Aksan, a.g.e, s.149

ya da adilla yapılan artgönderimdir. ³⁴Leylâ Subaşı Uzun, Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı isimli çalışmasında; “Bağdaşıklık sağlayan dilsel öğeler metnin bir anlam bütünlüğü olarak algılanmasını, yani metin içinde bir yerdeşlik (Fr. isotopie) oluşturulmasını” sağlar. Bu öğeler arasında, eylemlerin zaman uyumları, göstergenin dizilişleri, art gönderimleri, ön gönderimleri ve bağıntı öğeleri sayılabilir.”³⁵

Bağdaşıklık ölçütü, “önergelerin birbirine bağlanması ve metnin çizgisel biçimde düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkar.” Başka bir deyişle, bir metnin uyumlu olabilmesi için, kendisini oluşturan çeşitli bölümlerin bir dilsel bütünlük sağlayacak biçimde birbirlerine bağlanmaları gerekmektedir. Metnin uyumluluğunu sağlayan dilsel öğeler, hem bölümlerin kendi içlerinde, hem de bölümler arasında dilbilgisel, sözdizimsel, anlamsal ve mantıksal bağıntılar kurulmasına yardımcı olurlar. Bağdaşıklık sağlayan dilsel öğeler metnin bir anlam bütünlüğü olarak algılanmasını, yani metin içinde bir yerdeşlik oluşturulmasını sağlar.³⁶

b-Tutarlılık:Metindeki anlamsal bütünlük.

“Ducrot ve Schaeffer’e göre, “tutarlılık anlam parçalarının metne konu olan izleğin etrafında bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde gelişerek birbirlerine eklenmesini sağlar; bu da, metin evreninin biçimini belirleyen ve ussal bir yapı olarak tasarlanan kavramların kabul edilebilirliğini ön varsayar.” Görüldüğü gibi, tutarlılık söz konusu olduğunda, metinde sözü edilen izleğin dil dışı dünya gerçeklikleriyle kurduğu ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle, bağdaşıklık, kendisini yalnızca metnin yüzeyinde somut bir biçimde gösterirken, tutarlılık olgusu soyut anlam düzeyinde incelenir. Bu nedenle, tutarlılık ilk bakışta metnin yüzeyinde algılanamaz, belli bir yorum süreci gerektirir. Bu yorumu yapacak kişinin “karmaşık bir belirtiler ağına dayanarak, sahip olduğu dilse, söylemsel ve ansiklopedik bilgiler bütünlüğünü harekete geçirmesi” gerekmektedir. Bu olgu metinde yer alan eylem, durum ya da olayların, yani göndergelerin, alıcının sahip olduğu metin dışı dünya gerçeklerine ilişkin bilgiler doğrultusunda anlamlandırılabilmesi biçimde ortaya çıkmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, metnin göndergelerin, alıcının dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi gerekmektedir.”³⁷

c-Amaçlılık: “Metnin iletişimsel amaçlarına uygun biçimde bağlaşık ve tutarlı kılınmasıdır. Kabul edilebilirlik taşıyan bir metin, işletimsel amaçlarına uygun bir biçimde bağlaşık ve tutarlı kılınmış ve uygun bir durum bağlamında kullanılmıştır. Her metin belli bir amaçla yazılır.”³⁸

d-Kabul edilebilirlik:Metnin yazılış amacıyla metnin konusunun uyum içerisinde olması durumudur.

Metnin durum bağlamıyla uyumlu olmasıdır. Okurun tutumu, metnin okura uygunluğu ve okurca kullanılıp değerlendirilmesiyle ilgilidir. Burada Grice tarafından önerilen işbirliği ilkesinden söz etmek yararlı olacaktır. Çünkü insanlar birbirleriyle iletişim kurdukları zaman belirli bir işbirliği içine girerler. Bu işbirliği de onların sözceleri yorumlamasına, sözcelerin hangi amaçla söylendiğini anlamasına yardımcı olur.³⁹

³⁴ Günay, a.g.e, s.71

³⁵ Leylâ Subaşı Uzun, *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, Simurg Yayınları, 1995, s.84

³⁶ İrem Onursal, *Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık, Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, İstanbul, Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, 2003, s.121-132.http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/irem_onursal_turkce_metinler_bagdasiklik_tutarlilik.pdf 17.05.2014

³⁷ Onursal, a.g.e, s.121-132

³⁸ Alper Bahtiyar oğlu, *Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler*, Kafkas Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2006, s.33, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

³⁹ Aysu Erden, *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2002, s.74

e-Durumsallık: “Metnin iletişimsel amaçlarının durum bağlamı içinde belirginleşmesidir.”⁴⁰

f-Bilgisellik:Metnin okuyucuya bilgi verme durumudur. “Metnin alıcısı için yeni bir bilgi taşımasıdır. Yeni bilgi değeri taşımayan tümce yığınlarının metinsellik değeri çok azdır ya da yoktur.”⁴¹

g-Metinler arası ilişkiler:Bir metnin başka bir metinle içerik olarak ilişkili olma durumudur.

Bir metin diğer tüm anlatımlardan yalıtılmış, onlardan soyutlanmış bir şey değildir. Bir metin tek başına yazılmamıştır, tek başına değildir ve tek başına okunamaz. Bu metnin başka metinlerle ilişkisine göre bir değeri ve anlamı vardır. Metinlerarasılık kavramı, bir metin ya da metinler grubunun başka metinlerle olan açık ya da gizli ilişkilerini belirtir.⁴²

Okuyucunun yeni edindiği bilgileriyle önceki bilgilerini bağdaştırma durumudur.Yukarıda açıkladığımız sağlamış bir metni metne uygun yöntemlerle çözümlerken çalışma bilimsel bir boyut kazanır.

Türü ne olursa olsun, her milletin dilsel işlevi vurgulanarak da açıklanabilir. Dilsel işlev vurgulanırken, tekil dil kullanımlarından bağımsız olarak metinlerin bütünü ele alınmalıdır. İşte böyle, tekil dil kullanımlarından bağımsız olarak metinlerin dil yapılarının incelenmesine “Metindilbilim” denir. Metindilbilime göre inceleme konusu metin içindeki tek tek cümleler değil, metnin tümü, metni oluşturan öğeler arasındaki bağlar ve metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevidir. Cümle ötesi bir anlayışla edebi metinleri inceleme konusuna eğilen metindilbilim, bir şiir, bir öykü, bir dilekçe, bir gazete makalesi ya da herhangi bir bilimsel yazı olsun hemen her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları tespit eder.⁴³

Dilbilimsel gelişime paralel olarak gelişme gösteren metin dilbilimin tarihsel süreci üzerine de kısaca değinelim.

Metinlerde yapılan çalışmaların tarihi yüzyıllar öncesine kadar gitmektedir. Antik çağda 18.yüzyılın sonuna kadar sözbilim daha sonrada biçembilim alanlarında metin incelemeleri yapılmıştır. Robert-Alain de Beaugrande ve Wolqan g Ulrich Dressler (Einführung in die Textlinguistic,1981,16-17) “gerek sözbilim gerekse biçembilim incelemelerinde tümceden daha büyük dilsel birimlerin göz önünde bulundurulduğunu” söyleyerek metindilbilim ile sözbilim ve biçembilim arasında paralellik kurmuşlardır.⁴⁴ Metindilbilim 1960’lı yıllarda Almanya’da ortaya çıkan ve aradan da dünyaya yayılan bir bilim dalıdır. Metin düzleminde yapılan dilbilimsel çalışmalar Almanya ‘da “metindilbilim” olarak adlandırılırken, Fransa ve İtalya’da “göstergebilim”; Amerika’da “söylem çözümlemesi” adı altında yürütülmektedir.⁴⁵

Dilbilim alanında söylem çözümlemesi terimini 1952 Haris, metindilbilim terimini ise 1955’teCoseriu kullanmış, ancak bu araştırmacılar söylem ve metin terimlerinin doyurucu tanımlarını sunamamışlardır. Haris ve Coseriu’nun bu alanları tanıtmasından sonra söylem ve metin terimleri tümce ötesi dilbilim çalışmalarının nesnesi durumuna gelmiş ve birçok araştırmacı bunları kendi bakış açısına göre tanımlanmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Bahtiyar oğlu, a.g.e, s.34

⁴¹ Bahtiyar oğlu, a.g.e, s.34

⁴² Günay, a.g.e, s.211

⁴³ Tazegül Demir, *Peyami Safa’nın “Yalnız” Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi*,Kafkas Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2006, s.12, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

⁴⁴ Hülya Karhan, *Yabancı Dil öğretimindeki Metin Kullanımına İlişkin Metindilbilimsel Çözüm ve Öneriler*, Marmara Üniversitesi: Sosyalbilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s.2,Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁵ Canan Ayata Şenöz, *Metindilbilim ve Türkçe*, İstanbul, Multilingual,2005, s.5

⁴⁶ Bahtiyar oğlu, a.g.e., s.65-66

“Metindilbilimi terimini ilk olarak 1955 yılında Coseriu’un kullandığını belirtmiştir. Metindilbilimi Türkiye ‘de ise son 15-20 yıldır gelişme göstermiş ve metin çözümlemenin klasik yöntemler dışında da yapabileceğini ispatlamıştır.”⁴⁷ “Bugüne kadar yapılmış çalışmalara baktığımızda, ilk dönem çalışmalarında metin, daha çok dilsel/dilbilgisel açıdan, sonraki dönemlerde ise bu biçim özelliklerinin yanı sıra dil-dışı bağlamla olan ilişkileri açısından da incelenmiştir.”⁴⁸

Metindilbilimsel çalışmaların yetmişli yıllarda gelişme göstermesi bu yıllardaki değişmelerle dilin yalnızca yapılardan oluşan bir bütün olarak değil, aynı zamanda bildirişimsel bir eylem olarak görülmeye başlanmasına bağlıdır. Ayrıca bu yıllarda tümceler üstü bir anlayışla metin üzerinde durulmaya başlanılmış, metnin büyük ve bağımsız bir dil birimi olduğunun varsayılması, metinle ilgili her şeyi araştıran yeni bir bilim dalının, metindilbilimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁹

Metindilbilimin tümcenin ötesine geçerek gerek sözlü gerekse yazılı metinlerde metin-içi anlam üretimini inceler. Metin yapılarının oluşturuluş biçimleriyle ilgili incelemeler yürüten metindilbilim, metin türlerinin belirlenmesine, metni anlamaya, çözümlemeye yardımcı olur. Bütün ya da belirli metinlerde ortak olan bildirişimsel ve yapısal özellikleri inceleyen metindilbilimin en önemli işlevi “metni oluşturan ve metnin alınmasına yarayan genel koşulları betimlemektir.”⁵⁰

Metin dilbilim metni nitelik açısından çözümleyerek birçok alanla birlikte çalışmasını yürütür. Böylece geleneksel metin çözümleme biçimlerinden farklılaşır. *“Metindilbilim, metnin örgütleniş biçimini onun bünyesinde yer alan toplumsal, düşünsel imgesel ve daha nice yapıların belirlenmesini inceler. Metindilbilim, yazınsal iletişimin hangi aşamalardan geçerek geliştiğini, okur ile yazar etkileşiminde her birinin konumunun ne olduğunu ele alır.”⁵¹ “Metindilbilimin amacı, metinlerin yapılarını, yani dilbilgisel ve içeriksel vurgulanış biçimlerini ve bildirişimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Böylece metindilbilim, metin oluşturmanın genel koşullarını ve kurallarını betimler ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi açıklamaya çalışır.”⁵²*

Batı dillerinde metindilbilim kavramına karşılık gelen birçok sözcük kullanılmaktadır. (Discourse analysis, discoursegramer, textlinguistic research, textology, textological research, text teory, sciene of texts vb.) sözcükler metindilbilim kavramına karşılık gelir. Türkiye’de ise; metindilbilimi, betikbilimi, betiksel dilbilim terimleri metindilbilim kavramına karşılık gelen kullanımlardır.

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, metindilbilimde de birbirinden farklı anlayışlar, çeşitli inceleme yöntemleri söz konusudur. Kimi araştırmacılar, metinlerin iletişimsel boyutunu incelemelerinin odak noktası yaparken, kimileri de dilbilgisel bağlardan yola

⁴⁷ Bülent Özkan, *Metindilbilimi Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in “On İkiye Bir Var” Adlı Öyküsünün Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri*, Çukurova Üniversitesi, Sosyalbilimler Enstitüsü Dergisi, Adana,2004,s.168

⁴⁸ Selçuk İşsever, *Türkçe Kavramlardaki Bağlantı Öğelerinin Metindilbilim ve Kullanabilim Açısından İşlevleri*, Ankara Üniversitesi: Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Ankara,1995, s.8, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁹ Bahtiyaroğlu, a.g.e, s.36

⁵⁰ Karhan, a.g.e, s.2

⁵¹ Günay, a.g.e, s.42-43

⁵² Ayata Şenöz, a.g.e., s.22-23

çıkar. Çeşitli metin inceleme yöntemleri birbirinden değişik olsa, tümünün inceleme birimi “metin”dir. Bu incelemelerde ağırlık, metin içinde ki tek tek tümceler değil, metnin bütünüdür. Diğer bir deyişle incelenen metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevi; metni oluşturan öğeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir. Bu anlayışla inceleme konusuna eğilen metindilbilimi; bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar.⁵³

Denilebilir ki metindilbilim, farklı metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır ve metinlerin anlamsal yapılarını incelemeye çalışır. Metinlerin kullanım alanlarını saptayarak ve onların iletişimsel işlevlerini belirler.

Metin dilbilgisi, söylem dilbilgisi, metin çözümlemesi gibi daha birçok biçimde adlandırılan metin dilbilimi, söylem çözümlemesi çalışmalarıyla koştur bir çizgide ilerleyerek, tümce ötesi dilsel birimlerin incelenmesiyle ilgilenir. Kimi zaman söylem çözümlemesinin kapsadığı bir çalışma alanı olarak da görülse de, bu alandan belirgin bir biçimde ayrılan metindilbilimi, bir söylemi oluşturma süreciyle birlikte ele almaktan, yani sözcükleme durumunu incelemekten çok, betimsel ve eleştirel bir bakış açısıyla kendini çevreleyen toplumsal bir yapılarla ilişkileri içinde ya da dışında bir metnin değişik yapılarını ortaya koymaya çalışır.⁵⁴

Son yirmi yıldır dilbilim alanında söylemin önem kazanmasından sonra biçembilim çalışmaları da yapısalcılıktan uzaklaşıp söylem ortamına kaydırılmıştır. Söylem biçem biliminin amacı yazınsal bir metnin düşünsel, kişilerarası ve metinsel boyutlarını araştırmak, metin yazarının metnin içinde nasıl kendine özgü bir dil kullanımı geliştirdiğini, kısacası metin biçimini saptamaktır.⁵⁵

Cümlelerin dilbilgisel açıdan doğruluğu ya da doğru olmadığı dilbilgisi kurallarına göre belirlenebildiği gibi, metinler de metin olmayan tümce dizilerden, metin dilbilimi çalışmaları sonucunda ayırt edilebilmektedir.

Yazılı belgeler ve edebi eserler üzerinde çalışan metindilbilim bu yolla geçmişi tanımaya ve anlamlandırmaya çalışır. Bunu yaparken de çeşitli iç ve dış ölçütlerle metinleri seçer, aktarır, sıralar, çözümler ve karşılaştırır. Özgün biçime uygun metinler oluşturması, bunların, oluştuğu dönemde ve çağa göre, değerlendirilmesiyle uğraşır. Metindilbilimin yazılı metinleri çözümlemesi ve dil için bir izlek oluşturması dilbilgisinin doğmasına, karşılaştırmalar yapması da 19. Yüzyılın sonunda bir bilim haline dönüşen dilbilimine hazırlayıcı etki yapmasına neden olmuştur. Bu nedenle, filolog metinlerin üretildiği dönemlerin etkilerini, kaynaklarını araştırır, özgün metinleri çözmeye ve onları yeniden oluşturmaya, bu arada taklitlerini saptamaya ve değerlerini çözmeye çalışır.⁵⁶

Bu doğrultularda anlatılan metindilbilimsel çözümlemenin birçok alanı vardır. Biz de çözümleme metni olarak ele aldığımız Mirze Elekber Sabir’in satıralarında sıklıkla karşılaştığımız bağdaşıklık unsurlarını alanlara yoğunluk göstererek sırasıyla;

- 1- Artgönderimler
- 2- Zaman ve Kip
- 3- Eksilti
- 4- Bağıntı Öğeleri

⁵³Özkan, a.g.e, s.170

⁵⁴Zeynel Kıran - Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, İstanbul, Seçkin Yayınları, 2001, s.279

⁵⁵Erden, a.g.e., s.14

⁵⁶Yusuf Murat Erk, *Metin bilimi ve dil bilimi Çalışmalarının Dilbilgisine Yaklaşımları Üzerine Bir araştırma*, Osmangazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003, s.6, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi

Olmak üzere metin incelemelerine farklı bir bakış açısı getirecek metindilbilim çözümlemesi yapmaya çalışacağız.

2.1.1.Artgönderim

Metin içerisinde bazı sözcüklerin tekrar edilmesini önlemek için bu sözcükleri karşılayan ve sözcüklerle bağlantılı farklı sözcükler kullanma durumudur.

Artgönderim terimi Yunanca da” geriye taşımak” anlamına gelen *αναφορα* sözcüğünden gelmektedir. Çağdaş dilbilim yaklaşımları içinde bu terim, iki dilsel ifade arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılır. Birbiriyle ilişkili bu ifadelerden, yorumlanması bir diğerine bağlı olan ifadeye artgönderim, diğerine ise öncül denilmektedir. Artgönderim kapsamına alınan öğeler arasında boş ulamlar, adillar, dönüşlü adilli adillar, adillar ve çeşitli tanımlar bulunur.⁵⁷

*“Bir metindeki bütünlük içinde, daha önce ve daha sonra aynı sözcük, izlek (konu), kavram ya da düşünce aynı biçimde ya da farklı biçimde yeniden kullanılabilir. Bu tür yapılar bağlamsal bir durumu ilgilendirir ve sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapılır.”*⁵⁸Artgönderim cümle içerisindeki aynı sözcüğü tekrar söyleyerek okuyucuyu sıkmamak için bu sözcükleri farklı, yeni kelimelerle ifade etmektir.

Dilbilim çalışmalarında artgönderim, sözdizimsel ve söylemsel yaklaşımlarla birlikte ele alınmaktadır. Bu ilginin pek çok sebebi vardır. Bunlardan ilki, artgönderimin dil içerisinde çok ilginç sorunların kaynağı olan karmaşık bir yapı sergilemesidir. İkinci olarak, artgönderim insan beyninin doğasını anlamamız konusunda önemli bilgiler sunan ve Chomsky’nin dilbilimin en temel sorunu olarak gördüğü dil edinimi konusundaki sorularına yanıtlar bulabilecek çok önemli bir, inceleme alanı olarak görülmektedir. Chomsky’ye göre, belirli yönleriyle artgönderim çalışmaları, insanların doğuştan, içsel ve bilinçsiz bir dil bilgisiyle donanmış olarak doğdukları konusundaki sava deste olabilecek kanıtlar sağlamaktadır. Üçüncü olarak artgönderim dilin hem sözdizimsel hem anlambilimsel, hem de edimbilimsel yönleriyle etkileşim halindedir. Sonuç olarak artgönderim, bu alanlarda varsayımların kanıtlanması için elverişli bir denem alanı olarak görülmektedir.⁵⁹

Artgönderim ve söylem arasındaki ilişkiyi belirlemek dinleyici-okuyucu ve konuşucu-yazar arasındaki iletişime göre artgönderim kullanımlarının nasıl algılandığını söylemsel artgönderim yaklaşımları ile belirlenir. Denilebilir ki söylem çözümlemesi içerisinde artgönderim, metin içerisinde yazarın aynı sözcükleri tekrarlamamak için okuyucularına kişilerini farklı isimlerle tanıtmak maksadıyla kullandığı önemli yöntemlerden biridir. Artgönderimler metin içerisinde kullanımlarına göre isimlendirilmişlerdir. Günay’ın tespitlerine göre artgönderim on şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir: *“Adıl kullanımı ile yapılan artgönderim, sözcüksel artgönderim, gösterilenin yinelenmesi olarak artgönderim, gösterenin yinelenmesi olarak artgönderim, gönderenin yinelenmesi olarak artgönderim,*

⁵⁷ Demir, a.g.e, s.19

⁵⁸ Günay, a.g.e, s.61

⁵⁹ Bahtiyaroglu, a.g.e., s.65-66

çağrışımsal artgönderim, belirteçle yapılan artgönderim, ortak göndergesi olan artgönderim, çok bağımlı artgönderim, önvarsayımsal artgönderim."⁶⁰

Adıl Kullanımı ile Yapılan Artgönderim: *"Önce bir ad kullanılır, daha sonra ilgili adın yerine adil kullanılır."*⁶¹ Adilla yapılan artgönderimlerde adillar cümle içerisinde dilbilgisel pozisyonlarına göre hal ekleri alabilirler.

Adilla yapılan artgönderimlerden bir diğeri dönüşlü adilla yapılır. Türkçede iki tür dönüşlü adıl vardır:

a) Sabit dönüşlü adıl: 'kendi', 'sahip' anlamına gelen ve sıfat işlevi gören bir adıldır. Ad takımı oluşturur; ancak kendisi ek almaz; kullanıldığı ad ile uyum göstermez: kendi evim-kendi evin –kendi evi.

b) Değişken dönüşlü adıl: sabit dönüşlü adıl olan 'kendi', iyelik uyum ekleri ile çekimlenerek dönüşlü adıl durumunu alır: kendim-kendin-kendi-kendimiz-kendiniz-kendiler.⁶²

Sözcüksel Artgönderim: Anlatım bir sözcük ya da sözcük grubu ile verilir, daha sonra bu sözcük farklı biçimde yinelenir. Burada aynı kavram ya da sözcüğün eş anlamlısı aynı dilsel yapı içinde bir yineleme söz konusudur.

Gösterilenin Yinelemesi Olarak Artgönderim: Bir söylemde aynı sözcük daha sonra gösteren olarak yinelenir, bu durumda gösterilenin yinelenmesi olarak artgönderim ortaya çıkar.

Gösterenin Yinelenmesi Olarak Artgönderim: Bir söylemde aynı sözcük daha sonra gösteren olarak yinelenirse bu tür bir artgönderim oluşturulur.

Gönderenin Yinelenmesi Olarak Artgönderim: Aynı göndereni belirten farklı dilsel birimlerin kullanılması da bir artgönderimdir.⁶³

*"Çok çeşitli adıl ifadeler, tamlayan söz olarak kullanılarak artgönderimsel işlev görürler. Bunlar genellikle, kadın, adam, kız, çocuk, herif gibi genel kapsayıcı kelimelerdir."*⁶⁴

Çağrışımsal Artgönderim: Çağrışımsal ilişkilendirme, sözcüksel artgönderime bağlı olarak yapılır. Bu tür ilişkilendirmede bütün-parça, tüm-tek gibi ilişki durumu söz konusudur. Her türlü sanatsal anlatımda ve tanıtlarda çağrışımsal artgönderime sıklıkla başvurulur.

Belirteçle Yapılan Artgönderim: Artgönderimler belirteç yardımı ile de yapılabilir. Metnin başında söylenen bir yer adı, zaman ifadesi vb. daha sonra belirteçler yardımıyla ifade edilmekte ve ilk kavram tekrar ifade edilmeyip, belirteçle ifade edilmektedir.

Ortak Göndergesi Olan Artgönderim: Farklı anlatımlar aynı gönderge ile ilgiliyse, ilişkilendirme ortak göndergeye bağlı olarak yapılır.

Çok Bağımlı Artgönderim: Aynı sözcük söylemin farklı yerlerinde yinelenir, ama başındaki tanımlıklar değişir ise çok bağımlı artgönderim olur.

Önvarsayımsal Artgönderim: Bu tam olarak bir artgönderim değil önvarsayım ya da çıkarım olarak vardır. Önceden çağrışım yapan kelimelerin kullanılmasıyla olur. Her dilin kendi kullanım olanaklarından ve mantıksal özelliklerinden yararlanılarak oluşturulan önvarsayım biçimindeki anlatımlar da bir yanılla artgönderim olarak değerlendirilebilir.⁶⁵

Artgönderim önceki cümlede bir sözcük yerine kullanılabilirdiği gibi bazen de bir cümle yerine kullanılabilir.

Gönderge kavramının artgönderimle yakında ilgisi vardır. İki gönderge türünden birisi artgönderimle ilgilidir. Artgönderimsel gönderge ile belirleyici gönderge arasındaki fark Benveniste tarafından ortaya konmuştur. Benveniste'e göre bu anlatım iki farklı

⁶⁰Günay, a.g.e, s.63-65

⁶¹Günay, a.g.e, s.78

⁶²Bahtiyaroğlu, a.g.e, s.66

⁶³Günay, a.g.e, s.78-79

⁶⁴Aytaç Çeltek, *Türkçe Sözlü Söylem Yapısı ve Artgönderim*, Dokuz Eylül Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü,, İzmir, 2003, s.12, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁶⁵Günay, a.g.e, s.78-79

kipliğe gönderimde bulunur. Önce anlatımın varlık bulduğu, üretildiği sözcüleme durumuna gönderimde bulunur (belirleyici gönderge). Sonra da özerk ve bağımsız bir biçimde nesnel bir duruma gönderimde bulunulur. Belirimsel gönderge kavramı, vericinin belleğinde bulunan bir gönderge ile gerçekleşen durumla ilgili belleksel artgönderime benzer.⁶⁶

Yazar çözümleme yöntemlerinden olan artgönderimler ile metin içerisinde aynı sözcükleri tekrarlamayarak hem okuyucuyu sıkmaz hem de metinde oluşabilecek anlam karmaşıklığını giderir.

⁶⁶Günay, a.g.e, s.63

3.0.ARTGÖNDERİM TESPİTLERİ

3.1. ADIL KULLANIMI İLE YAPILAN ARTGÖNDERİMLER

Azerbaycan Türkçesinde “evezlik” olarak isimlendirilen adılar; “İsim, sıfat, say ve başka esas nitq hisselerinin yerinde işlenen sözlere evezlik deyilir- “isim, sıfat ve başka kelime gruplarının yerine kullanılan kelimelere “evezlik” adıl denir.”⁶⁷

Mirze Elekber Sabir’in Hophopname’de yer alan satıra metinlerinde adıl kullanımıyla yapılan artgönderim tespitlerinde özellikle tekil adlarla yapılanlar sayıca fazladır. Satıra metinlerinde yer alan şahıslar için kullanılan atıflarda şair şahıs isimlerinin yanında adıl kullanım yolunu da seçmiştir.

3.1.1. Tekil Adıllarla Yapılan Artgönderimler

Azerbaycan Türkçesi’nde birinci tekil şahıs adılı “men”, ikinci tekil şahıs adılı “sen” ve üçüncü tekil şahıs adılı “o” şeklindedir. “Konuşan, “ben” zamiri ile kendini, “sen” zamiri ile dinleyeni, “o” zamiri ile hakkında konuşulan şahsı ya da eşyayı isim vermeden gösterir.”⁶⁸ Kişi adıları satıra metinlerinde çeşitli çekim ekleri olarak kullanılmışlardır.

Adıllar hem basit şekilde hem de ek almış olarak satıra metinlerinde çeşitli isimleri karşılamak maksadıyla sıklıkla kullanılmışlardır. Artgönderim tespitleri yaparken Molla Nesreddin dergisinde Celil Memmedquluzade’nin kaleme aldığı feyletonlardan bir kısmını da incelemeye tabi tutacağız. Sabir dergide yayımlanan satıralarının bir kısmını Quluzade’nin kaleme aldığı feyletonların devamı olarak şiir şeklinde yazdığı için şairin kime gönderme yaptığını tespit etmek amacıyla bu feyletonlardan yararlanılacaktır. Aşağıda şairin satıralarında tespit ettiğimiz artgönderimsel tespitleri çeşitli gruplara ayırarak vermeye çalışacağız.

3.1.1.1. Birinci Tekil Şahıs Adıllarıyla Kurulan Artgönderimler

Türkiye Türkçesinde “ben” olarak bilinen birinci tekil şahıs zamiri Azerbaycan Türkçesinde “men” şeklindedir. Şair bazı satıralarını Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan Celil Memmedquluzade’nin feyletonlarının konularına göre yazdığı için birinci tekil şahıs zamirinin kim olduğunu tespit etmek için bu feyletonlardan yararlandık.

⁶⁷ Möhsün Nağısoylu-Mehman Zeynallı, *Azerbaycan Dili*, Bakı, Çağ Araz neşr, 2009, s.69.

⁶⁸ Muxtar Hüseyinzade, *Müasir Azerbaycaan Dili, Üçün Hisse*, Şerq- Qerb Neşr, Bakı, 2007, s.95.

A mollalar niye meni dyrsnmz? Olmaya siz başa dşrsnz ki, bir memleketle iki pad- şah ve bir esrde iki molla olabilemez: Ya **Molla Nesreddin** ya **Molla Nesreddin**? İkinici, **men** de mollayam, siz de molla. /Niye Meni Döyürsünüz/ 3/

Siz yle dşnyorsunuz ki, bir memlekette iki padişah ve bir asırda iki molla olamaz. Ya Molla Nasreddin ya molla Nasreddin? Evvela ben de mollayım

Celil Memmedquluzade'nin kaleme aldığı bu feyletonda ben zamirinin Molla Nasreddin olduğu görülmektedir.Sabir bu feyletonun devamı olarak yazdığı satirasında da ben zamirinin yine Molla Nasreddin ya da dönemin mollaları için kullanmıştır. Aşağıda verdiğimiz örneklere bu açıkça görülmektedir:

Mollalar deyirsiniz:

Millet nece tarac olur olsun ne işim var,
Dşmenlere mhtac olur olsun ne işim var,
Qoy **men** tox olum, zgeler ile nedı krım,
Dünya v cihan ac olur olsun ne işim var!/Niye Meni Döyürsünüz/ 5/⁶⁹
"Millet nice kapkaç olur olsun ne umurum?!"
Düşmanlara muhtaç olur olsun ne umurum?!"
Ben tok olayım başkrından bana ne,
Dünya ve cihan a olur olsun ne umurum?!"⁷⁰

Feyleton

Bir gün evde hemişek kimi dersime baqmaqda idim, gördüm ki **dadaşım** gedib anama bu sözleri deyir:

Satira

Men anlamaram elm nedir ya ki senaye⁷¹
Zarem⁷² bu emelden
İsterdim o da **men** kimi bir hrmete atsın
Azade dolansın /Niye Men Dersden Qaçdım/12-13/
Bir gün evde ders çalışırken, gördüm ki abimgidip anneme bu sözleri söylüyor:
Ben anlamıyorum ilim nedir ya bir derde derman ola
Ağlarım bu emelden

Yukarıda nesir şeklinde yazılan feyletonun devamı niteliğinde şairin yazdığı "Bilmem Ne Görüb Bizim Oğlan Oxumaqdan"başlıklı satirada "men" zamiri "feyletondaki "dadaşım" kişisinin konuşturulmasının neticesinde kullanılmıştır.

oxdur zereri dem n elm oxumağın,
Sen say ve deyim **men**: /Ata Nesiheti//28/
oktur zararı insan için ilmin
Sen say ve diyeyim ben:

Bazı Satiralarda birinci tekil şahıs zamiri satiranın başlığına ithafen kullanılmıştır.

⁶⁹ Doğru, a.g.e., s.5.

⁷⁰ İsa ztrk, *Hasan Ali Yücel Kısıkler Dizisi, Mirze Elekber Sabir Hophopname*, s., Kültür yay., İstanbul, 2007, s.3

⁷¹ Acı bir bitkiden derman, dua etmek

⁷² Ağlamak

Yukarıda verilen satıra “Ata Nesiheti” başlığı altında kaleme alınmıştır. Azerbaycan Türkçesinde “Ata” baba anlamına gelmektedir. Satıra mısralar halinde öğüt içeriklidir. Burada “men” zamiri “Ata” kişinin kendisi için kullandığı zamirdir.

Şair bazı satıralarında birinci tekil şahıs zamirini hacılar, mollalar, muallimler, zenginler, millet, yöneticiler, çiftçiler, işçiler, kadınlar, çocuklar, öğrenciler vs. şahıslar için kullanmıştır. Bir kısım satirasında da men zamiri geçmektedir lakin satiranın içinde gönderme yaptığı kişi açıkça ifade edilmemiştir. Bu açık olarak ifade etmediği şahsiyetin gazeteci, Molla Nasreddinyani şairin kendisi olduğu anlaşılmaktadır.

Molla dayı, çox berk daşır qazanın!
Başcısısan her yolundan azanın!
Baharından görünmeyir xezanın,
Çünkü her yerde var yazanın
Burdan de **men** xeber yazım, yazmayım?
Yox yazmaram! Amma hele qoy yazım. /Yox Yazmaram/ 214/
Molla day, çok taşıyor kazanın!
Liderisin her yolundan azanın!
Çünkü her yerde var yazanın
Buradan söyleben haber yazayım mı, yazmamayım mı?
Yok yazmam! Ama hele izin ver yazayım.

Yukarıda verilen satırada haber yazan kişinin gazeteci olduğu bilinmektedir. Şair “men” zamirini gazeteciler için kullanmıştır.

Bilindiği üzere şair satıralarını yazarken takma isimler kullanmıştır. Hophop bunlardan biridir. Bazı satıralarında birinci tekil şahıs zamirini Hophop yerine kullanmıştır. “Tehsili Elm” satirasında şair kendisi için Hophop ifadesini açıkça belirtmiştir. Hophop imzası ile Molla Nasreddin dergisinde bazen C. M. Quluzade de yazılar yazmıştır. Sabir ayrıca Gop Gop, Başıqanazlı, Biderd, Biqem, Qızdırmalı, Teşneleb, Didenem, Molla Mozalan imzalarıyla da satıralar kaleme almıştır.

Benzer ifadeler: *Quluşapovun Geri Çağırılması (Feyleton) /20/21/ Beylere Mektub/32/ Barışanlara Dair/36/ Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/44/ Men Bilmez İdim Bextide Bu Nikben Olurmuş/49/50/52/ Hemşeri/53/54/ Xesisin Heyfi, Varisin Keyfi/58/59/ Vay Vay Ne Yaman Müşküle Düştü İşim Allah /67/ He De Görüm, Ne Oldu Ay Balam İddeaların /71/ Leyli ve Mecnun/82/ Vegta ki, Qopur Bir Evde Matem /91/Qorxuram/95/ Bezi Yerlerde Tesadüf Olunur Aşa Ete /97/ Men Bele Esrarı Qanabilmirem /98/Lovğalaşib a Görmemiş Çox da Bele Fırıldama /104/Mektub/112/113/ Sual Cavab/117/ Meslehet/130/ A Kişi Bundan Ezel Xalqda Hörmət Var idi /145/ Qavur Qızı/147/ İran Özümdür/150/ İstikbalımız Lağlağadır/154/ Şahname/172/ Çatlayır Xambacı Qemden Üreyim /185/186/ Menimki Bele Düştü/189/ Vah! Bu imiş Dersi Usuli Cedid /193/ Satıram /194/195/ Vaiz Qelem Ehlin Yene Tekfir Eleyirsən /206/*

Vermirem Al/210/ Yox Yazmaram/214/ Ürefa Marşı/221/ Nuri Çeşmanımın Ey Pul Ya Canımın /222/ Ehvalpursanlıq Yaxud Qonuşma/236/ Sonya Ey Dilberi Pakize Eda! /252/ Neçin Mektebe Reğbetim Olmayır /254/ Yatmısın Molla Emi, Gürcüler İçre Hele Sen/ 260/ Mürtece Xadimlerim, He İndi Xidmet Vaxtıdır /262/263/ Bakıda Bir kendde Muhavire /265/Ezrailin İtefası/278/ Vagieyi Yubileykarane/280/ Balaca Sehne/286/ Bir Meclisde On İki Kişinin Söhbeti/298/.

Birinci tekil şahıs zamiri genellikle satırada yer alan şahsiyetlerin kendilerine karşı konuşmalarında ya da şairin kaleme aldığı satırada bir iç dökümü olarak ifade edebileceğimiz kendi kendine konuşmalarında ortaya çıkmaktadır.

3.1.1.1.1.Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci TekilŞahıs Adılı

Birinci tekil şahıs adılına yönelik tespitlerimizden bir diğeri ise “ı, i, u, ü” belirtme hal eklerini alarak oluşturulan artgönderim türüdür. Şair bu tür kullanımlara da satıralarda çok yer vermektedir. Bu adılın tespitinde de Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan C.M. Quluzade’nin kaleme aldığı feyletonlardan da yararlanılmıştır. Eserde belirtme hal eki alarak artgönderim oluşturan birinci tekil şahıs adılı ile oluşturulan tümcelerinin tamamı aşağıda verilmektedir.

Axund barmağını dişleyib deyir:

-Di bele de, rehetliğin oğlu, tâ **meni** niye dağa- daşa salırsan?/Niye Men Dersden Qaçdım/7/⁷³

Ahund parmağını ısırıp deyir:

-Di böyle de,rahmetliğin oğlu, ta beni dağa taşa gönderiyorsun?⁷⁴

Yukarıda verilen örnek C. M. Quluzade’ye ait bir feyletondur. Bu feyletona Sabir “Ol Gün Ki Xalıq Eder Lütf Bir Övld” başlıklı satırayı yazmıştır. Axund kişisinin daha sonra kendisini ifade etmek için “meni” adılını kullanmıştır.

Feyleton

Bir gün evde dersime baqmaqda idim, gördüm ki, **dadaşım** gedib anama bu sözləri deyir:

Satira

Bu tifi⁷⁵ oxutmaqlığa etdin **meni** terğib⁷⁶

⁷³ Doğru, a.g.e.,s. 7

⁷⁴ Çev. Eda Eken, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.

At min, hüner öğreş, **meni(dadaş)** de bextever eyle. /Niye Men Dersden
 Qaçdım/13/
 Bir gün evde ders çalışırken gördüm ki dadaşım gidip anneme bu sözleri söylüyor:
 Bu çocuğu okutmaya beni heveslendirdin
 “Ata bin, hüner öğren, beni de mutlu et”.

Şair, Quluzade'nin “Niye Men Dersden Qaçdım” başlıklı feyletonunu için “Bilmem Ne Görüdü Bizim Oğlan Oxumaqdan” satirasını kaleme almıştır. Feyleton kısmında okula gitmek isteyen çocuğun “Dadaşım” diye hitap ettiği kişiyle olan sohbeti vardır. Şair de bu satirayı Dadaşın, çocuğun annesine bir tavsiyesi şeklinde kaleme almıştır.

Ze'f eyledi aciz **meni** qaldım emelimden
 Çekdim ne ziyanlıq. /Qocalıqdan Şikâyet/ 15/
 “Zaaf eyledi aciz beni döndüm emelimden”⁷⁷

Daha öncede belirttiğimiz gibi bazı adları satiraların başlıklarından kimin için kullanıldığını bu şekilde tespit edebildik. Azerbaycan Türkçesinde yaşlı kişiler için “qoca” ifadesi kullanılır. Satiradan anlaşıldığı gibi yaşlı birinin yaşlılıktan şikâyetini dile getirmiştir. Bir içdökümü şeklinde ifade etmiştir.

Benzer İfadeler:*Quluşqapovun Geri Çağırılması /21/ Men Bilmez idim Bextide Nikbet Olurmuş /49/ Ele Bilirdim ki Dexi Sübh Olub /52/50/ Hemşeri /55/ Leyli ve Mecnun /84/ Aldanmaram ki Doğrudur Ayinin Ey Emu /121/ Üç Arvad /139/140/ İran Özümdür /150/151/ Cavan /157/ Nuri Çeşmanımın Ey Pul /222/223/ Altmış İllik Ömrüm Oldu Sende Berbed Erbil /231/ Ezrailin İstefası /278/ Balaca Sehne /288/*

Azerbaycan Türkçesinde belirtme hal eki isme getirilen “ı, i, u, ü” çekim ekleri ile yapılır. Yukarıda verilen tümcelerde de görüldüğü gibi “men” zamirine getirilen “i” belirtme hal eki ile “men” zamiri belirtili hale getirilmiştir.

3.1.1.1.2. Bulunma, Yönelme ve Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Tekil Şahıs Adılı

Tekil şahıs adlarına yönelik inceleme metnimizde tespit etmeye çalıştığımız adıl sınıflandırmalarından biri de yönelme, bulunma ve ayrılma hal eklerini alarak artgönderim oluşturan birinci tekil şahıs adlarının satiralarda kullanımınıdır. Feyletonlarla birlikte incelediğimiz

⁷⁵ Çocuk

⁷⁶ Heveslendirmek

⁷⁷ Öztürk, a.g.e., s.10

satıra metinlerinde dikkat çeken önemli bir husus ise kişiler arasında geçen karşılıklı konuşmalardır. Feyletonların devamı niteliğinde olan satıra metinlerinde yönelme, bulunma ve ayrılma hal eklerini alan adılar genelde karşılıklı konuşmalar esnasında oluşmuştur.

Rehmetlik meni çox isterdi. Çünki **menden** savayı bir özge övladı yox idi. Niye Men Dersden Qaçdım /8/
“Rahmetli beni çok severdi. Çünkü benden ayrı başka evladı yoktu”⁷⁸.

Şair yukarıda belirtilen feyletonun devamı niteliğinde satıra yazmıştır. Bu feyletonda çocuğun okula gitmek istemesi üzerine babası bu fikri dönemin mollasına söyler. Bunun üzerine Sabir mollanın ağzından.“Ol Gün Ki Xalıq Eder Lütף Bir Övrad” satirasını kaleme almıştır. Bu satıra dönemin mollalarının düşünceleri üzerine yazılmıştır.

Yeğın et, men de görmem bir sefasın ol gülistanın,
Senü **menden** deysilirmi halı dövranı? /İstikbalımız Lağlağadır/ 154/
Yakin bil, ben de görmem bir safhası o gülüstanın
Senden benden sonra acep değışir mi hali devranın? ⁷⁹/160/

Sabir bu satirasını ilk olarak Molla Nasreddin dergisinde “Qoca Emu” takma ismiyle yazmıştır. Konuşan kişinin şairin kendisi olduğu satiradan anlaşılmaktadır. Buradaki adılı şair kendisi için kullanılmıştır.

“Şimdi nedir bu yolda **mene**, söyle axtarışın?
İfayı emri vacibül iz'anın eylerem.
Mendenemin ol, âlemi gurban eylerem! /Nefsin Gerezi Eqlin Merezi /295/
“Şimdi nedir bu yolda, bana söyle, arayışın?
Bu emir doğrudur diye izan ederim
Benden emin ol, âlemi sana kurban ederim”⁸⁰

İlk defa “İrşad” gazetesinde “Mir’at” imzasıyla yayımlanmıştır. İnsan nefsi ile aklı arasında sohbet şeklinde yazılmıştır. Aklın nefsin emirlerine itata edeceğini anlatır. Buradaki adıl “akıl”yeriene kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde “men” adılı ayrılma hal eki “-den” alarak “menden” ve yönelme hal eki “-e” alarak “mene” şeklinde satiralarda yer almıştır.

Mende ar olsaydı ölmek ihtiyar etmezmidin? /Füzuliye Benzetme/ 205/
Bende sabır olsaydı ölmek ihtiyar etmez miydin?⁸¹

⁷⁸ Çev. Eda Eken

⁷⁹ Öztürk, a.g.e., s.160

⁸⁰ Öztürk, a.g.e., s.181

Bu satıra ilk defa Molla Nasreddin dergisinde “Yetim Me’deli” imzasıyla yayımlanmıştır. Tahttan indirilen Mehemmedeli Şahın İran’dan Odessa’ya gitmesi üzerine yazılmıştır. “mende” adlı Mehemmedeli Şah yerine kullanılmıştır.

Niyemende durmusan?
Qabaq dişim tökülüb,
Azılarım sokülüb,
Mene qoca demezler /Cavan/ 157/
Niye bende kalmıyorsun?
Ön dişim sökülmiş
Azı dişlerim sökülmiş
Bana yaşlı demezler

Yaşlanmış bir erkeğin kendisinin genç olduğunu iddia ettiği bir satıradır. “Mene” adını bu yaşlı kişi kendisini anlatırken kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde “men” adlı bulunma hal eki “-de” alarak “mende” ve yönelme hal eki “-e” alarak “mene” şeklinde satıralarda yer almıştır.

Ey müsəlmanlar, gözünüzü açın, **mene** baxın. Amma siz mollalar deyirsiniz ey müsəlmanlar gözünüzü yumun, **mene** baxın. /Niye Meni Döğürsünüz /4/
Ey Müslümanlar, gözünüzü açın, bana bakın. Amma siz mollalar diyorsunuz: ey Müslümanlar gözünüzü kapayın, bana bakın.

Benzer İfadeler: *Bakı Fehlelerine /16/ Quluşapovun Geri Çağrılması /20/ Heyatın Qopqopuna Cavab /34/ Başına Dönüm Molla Emi /42/ Hesisin Heyfi Varisin Keyfi /59/ Vay Vay Ne Yaman Müşküle Düşdü İsim Allah /68/ Naehl Olana Mektebi Andırmaq Olurmu? /77/ 78/ Ekinçi /85/ Qorxuram /95/ Lovğalaşb a Görmemiş Çoxda Bele Fırıldama /104/ Şirvan /131/ Ay Nene Bir Qırmızı Saqqal Kişi /143/ Uşaqdır /155/ Benimki Bele Düşdü /189/ Satıram /194/ Füzuliye Benzetme/ 205/ Sonya ey Dilberi PakizeEda /251/ 252/ Neçin Mektebe Reğbetim Olmayır /253/ 254/ Mürtece Xadimlərim He indi Xidmet Vaxtıdır /263/ Avropada Memmedelinin Eşqbazlığı /275/ 276/.*

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hal eki “yönlük hal” olarak adlandırılır. Yukarıda belirtilen örneklerde de adillara yönelme hal eki getirilmiştir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde yönelme hal eki ünlü ile biten bir sözcüğe getirilirse bu sözcüğün telaffuzu da değişir. Örneğin: babaya [babıya] şeklinde telaffuz edilir.

Ayrılma hal eki Azerbaycan Türkçesinde “çixışlıq hal” olarak adlandırılır. Yukarıdaki örneklerde “men” zamirine getirilen “-den” telaffuzda değişir. “ *Sonu m, n samitleri ile biten isimlerin qebul etdiyi çixışlıq hal şekilçisi teleffüzde (-nan)² şeklinde deyilir.*”⁸²

Telaffuz sırasında birliktelik şeklinde telaffuz edilse de ayrılma anlamı vermektedir. Azerbaycan Türkçesinde yerlik hal olarak bilinen bulunma hal eki telaffuz edilirken herhangi bir değişime uğramaz.

3.1.1.1.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Tekil Şahıs Adılı

İnceleme metnimizde tespit ettiğimiz, ilgi eki “ın, in, un, ün” eklerini alarak artgönderim oluşturan birinci tekil şahıs adılı örneklerinden bir kısmına aşağıda yer verilmiştir. Bilindiği gibibirinci tekil adılına getirilen ilgi ekleri “-n” sesi “-m” sesine dönüşür. Bu durum Azerbaycan Türkçesi’nde de değişmemektedir. İlgi eki alarak artgönderim oluşturan birinci tekil şahıs adılına yönelik tespitleri aşağıda vermeye çalıştık.

Feyleton

A **mollalar**, niye meni döyürsünüz? Olmaya menden qorxursunuz?

Satira

Siz **mollalar** deyirsiniz:

Millet nece tarac olur olsun ne işimvar

Dul övret ise sailc olsun, oda yansın,

Ancag **menim** avazeyi - şe'nim ucalansın /Millet Nece Terac Olur Olsun Ne İşim

Var/5/

“Millet nice kapkaç olur olsun ne umurum?!

Dul avrat ise dilenci olsun, nara yansın

Ancak benim avaze-yi şiirim ucalansın”⁸³

Daha öncede belirttiğimiz gibi bu satira Quluzade'nin “Niye Meni Döyürsünüz” feyletonunun devamı niteliğindedir. Satirada geçen ilgi adılınımollanın kendisini ifade ederken kendisi için kullanmıştır.

Bazardan kışmışi noxud alıb doldurur ciblerine, dersini bilmeyende ayaqlarını feleqqaya qoymayı, çetin ders vermir ve her valid ki, uşaq dersini bilmedi, **müellim** yapışır onun çenesinden ve deyir; "Men ölüm, bacioğlu **menim** üreğimi sıxma. /Niye Men Dersden Qaçdım/6/

“Pazardan kuru üzüm, leblebi alıp doldurur ceblerine, dersini bilmediğinde ayaklarını falakaya koymuyor, zor ders vermiyor ve her zaman çocuk dersini bilmedi, öğretmen tutar onun çenesinden ve diyor; “ben öleyim yeğenim benim yüreğimi daraltma ”.

⁸²Nağısoylu- Zeynallı, a.g.e.,s.54.

⁸³ Öztürk, a.g.e., s.3

Azerbaycan Türkçesinde “yiyelik hal” olarak bilinen ilgi durumu “*sahiplik menalarını bildirir. Yiyelik halın iki növü var: Müeyyenlik bildiren yiyelik hal, qeyri-müeyyenlik bildiren yiyelik hal.*”⁸⁴ Yukarıda verilen örnekler müeyyenlik bildiren yiyelik haldedir.

Millette de, ya hu bele bir qeyret olurmuş!
Yalnız ne deyim getdi **menim** millet elimden /Men Bilmez idim Bextide Bu
Nikbeden Olurmuş /49/
Millette de ya hu böyle bir gayret olurmuş!
Yalnız ne diyeyim gitti benim millet elimden.

Molla Nasreddin dergisinde “Hophop” imzasıyla yayımlanmıştır. Satiranın ilk dört basımında şöyle bir not bulunmaktadır: “Meşrutecilerin mecburen Hacı Mirze Hesen İmamcümeni ixraci- beled etdiklerinde İmamcümenin zebani- hali”. Hacı Mirze Hesen: tebrizin nüfuzlu mollalarındandır. Önceden meşrutiyet taraftarı olmuş sonra da İran ‘da irtica kuvvetlenmeye başlayınca encümenin şeriat düşmanı olması hakkında tebligat çıkarmıştır. Buna göre de halkın talebiyle Tebriz’den kovulmuştur. Sabir bu satirayı bu konu üzerine yazmıştır. Satirada “menim” adlı Hacı Mirze Hesen için kullanılmıştır. Şair satirayı Hacı Mirze Hesen’ nin bir içdökümü şeklinde kaleme almıştır.

Benzer İfadeler: *Quluşapovun Geri Çağırılması /20/ Men Ele Bildim ki Dexi Sübh Olub /52/ Hemşeri /53/ Ekinçi /86/ Cavan /157/ Sed Şükr Ki, Yox İndi Bu Saatde Menim Tek /167/168/ Satıram /195/ Nuri Çeşmanımın Ey Pul Ya Canımın Ey /222/ Altmış İllik Ömrüm Oldu Sende Berbet Erbil /230/ Oxutmuram El Çekin /243/ Sonya, Ey Dilberi PakizeEda! / 251/ 252/ Neçin Mektebe Rexbetim Olmayır /253/ Yatmışan Molla Emi Gürcüler İçre Hele Sen /260/ Mürtece Xadimelerim, He İndi Xidmet Vaxtıdır / 262/ 263/.*

3.1.1.2. İkinci Tekil Şahıs Adılarıyla kurulan Artgönderimler

Türkiye Türkçesi’nde ikinci tekil şahıs adlı “sen” adlı Azerbaycan Türkçesinde de hiçbir değişime uğramadan ikinci tekil şahıs adlı olarak kullanılır. İkinci tekil şahıs adlı, metinlerde kişilerin birbirlerine karşı isimleri yerine kullandıkları hitaptır. Mirze Elekber Sabir’in satira metinlerindeki ikinci tekil şahıs adına hem basit halde, hem de çeşitli çekim ekleri olarak kullanılmış biçimlerine sıklıkla rastlanmaktadır. İkinci tekil şahıs adının aldığı ekleri çeşitli başlıklar altında göstermeye çalıştık.

Satira metinlerinde birinci tekil adılarda olduğu gibi ikinci tekil adılarda genellikle basit şekillerde kullanılmışlardır. Satiralar bir konuşma havasında ya da şairin ele aldığı

⁸⁴ Nağısoylu-Zeynalli, a.g.e.,s.51.

konularına kendi ya da konuştuğu kişinin bir içdökümü şeklinde ifade etmesinden dolayı genelde ikinci tekil şahıs adları basit şekillerde kullanılmışlar. Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz örneklerle bu durumu daha açık bir biçimde göstermeye çalışacağız.

Ay köpeğin gizi, sen ne sebebe bu uşağı doğdun ki gedeydi Rus dersi oxumağa ve qoyunlanınızın ölmeyine bais olaydı! / Niye Men Dersden Qaçdım/7/
 “Ay köpeğin kızı, sen ne sebeple bu çocuğu doğdun ki gitti Rus dersi okudu ve koyunlarımızın ölmesine neden oldu!”

Feyleton metninde kişi karısı için önce “köpeğin kızı” diye seslenip daha sonra da “sen” adını kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde de ikinci tekil şahıs zamiri “sen” şeklinde yazılır ve telaffuz edilir.

Bu çerhi felek tersine dövran edir imdi
Fehlede özün daxili insan edir imdi.
 Çün yoxdur onun **sen** kimi pakize libası,
 Yox serveti, yox dövləti, yox şalı ebası. /Bakı Fehlelerine/16/
 Bu çarkı felek tersine dönüyor şimdini
 İşçi de kendini insanlara dâhil ediyor şimdi.
 Çünkü yoktur onun senin ki gibi Pakize elbisesi
 Yok, serveti, yok zenginliğı, yok şalı elbisesi.

Şairin bazı satıralarında kime seslendiğı ve adları kim için kullandığı açıkça bellidir. “Bakı Fehlelerine” başlıklı şiiri şairin böyle satıralarındandır. Satırada şair, “fehle” diye seslendiğı kişiye daha sonra “sen” adıyla seslenmiştir.

Cəhd eylesen ancaq nezeri xalqda pāk ol
 Mexluqu inandır. /Cəhd Eyle, Sen Ancaq Nezeri-Xelqde Pak Ol/18/
 Azimli ol sen ancak halk nazarında temiz ol
 İnsanı inandır.

C. M. Quluzade tarafından kaleme alınan “Tereqqi Elametleri” başlıklı feyletonun konusuna göre Sabir tarafından “Cəhd Eyle, Sen Ancaq Nezeri-Xelqde Pak Ol” satırası yazılmıştır. Molla Nasreddin dergisinde “Hop-hop” imzasıyla yayımlanan bu satırada “sen” adını kullandığı kişi “halk”tır.

Fehle özünü **sen** de bir insanmı sanırsan?
 Pulsuz kişi insanlığı asanmı sanırsan? /Fehle Özünü Sen de Bir İnsanmı Sanırsan/72/
 İşçi kendini sen de bir insan mı sanıyorsun?
 Parasız kişi insanlığı kolay mı sanırsın

Şair, zenginlerin işçiler hakkındaki düşüncelerini ve işçilerin toplumdaki yerini zenginlerin gözünden anlattığı “Fehle Özünü Sen de Bir İnsanmı Sanırsan” satırasında kaleme

almıştır. “sen” adlı “fehle” için kullanılmıştır.

Besdir **ey oğul**, boş yere bu elme çalışma,
Sen say ve deyim men /Ata Nesiheti/
 Yeter ey oğul, boş yere bu ilme çalışma
 Sen söyle ve diyeyim ben.

Şair, “ey oğul” diye seslendiği kişi için daha sonra ikinci tekil şahıs adını kullanmıştır. Satırlarda yoğun olarak kullanılan ikinci tekil şahıs adının kim için kullanıldığı bazı şiirlerde açıkça belli, bazı şiirlerde de satırın başlığından ya da şairin takma isminden anlaşılıyor.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi ikinci tekil şahıs adının basit şekillerde kullanımıyla oluşan artgönderim tespitleri mevcuttur. Başta da belirttiğimiz gibi satırlar kurulum itibarıyla şairin ele aldığı konuda kişilerin düşüncelerini konuşur gibi içdöküm şeklinde kaleme aldığı için ikinci tekil şahıs adının sıklıkla kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Benzer İfadeler: *Cavablar Cavabı/39/ Bakı Pehlivanlarına/40/ Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/44/45/ Uşaqalara/51/ He De Görüm, Ne oldu Bes, Ay Balam İddiaların/71/ Pa Atonnan, Ne Ağır Yatdı Bu Oğlan Ölübe/ 79/ Taraneyi Esilane/81/ Uçiteller/88/ Çapma Atını Girme Bu Meydane a Molla! /101/102/ Lovqalaşib a Görmemiş Çox da Bele Fırıldama/104/ Ger Bu il Xalqı Tabah Etdi, Giranlıq Bize Ne?/122/ Dilber/136/ Sebr Ele/141/ Qavur Qızı/147/ İran Özümdür/150/ İstikbalımız Lağlağadır/154/ Mahi Remazandır/162/ Menimki Bele Düşdü/189/190/ Neçin Vermeyir/198/ Giley Yaxud Umu Küsdü/229/ Yatmışan Molla Emi, Gürcüler İçre Hele Sen/260/*

3.1.1.2.1. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan ikinci Tekil Şahıs Adılı

İkinci tekil şahıs adıyla yapılan artgönderim türlerinin bir diğeri ise belirtme hal eki olarak artgönderim oluşturan adlardır. İkinci tekil adlı belirtme hal eki aldığı anda tümce içerisinde nesne görevini üstlenir. Mirze Elekber Sabir’in satırlarında belirtme hal eki olarak artgönderim oluşturan örnekler oldukça fazladır. Belirtme hal eki alan ikinci tekil adına yönelik tespitleri aşağıdaki örneklerle göstermeye çalışacağız.

Dünyam soyub eyleye hergün **seni (Dadaş)** hürsend
 Sağ ol bele ferzend. /Niye Men Dersden Qaçdım/9-10/
 Dünyayı soyup eyleye seni her gün fodul,

Sağ olsun o oğul.⁸⁵

C. M. Quluzade'nin "Niye Men Dersden Qaçdım" başlıklı feyletonunun devamı niteliğindeki "Ol Gün Ki Xalıq Eder Bir Lütfü Övrad" başlıklı satırada "seni" adılı daha önce feyletonda geçen "dadaş" yerine kullanılarak nesne görevinde kullanılmıştır.

Haşa, oda yanmaz ana istekli **balasın**
Kessin **seni** Allah. /Niye Men Dersden Qaçdım/12/
Haşa oda tutmaz ana sevgili balasın,
Kessin seni Allah⁸⁶

C. M. Quluzade'nin "Niye Men Dersden Qaçdım" aynı başlıkla yazdığı başka bir feyletonuna göre Sabir tarafından yazılan "Bilmem Ne Görüb Bizim Oğlan Oxumaqdan" satirasında geçen adılı feyletonda kardeşi için önce "bala" daha sonra satırada "seni" şeklinde ikinci tekil şahıs belirtme adılını kullanmıştır.

Mün'imlere can ver, **gönül** uyma fügeraye,
Sinemdeseni beslediğim canın üçündür. /Ah eylediğim Neşeyi Gelyanın İçindir.
/30/
Müminlere can ver, gönül uyma fukaraya,
Sinemde seni beslediğim canın içindi...⁸⁷

Şairin, Fuzüli'nin "Ah Eylediyim Serveti-xuramannın Üçündür" gazeline nazire olarak yazdığı satırada birinci mısradaki "gönül" diyerek hitap ettiği insanlar için daha sonra belirtme hal eki alan ikinci tekil şahıs adılını kullanmıştır.

Qoyma külahın, keç **a bey** aldatma cahanı,
...
Elbette çeker şeklini molla **seni (bey)** görcek. /Beylere Mektub/32/
Koyma papağını, geç a bey aldatma insanları
...
Elbette resmini çizer molla seni görünce.

Satıranın birinci mısrasında "bey" diye seslendiği kişiye satıranın sonra ki mısrasında o kişiyi belirtmek için "seni" adılını kullanmıştır.

Qafgazlı müselmanlar ederseseni (**gül**) gaib /Barışanlara Dair/ 36/.
Ey pul! ...
Ehli âlem arayıb axtarır ey can **seni**,
Here bir növ qılır derdine derman **seni**,/Hesisin Heyfi, Varisin Keyfi/58/.
Ey para!

⁸⁵ Öztürk, a.g.e., s.6

⁸⁶ Öztürk, a.g.e., s.7

⁸⁷ Öztürk, a.g.e., s.19

Bütün âlem arar ey can seni
Hepsinin bir tür derdine derman seni

Satira şairin paraya “Ey pul” şeklinde hitabıyla başlıyor ve satırının birçok mısrası ikinci tekil şahıs belirtme hal eki alan adıyla bitiyor. Şair mısraları “seni” adılı ile bitirerek kafiye de oluşturmuştur.

Ne soğulmusan areye a başı belalı fehle?
Eğer isteseydi Allah ki **seni (fehle)** edeydi megbul,
Bize verdiği tek, elbet, sene hem verirdi pul mul. /Teraneyi Esilane/81/.
Ne sokulmuşsan araya abaşı belalı işçi?
Eğer isteseydi Allah ki seni edeydi makbul,
Bize verdiği gibi sana da verirdi para pul.⁸⁸

Satırının ilk mısrasında şair işçilere seslenmiştir. Daha sonraki mısrasında daişçiler için bu adılı kullanarak belirtme yapmıştır.

Benzer İfadeler:*Seyhatnameden Bir Nebze/76/ Naehl Olana Metlebi Andırmaq olurmu?/77/ Leyli ve Mecnun/ 82/ Ger Bu İl Xalqın Tabax Etdi Giranlıq, Bize Ne?/ 122/ Sen Belesenmiş Balam Ay Barekalah Sene /124/ Meslehet/ 130/ Dilber/135/ Mir Haşımın Tebrizi/165/ Sedr Şükr ki Yola İndi Bu Saatde Menim Tek/168/ Çatladı Hambacı Gemden Üreyim/188/ Nuri Çeşmanımın Ey Pul Ya Canımın Ey Pul Ya Canımın?/222/ Nefsin Gerezi, Eqlin Merezî /296/.*

3.1.1.2.2. Bulunma, Yönelme ve Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan İkinci Tekil Şahıs Adılı

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hal eki (-a²), bulunma hal eki (-da²), ayrılma hal eki (-dan²) şeklindedir. Türkiye Türkçesinde ünsüz benzeşmesi olayı Azerbaycan Türkçesinde olmadığı için “-ta, -tan” şeklinde hal eklerinin kullanımı mevcut değildir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde “n” ünsüzünden sonra gelen ayrılma hal eki telaffuzda (-nan²) şeklinde ifade edilir: *senden (sennen)* şeklinde ifade bulur.

İkinci tekil şahıs adıyla yapılan artgönderim türlerinin üçüncüsü ise yönelme, bulunma ve ayrılma hal ekleri olarak artgönderim oluşturan adılardır. Satıralarda cümleler içerisinde dolaylı tümleş konumunda yer almışlardır. Mirze Elekber Sabir’in satıralarında bulunma, yönelme ve ayrılma hal ekleri olarak artgönderim oluşturan örnekler sayıca fazladır. Aşağıdaki

⁸⁸ Öztürk, a.g.e., s.95

örneklerle ikinci tekil adlarının hem görev hem de artgönderim oluşumlarındaki etkilerini vermeye çalışacağız.

Evde tapılır indi deli çay, plov, qend
Kimdir **sene** manend /Ol Gün ki Xalıq Eder Lütf Bir Övrad/10/
Evde bulunur şimdi çay, pilav, şeker
Kimdir sana benzer.

“Niye Men Dersden Qaçdım” feyletonuna göre yazılan “Ol Gün Ki Xalıq Eder Lütf Bir Övrad” başlıklı satirasında geçen “sene” adlı feyletonda çocuğun babası için kullanılmıştır. Feyletonda “dadaş” diye hitap ettiği kişi çocuğun babasıdır. Mollanın dadaşa okuduğu şiirde ona “sene” şeklinde hitap etmiştir.

-**Ay balam** özünü berke salma, ne olacaq **sene** bu oxumagdan?
Niye Men Dersden Qaçdım /12/
Çocuğum kendini yorma, ne olacak sana bu okumaktan?

Yukarıdaki cümlede “ay balam” şeklinde hitap edilen çocuğa daha sonra ikinci tekil şahıs adına yönelme hal eki gelerek “sene” şeklinde seslenilmiştir.

Bazardan kişmiş noxud alıb doldurur ciblerine, dersini bilmeyende ayaqlarını feleqqaya qoymayı, çetin ders vermir ve her valid ki, **uşaq** dersini bilmedi, müellim yapışır onun çenesinden ve deyir; "Men ölüm, **bacıoğlu** benim üreymi sıxma. Dersini yaxşı ezberle yoxsa **senden** küserem". /Niye Men Dersden Qaçdım/6/

Pazardan kuru üzüm, leblebi alıp duruyor ceplerine, dersini bilmeyende ayaklarını falakaya yatırmıyor, zor ders vermiyor ve her zaman ki, çocuk dersini bilmedi, öğretmeni tutar onun çenesinden ve deyir; “ben öleyim, yeğenim benim yüreğimi daraltma dersini iyi ezberle yoxsa senden küserim.

Ayrılma hal ekini alan “sen” adlı feyleton içerisinde öğretmenin öğrencisi için önce “uşaq” daha sonra “bacıoğlu” şeklinde hitabından sonra “senden” şeklinde kullanımını görüyoruz.

Yox yox baxıram fikrine, **senden** oğul olmaz
Canın becehennem. /Niye Men Dersden Qaçdım/14/
Yok, yok bakıyorum senin fikrine, senden oğul olmaz
Canın cehenneme.
Qoyma külahın keç, **a bey** aldatma cahanı,
Senden needadır? /Beylere Mektub/ 32-34/
Koyma papağımı keç, a bey aldatma cihanı
Senden ne edadır.

Yukarıdaki örnekte ikinci tekil şahıs adına bulunma hal eki gelerek “sende” şeklinde ifadesi görülmektedir. Satıranın ilk mısralarında “bey” kişisi için satıranın sonraki mısralarında

“sende” adının kullanımı mevcuttur.

Ey pul!

...

Senden ötrü bütün övladımı giryan ederem,

...

Bir gün öz canımı hetta **sene** gurban ederem, /Hesinin Heyfi, Varisin Keyfi/ 58/
Ey para!

...

Senden dolayı bütün evlatlarımı feda ederim,

...

Bir gün kendi canımı hatta sana kurban ederim,

Ayrılma hal ekini ve yönelme hal ekini alan “sen” adının “pul” için kullanımı görülmektedir.

Canım üzülüb **senden** ötür xalqı soyunca, / Naehl Olana Metlebi Andırmaq
Olurmu?/77/

Canım üzülmüş senden dolayı halkı soyunca.

Ah zalim, ah kim oldum yolunda can feda,

Bir doyunca qıymadım **senden (pul)** alam zövgü sefa,

İndi varisler hücumaver olub yekser **sana (pul)** /Nuri Çeşmanımın Ey Pul ya

Canımın? /222/

Ah zalim, ah ki, oldum yolunda canfeda,

Doyasıya kıyamadım senden alayım zevk u sefa,

Şimdi varisler saldırırlar hep birden sana.⁸⁹

“Nuri Çeşmanımın Ey Pul Ya Canımın” satirasında pul için kullanılan ikinci tekil şahıs adlarından ilki ayrılma hal eki almıştır. Aynı satirada yine pul için kullanılan “sen” adılı yönelme hal ekini almıştır.

Sen düz âdemseneger **sende (Zenbur Ağa)** bu tedbir nedir?

Jurnala çekdiğin ol çalmalı tesvir nedir?

Dinmedikce sene serhedden aşırsan deyesen?/Giley Yaxud Umu Küsdü/ 228/

Sen doğru insan isen sende bu tedbir nedir?

Dergiye çizdiğin o çalmalı tesvir nedir?

Durmadan haddini aşırıyorsun değil mi?

Erbabın⁹⁰ gözleri kızarmış, dışarı çıkıp ekinçini gördükde dedi:

Ne buğda, ne arpa çatdı **senden**

Lazım **sene** indi min ügubet / Balaca Sehne/287/

Erbabın gözleri kızarmış, dışarı çıkıp çiftçiyi gördüğünde dedi:

Ne buğday, ne arpa geldi senden

Lazım sana şimdi bin eziyet.

Yukarıda belirtilen örneklerde ikinci tekil şahıs adılına yönelme, bulunma ve ayrılma hal ekleri getirilerek art gönderim oluşturulmuştur.

⁸⁹ Öztürk, a.g.e., s.102

⁹⁰ Bir işin ya da bir şeyin sahibi

3.1.1.2.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan İkinci Tekil Şahıs Adılı

Satıra metinlerinde ilgi eki alan ikinci tekil şahıs, belirtili isim tamlamasının tamlayan görevini üstlenir. İlgi ekini alarak ikinci tekil şahıs adılı hem belirtili isim tamlaması oluşturması hem de kişiyi karşılaması bakımından iki farklı görev üstlenir.

-Niye getmeyek, ay **Molla**, bizim müselman qardaşları Şuşada qırsınlar, biz duraq baxaq? **Senin (Molla) qeyretine** ne gelib?» /Quluşapovun Geri Çağırılması/ 21/
Niye gitmeyelim, ay Molla, bizim Müslüman kardeşlerimizi Şuşa'da öldürsünler, biz durup bakalım mı?

Şair “Etdi Bu Felek Herkese Bir Tövr Yamanlıq” başlıklı satirasını Quluzade'nin yukarıda belirtilen “Quluşapovun Geri Çağırılması” başlıklı feyletonuna göre yazılmıştır. Satırada geçen şahıslar feyletondaki şahıslardır. Yukarıda Molla diye hitap edilen kişiye daha sonra ikinci tekil şahıs adılı kullanılarak onun gayreti belirtilmiştir. “senin qeyretin” belirtili isim tamlaması oluşturmuştur.

Ahın şereri etmez eser bir kese **Hophop**,
Bu od **senin ancaqalışan canın** üçündür. /Ah Eylediğim Neşeyi Gelyanun İçindir.
/30/
Onun çıkması etmez ki etki kimseye Hophop,
Bu od ancak **senin tutuşan canın** içindir...⁹¹

Daha öncede belirttiğimiz gibi şair bazı satıralarında takma isimler kullanmıştır. Yukarıda verilen örnekte de şair Hophop takma ismini satırada kullanmış ve daha sonra Hophop ismi için “sen” adılımı kullanmıştır. “senin alışan canın” ifadesi belirtili isim tamlamasıdır ve Hophop'u belirtmiştir.

Ey behr sanırsan **senin ancag günherin** var?
Vey kân, zerin var? /Barışanlar Dair/36/.

Yukarıdaki örneklerde kullanılan “senin” kendisinden sonra gelen sözcüğün tamlayanı konumundadır ve kendisinden sonra gelen “günher” tamlanan görevinde kullanılarak belirtili isim tamlaması oluşturmaktadırlar.

Benzer İfadeler: /Seyhatnameden Bir Nebze/76/ Naehl Olana Metlebi Andırmaq olurmu?/77/ Leyli ve Mecnun/ 83/ Mektub/112/ Dilber/ 135/ Sebr Ele/ 142/ Açıldıqca Senin Sübhün Menim de Hürmetim Artır/160/ Nuri Çeşmanımın Ey Pul Ya Canımın?/222/

⁹¹ Öztürk, a.g.e., s.19

3.1.1.3. Üçüncü Tekil Şahıs Adılarıyla Kurulan Artgönderimler

Türkiye Türkçesinde üçüncü tekil şahıs adılı olan “o”, Azerbaycan Türkçesinde de hiçbir değişime uğramadan aynı görevde kullanılır. Şairin satırlarında geçen şahısları belirtmek için aynı satırın sonraki mısralarında kullanılan üçüncü tekil şahıs adılı hem yalın halde hem de çeşitli çekim ekleri olarak kullanılmıştır.

Bilmem ne görübdür bizim **oğlan** oxumaqdan
Deng oldu qulağım.
İsterdim **o** da men kimi bir hörmete çatsın
Azade dolansın. /Niye Men Dersden Qaçdım/9/
Bilmem ne görüp biz bizim oğlan okumaktan?
Tıs oldu kulağım.
İsterdim o da ben gibi bir hürmete varsın,
Azade dolansın.⁹²

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi “oğlan” kişisini karşılamak amacıyla aynı satıra içerisinde üçüncü tekil şahıs adılı kullanılmaktadır. Aşağıda sırasıyla üçüncü tekil şahıs adılarını çeşitli gruplara ayırarak artgönderim oluşumlarını vermeye çalışacağız.

Ağlarsa uşaq derdinin axtarma davasın
Ancaq söy **anasın**.
Qorxudsun **o** da damdabaca ile çağasın
Kessin de sedasın. /Niye Men Dersden Qaçdım/9/
Ağlarsa çocuk, derdinin arama devasın,
Ancak söy anasın.
Korkutuver hortlak ile, cin ile balasın,
Kessin de sedasın.⁹³

“Niye Men Dersden Qaçdım” adlı feyletonun devamı niteliğinde konuşma havasında yazılmış olan yukarıdaki satırın ilk mısrasında belirtilen “ana” kişisini karşılamak için sonra ki mısralarda üçüncü tekil şahıs adılı kullanılmıştır.

Bilmem ne görübdür bizim **oğlan** oxumaqdan
Deng oldu qulağım.
İsterdim **o** da men kimi bir hörmete çatsın
Azade dolansın. /Niye Men Dersden Qaçdım/9/
Bilmem ne görüp biz bizim oğlan okumaktan?
Tıs oldu kulağım.
İsterdim o da ben gibi bir hürmete varsın,

⁹² Öztürk, a.g.e., s.8

⁹³ Öztürk, a.g.e., s.5

Azade dolansın.⁹⁴

“Oğlan” kişisini karşılamak için sonraki mısralarda “o” adılı kullanılmıştır.

Bive övretlerinemri alınırım nezere?
Canı çıxsın **o** da getsin yine bir tazeere! /Sual Cavab/117/
Dul kadınların fikri alınır mı dikkate?
Canı çıksıno da yeniden evlensin.

“Bive övretler” ifadesini karşılamak için “o” adılı kullanılmıştır. “bive övretler” çoğul eki almasına rağmen şair sonraki mısradaki bu ifadeyi karşılamak için “o” tekil adılı kullanmıştır.

Benzer İfadeler:*Mir Haşımın Tebrizi/165/ Ey Vay Ki Heysiyyeti Millet Götürüldü/233/ Ehval Pürsanlıq Yaxud Qonuşma/234/235/ Oxutmaram El Çekin/248/ İran Niye Viran Oldu?/291/ Ay Can Ay Can?/292/*

3.1.1.3.1. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü TekilŞahıs Adılı

Uşaq gelir mektebe ve hemişe müelliminden artıq hörmət, iltifat ve mehribanlıq görür; meselen müellim hemişe**onu** öz yanında oturur. /Niye Men Dersden Qaçdım/ 6-7/
Çocuk gelir okula ve her zaman öğretmeninden hürmet ve sevgi görür; örneğin öğretmen her zaman onu yanında oturturur.

Feyletonda geçen “uşaq” kişisini karşılamak için aynı metinde belirtme hal eki alan üçüncü tekil şahıs adılı “onu” kullanılmıştır.

Ol gün ki xalıq eder lütfu bir **övlad**
Gezdir **onuel** el. /Niye Men Dersden Qaçdım/ 8/
Ol gün ki Halik eder lütuf bir evlat,
Gezdir onu el el.⁹⁵
Göz nurudu **uyğu, onu** dur etme gözünden,
Yol verme mebada çıxa bir lehze sözünden. /Terpenme, Amandır Bala Qefletden Ayılma/ 25/
Göz Nurudur uyku, onu yok etme gözünden,
Yol verme bir daha çıka asla sözünden,⁹⁶

Üçüncü tekil şahıs adılı satıralarda cansız varlıklar içinde kullanılmıştır. Yukarıdaki

⁹⁴ Öztürk, a.g.e., s.8

⁹⁵ Öztürk, a.g.e., s.5

⁹⁶ Öztürk, a.g.e., s.23

mısrada “uyğu” ifadesini karşılamak için adil kullanımı görülmektedir. Şair konusuna göre bazı nesnelere kişiselleştirmiş ve bu nesnelere karşılamak için adıldan yararlanmışır.

İki gözlerimdi **pulum**, kişi bir meğer qan ırsan?
Onu vermek olmur axır her ölen qalana ya Reb! /Ağlaşma/64/.
 İki gözümdür param, a kişi nasıl kanıyorsun?
 Onu vermek olmaz her ölene kalana, ya Rab!⁹⁷
 -Ölkenizde açılıbdırımı **qiraatxane**
 -Tazeler açmış idi goydug **onu** virane! /Sual Cavab/117/.
 -Ülkenizde açılmış mı kıraathane
 - Yeni açılmıştı onu ettik virane.

Yukarıdaki örneklerde “o” üçüncü tekil şahıs zamiri belirtme hal eki olarak yukarıdaki isimlerin yerine kullanılarak artgönderim oluşturulmuştur. Azerbaycan Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibi bir kullanıma sahiptir.

3.1.1.3.2. Yönelme, Bulunma, Ayrılma Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü Tekil Şahıs Adılı

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hali -a,-e çekim eklerinin isme getirilmesiyle, ayrılma hali -dan, -den çekim eklerinin getirilmesiyle oluşturulurken bulunma hali de – da , -de eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Bu ekler eklendikleri isme cümle içerisinde farklı görevler yükler.

Ol gün ki Xalig eder lüft bir **övlad**
 Te'yin ele cindarı ki, etsin **ona** imdad
 Öyret **ona** özün bir neçe mövhum
 Tek tek dil açanda **ona** telim ele hedyan
 Bildir **ona** min dürlü qebahetleri her an /Niye Men Dersden Qaçdım/ 8/
 Ol gün ki Halik eder lutuf bir evlat,
 Çağır bir cinciye k, etsin ona imdat,
 Öğret ona, elbette kendin birkaç mefhum,
 Dili açılarda ona de olsun nadan
 Bildir ona bin türlü kabahati her an,⁹⁸

Şair “Niye Men Dersden Qaçdım” feyletonuna göre yazdığı satirasında, mollanın konuşmasından oluşmaktadır. Molla satiraya “övlad” diyerek başladığı kişi için yönelme hal eki alan üçüncü tekil şahıs zamirini kullanmıştır.

Se'y eyle ki, **saqqal** uzayıb üç çerek olsun

⁹⁷ Öztürk, a.g.e., s.41

⁹⁸ Öztürk, a.g.e., s.5-6

Papag **ona** nisbet. /Cehd Ele Sen Ancaq Nezeri Xalqda Pak Ol/18/
Gayret et ki sakal uzayıpüç çeyrek olsun,
Kalpak ona nispet.⁹⁹

Mekteb sene hoş gelmesin, ol cayı heternak

Girme**ona** çalak. /Teshili Elm/26/

Okul sana hoş gelmesin, ol cahil

Girme ona asla

Elm idi eger bexş eden insana şerafet.

Millet ne sebebden **ona** göstermedi rağbet;/Cavablar Cavabı/38/

İlim insana şerafet bahşetseydi

Millet ne sebepten ona rağbet göstermedi.

Er fehlelik etsin

Olma **ona** hemgem /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/ 46/

Er işçilik etsin,

Olma ona cimcime¹⁰⁰

Molla **ona (pul)** hesretle çeke küçede ah ah!

Lahövlə vela qüvvete illâ ve billah! /Vay Vay Ne Yaman Müşküle Düşdü İşim

Alah/67/.

Molla ona hasret çeke sokakta ah ah!

La havle vele kuvvete ila ve billah

Nolur şirin mezag¹⁰¹ etse meni halvayı **hürriyyet**.

Yesem bir loğma **ondan**, söylesem: ox yav hürriyyet!

Ki nagh **bir qara bayraq** açıldı darağacında,

Yazılmış **onda** bir ilette müsibetzayı hürriyyet, /Hemşeri/55-56/.

Ne olur tatlı bir zevk verse bana halvayı hürriyyet

Yesem bir lokma ondan, söylesem: oh yav hürriyyet.

Ki nagh bir kara bayraq açıldı darağacında

Yazılmış onda bir ilette musibet hürriyyet

Şairin Molla Nasreddin dergisinde Molla Nasreddin imzasıyla yayımladığı “Nolur Şirin Mezaq Etse Meni Halvayı Hürriyyet” satirasını Celil Memmedquluzade'nin “hemşeri” feyletonuna göre yazmıştır. Yukarıda ki mısralarda ayrılma hal ekini alan üçüncü tekil şahıs zamiri “hürriyyet” yerine kullanılmıştır. Bulunma hal ekini alan üçüncü tekil şahıs zamiri ise “qara bayraq” yerine kullanılmıştır.

Eti çox isteyirem, leyk pulu **ondan** çox. /Bazı Yerlerde Tesadüf Olunur Aşa,
Ete/97/.

Eti çok seviyorum, parayı ondan da çok¹⁰²

-**Aç qarındaşlara** infaq edilirmi emu can?

-Onu görmezmi Xuda, el niye versin **ona** nan? /Sual Cavab/117/.

Aç insanlara masraf edilir mi emu can?

Onu görmez mi Huda, el niye versin ona ekmek?

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi üçüncü tekil şahıs zamiri sadece insanlar için değil cansız varlıklar içinde kullanılmıştır. Yönelme, bulunma ve ayrılma hal eklerini alan üçüncü tekil şahıs zamiri cümle içerisinde de genellikle dolaylı tümleç görevini üstlenmiştir.

⁹⁹ Öztürk, a.g.e., s.14

¹⁰⁰ Öztürk, a.g.e., s.40

¹⁰¹ Lezzet

¹⁰² Öztürk, a.g.e., s.96

Satıralarda yönelme, bulunma ve ayrılma hal ekleri alan üçüncü tekil şahıs zamiri çok kullanılmamıştır.

Benzer İfadeler: *Mektub/113/ Madam ki Hamiyani Zülmet /127/ Behtever /137/ Ay Mene Bir Qırmızı Saqqal Kişi /143/ Qavur Qızı /147/ Yatmayın Allahu Seversiz/ 149/ Yaşamaq İsteyirsek Sırf Avam Olmahyız/ 207/ Teşekkür /224/ Ey Vah ki Hesiyyeti Millet Götürüldü /232/ Bakıda Bir Kendde Muhavere /265/*

3.1.1.3.3. İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Üçüncü Tekil Şahıs Adılı

Azerbaycan Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi üçüncü tekil şahıs adılının “-un” ilgi ekini alarak tümce hem şahısları karşılar hem de belirtili isim tamlamasının tamlayanı konumuna geçer. Satıralarda şair ilgi eki alan üçüncü tekil şahıs zamirineaz yer vermiştir.

Bazardan kişmişi noxud alıb doldurur ciblerine, dersini bilmeyendeayaglarını feleqqaya qoymayı, çetin ders vermir ve her valid ki, **uşaq** dersini bilmedi, müellim yapışır **onun çenesinden** ve deyir. / Niye Men Dersden Qaçdım/ 6-7/

Pazardan kuru üzüm, nuhut alıp dolduruyor ceplerine, dersini yapmadığında falakaya yatırıyor, zor ödev vermiyor ve her zaman çocuk dersini bilmedi, öğretmen yapışıyor onun çenesinden ve diyor.

Aldanma **feqirin** olamaz egli zekâsı

Çün yoxdur **onun** sen kimi **pakizelibası**, /Bakı Fehlelerine/16/

Aldanma fakirin olmaz akli zekâsı

Çünkü yoktur onun senin kigibi temiz elbisesi

3.1.1.4. Dönüşlülük Adılıyla Kurulan Artgönderimler

Adıllar ile yapılan artgönderim türlerinden bir diğeri ise, dönüşlülük adılıyla yapılan artgönderimdir. Türkiye Türkçesinde “kendi” adılı dönüşlülük adılı karşılamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise dönüşlülük adılı “öz” sözcüğü karşılamaktadır. Şair dönüşlülük adılını satıra metinlerinde kullanmıştır. Kişiler metin içerisinde bu adıyla kendilerine hitapta bulunmuşlardır.

3.1.1.4.1. Şahıs Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Dönüştürülük Adılı

Satıra metinlerinde geçen dönüştürülük adlarının birinci, ikinci, üçüncü tekil şahıs eki almış örneklerini satıra metinlerinden tespit ederek artgönderim türlerinin farklı bir boyutunu göstermeye çalışacağız.

Uşaq gelir mektebe ve hemişe müelliminden artıq hörmət, iltifat ve mehribanlıq görür; meselen **müellim** hemişe onu **öz** yanında oturdur. /Niye Men Dersden Qaçdım/ 6/
Çocuk gelir okula ve her zaman öğretmeninde hürmet, iltifat ve sevgi görür; örneğin öğretmen onu kendi yanında oturturur.

Feyletonda geçen “müellim” kişisini karşılamak için dönüştürülük zamiri kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde “kendi” anlamına gelen dönüştürülük zamiri Azerbaycan Türkçesinde “öz” şeklinde kullanılır. Yukarıdaki feyletonda üçüncü tekil şahıs dönüştürülük zamirinin yalın halde kullanımı görülmektedir.

Öğret ona elbette **özün** bir neçe mövhum
Mehdud ola mesum.
Her fend ve biclikle eder kesb meaşın
Sanlar **özü** başın. /Niye Men Dersden Qaçdım/ 9/
Öğret ona elbette kendin birkaç mefhum,
Yetinsin ol masum.
Her fend ile piçlikle elde eder maaşın,
Korur kendi başın¹⁰³

Yukarıdaki satırının ilk mısrasında “özün” dönüştürülük zamiri feyletonda molların çocuğun babasıyla konuşurken “dadaş” ifadesini karşılamak içinsatırada İkinci tekil şahıs dönüştürülük zamirini kullanarak feyletonla satırayı bütünleştirmiştir.

Ay balam **özünü** berke salma, ne olacaq sene bu oxumaqdan?
Men dadaşımın sözüne qulag vermeyib **öz** işime meşğul idim./Niye Men Dersden
Qaçdım./ 12/
Ay balam kendini sıkıntıya sokma, ne olacak sana bu okumaktan?
Men dadaşımın sözünü dinlemeyipkendi işimle meşgul oldum.

Yukarıdaki örnekte “özün” ikinci tekil şahıs dönüştürülük zamiri belirtme hal eki alarak “özünü” şeklinde satırada yer almıştır.

Bu çerxi felek tersine dövran edir imdi
Fehle de **özün** daxili insan edir imdi.
Dövletli amandır **özünü** salma belaye,
Fehle sözü haq olsa da baxma o sedaye./Bakı Fehlelerine/ 16/

¹⁰³ Öztürk, a.g.e., s.5-6

Bu çark-ı felek tersine dönüyor şimdi
İşçi de özünüdâhili insan ediyor şimdi
Devletli, aman ha, özünü atma belaya
İşçi sözü hak olsa da bakma o sedaya

Satırada kullanılan ikinci tekil şahıs dönüşlülük zamiri “fehle” sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. Yukarıdaki satırada İkinci tekil şahıs dönüşlülük zamirine belirtme hal eki getirilmiştir.

Men faytonun dalınca serdar imaretinin yanına kimi geçdim ki... çünkü men **özüm** de mollayam, her bir derde elac edebilirem... Quluşapova hökm eldi ki durmayıb gelsin, hetta telegramı verdi müfti efendi **özü** de oxudu. /Quluşapovun Geri Çağırılması/21/

Ben faytonun arkasından serdar imaretinin yanına kadar kaçtım ki... Çünkü ben kendim de mollayım, her bir derde ilaç edebilirim... Quluşapov’a emir verdi ki durmayıp gelsin, hatta telgrafi verdi müftü efendi kendi de okudu.

Amma ele berk yuxula ki, hetta get **özünden** /Terpenme, Amandır, Yat Bala Qefletden Ayılma /25/

Ama öyle berk uyu ki, hatta geç özünden¹⁰⁴

Yukarıdaki örnekte “özün” ikinci tekil şahıs dönüşlülük zamirine ayrılma hal eki getirilerek “özünden” halini almıştır. Yukarıdaki örneklerde dönüşlülük adılarına getirilen tekil şahıs ekleri dikkati çekmektedir. Şahısları karşılamak amacıyla kullanılan dönüşlülük adılarına birinci tekil şahıs eki “im”, ikinci tekil şahıs eki “-ün” alırken, üçüncü tekil şahıs ek “-“ almamıştır.

3.1.2.Çoğul Adılarla Yapılan Artgönderimler

Azerbaycan Türkçesi’nde çoğul adıları “biz, siz, onlar” adılarıdır. Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz çoğul adıları hem basit şekilde hem de hal eklerini alarak mısra içerisinde kullanımını göstermeye çalışacağız.

Siz **mollalar** deyirsiniz:

Yorğan dōşeğimde düşe ger yada tereqqi

Biz deederik âlemi - rōyada tereqqi. /Millet Nece Tarac Olur Olsun Ne İşim Var/5/

Yorgan dōşeğinde düşerse de yâda terakki,

Biz de ederiz âlemi rüyada terakki.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Öztürk, a.g.e., s.23

¹⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s.4

3.1.2.1. Birinci Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Azerbaycan Türkçesi'nde "biz"birinci çoğul şahıs adıdır. Biz adlı şair kendisinde içinde bulunduğu topluluğu karşılamak için kullanmıştır.

Sizmollalar deyirsiniz:

Yorğan döşeğimde düşe ger yada tereqqi

Biz deederik alemi - rüyada tereqqi. /Millet Nece Tarac Olur Olsun Ne İşim

Var/5/.

Yorgan döşeğinde düşerse de yâda terakki,

Biz de ederiz âlemi rüyada terakki.¹⁰⁶

Feyleton

Müfti ve şeyhülislam cenabları faytona minib serdarın yanına Guluşapovdan şikâyet etmeye gedende men de orda idim.

-Niye getmeyek, ay Molla, bizim müselman qardaşları Şuşada qırırlar, **biz** duraq baxaq?

-Ay Molla, sen Allah düş aşağı. Serdar seni görer, **biz** xecalet çekerik.

Satira

Ey vay, bu felek goydu bizi lögmeye hesret

Qaldıq **biz** adamsız /Quluşapovun Geri Çağırılması/22/

-Müftü ve şeyhülislam faytona binip komutanın yanına Guluşapov'dan şikayetmeye gittiklerinde ben de oradaydım

-Niye gitmeyelim ay molla,bizim Müslüman kardeşlerimizi Şuşa'da öldürüyorlar, biz durup bakalım mı?

- Ay molla, sen Allah in aşağı. Komutan seni görür, biz mahçup oluruz.

Ey vah, bu felek koydu bizi lokmaya hasret

Kaldık biz adamsız.

Şairin, C.M. Quluzade'nin "Quluşapovun Geri Çağırılması" başlıklı feyletonuna göre yazdığı "Etdi Bu Felek Herkese Bir Tövr Yamanlıq" satirasında feyletonda geçen kişileri karşılamak için birinci çoğul şahıs zamirini kullanmıştır.

Benzer İfadeler:*Hemşeri/53/ Uçiteller/88/ Fisican/120/ Doğru/134/ Şahname/173/ Yaşamaq İsteyirsek Sırf Avam Olmalıyıq/207/ Kim Ne Deyer Bizde Olan Qeyrete/ 218/219/ Ürefa Marşı/220/ Teşekkür/224/225/ Millet Şerqisi/227/ Giley Yaxud Umu Küsdü/ 229/ Qaç At Basdı/256/*

¹⁰⁶ Öztürk, a.g.e., s.,4

3.1.2.1. 2.İlgi Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı

İlgi eki birinci tekil adılına getirildiğinde “-n” sesi “-m” sesine dönüşürken birinci çoğul adılına getirildiğinde de “-m” sesine dönüşür. Bu durum Azerbaycan Türkçesi’nde de değişmemektedir. Bu sınıflandırmaya ait artgönderim tespitleride aşağıda yer verilmektedir.

Feyleton

Bir gün evde hemişeki kimi dersime baxmaqda idim, gördüm ki, **dadaşım** gedib **anama** bu sözləri deyir:

satıra

Bilmem ne görübdür **bizim** oğlan oxumaqdan
Deng oldu qulağım.

Senden törenibdir **bizime**ve bele bîd’et

Ey mayeyi – hiyletl /Niye Men Dersden Qaçdım/ 12

Bir gün evde her zaman ki gibidersimle ilgilenmekteydim, gördüm ki, **dadaşım**gidip anneme bu sözləri söylüyor:

“Bilmem ne görüp bizim oğlan okumaktan

Tıs oldu kulağım

Lanet sana, ifrite, senindir bu cehalet,

Ey maye-yi ihanet”¹⁰⁷

Şair ilgi eki alan birinci çoğul şahıs ekini satıralarda pek kullanmamıştır. Bu adılın kullanımı genellikle feyletonlara göre yazdığı satıralarda rastlanmaktadır. Yukarıdaki örnekte de bu durum görülmektedir. Feyletona göre yazılan bu satırada “bizim” adılını oluşturan kişiler feyletonda konuşan “çocuğun annesi ve dadaşı”dır. Satırayı çocuğun **dadaşım** diye hitap ettiği kişinin ağzından yazdığı için bu adılı kullanmıştır.

Herçend ki **siz** de mollasınız **vemen** de mollayam ve lâkin **bizim** aramızda bir balaca ferq var. Başağrısı da olur, amma bu barede bir neçe söz demeyi lâzım görirem.

Bizim tefavütümüz bir neçe qısmdır. /Niye Meni Döyürsünüz/ 3/

Öyle ki siz de mollasınız ve ben de mollayım ve lakin bizim aramızda bir küçük fark var. Başağrısı da olur, ama bu konuda birkaç söz söylemeyi gerekli görüyorum.

Bizim söyleyeceklerimiz birkaç kısımdır.

Celil Memmed Quluzade’nin yazdığı “Niye Meni Döyürsünüz” başlıklı feyletonda “men” dediği Molla Nasreddin”, “mollalar” diye hitap ettikleri ise dönemin hocalarıdır. Bu nedenle yukarıdaki feyletonda kullanılan “bizim” adılı bu şahsiyetleri karşılamak içindir.

Feyleton

Müfti ve şeyhülislam cenabları faytona minib serdarın yanına Quluşapovdan şikâyet etmeye gedende men de orda idim... Axır müftî efendi mene cavab verdi:

-Niye getmeyek, ay Molla, **bizim** müselman qardaşları Şuşada qırsınlar, biz durag

¹⁰⁷ Öztürk, a.g.e., s.7

baxaq?

Satira

Axırda **bizim** başımıza vurdu çanağı /Quluşapovun Geri Çağrılması/20/ 22/
Müftü ve şeyhülislam hazretleri faytona binip komutanın yanına Quluşapov'dan
şikâyet etməyə gittiklerinde ben de oradaydım... Sonunda müftü efendi bana cevap verdi:
-Niye gitmeyelim, ay molla, bizim Müslüman kardeşlərimizi Şuşa'da
öldürsünlerbiz durup bakalım mı?
Ahırda bizim başımıza vurdu çanağı

Yukarıdaki örneklərdə görüldüğü gibi ilgi eki alan birinci çoğul adlı satiralarda
kullanımı oldukça azdır. Feyletonlara görə yazılan satiralarda kullanıldığı görülməkdədir.

Yox ferq **bizim** hündür ilə alçağımızda /Övrədımız, Ezkarımız Efsaneyi Zendir/69/
Yok, fark bizim yüksek ilə alçağımızda¹⁰⁸

Satiranın ilk mısralarında kadın və erkeklərdən bahsedilməkdədir. Bizim adlı kadın və
erkekləri qarşılamak için kullanılmıştır.

Böyle çıxacaqsızımı **bizim** minnetimizden?/Fehle Özünü Sen de Bir İnsan mı
Sanırsan/73/
Böyle çıkacak mısınız bizim minnetimizden?

Bizim adlı satirada geçen “dövlətli” yani zenginləri qarşılamak için kullanılmıştır. Şair
bu satirada zenginlərin işçilərlərdəki düşüncələrini dile getirmişdir.

Getirib buraxdı kimlərlə buları **bizim** diyare? /Teraneyi Esilane/ 80/
Getirip bıraktı kimlərlə bunları bizim diyara

Yine bu satirada da birinci çoğul şahıs adlı ilgi eki alarak zenginləri qarşılamak için
kullanılmıştır.

Benzer ifadələr: /He De Görüm, Ne Oldun Ay Balam İdeaların/71/ Mahi
Remazandır/162/ Mirhaşım Tebrizi/165/Sebeb Boynu Yoğun Oldu/179/İstiqbal
Bizimdir/181/Çatlayır Han Bacı Qemden Üreyim/185/ Neçin Vermeyir/196/ Doğrudan da
Memedeli Qeyret Helal Olsun Sene/197/Vermirem al/210/ Ehval Pürsanlıq Yaxud
Qonuşma/234/ Dilençi/237/ Qurban Bayramı/272/

¹⁰⁸ Öztürk, a.g.e., s.53

3.1.2.1.3. Belirtme Hal Eki Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı

Birinci çoğul adılar içerisinde üçüncü sınıflandırmamız belirtme hal eki “ı, i, u, ü” eklerini alarak artgönderim oluşturan birinci çoğul şahıs adıdır. Şair bu tür kullanımlara da satırlarda çok yer vermemektedir. Bu adılın tespitinde de Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan C.M. Quluzade'nin kaleme aldığı feyletonlardan da yararlanılmıştır. Eserde geçen belirtme hal eki alarak artgönderim oluşturan birinci çoğul şahıs adılı ile oluşturulan tümcelere örnekler aşağıda verilmektedir.

Mene böyle böyle işde demeyin söz ey **cemaet!**
 Neyime gerek ki yekser qırılıb ölür de millet?
 Bu qezetçiler değılmi ki salıb **bizi** belaye? /Ağlaşma/ 64/
 Bana böyle işlerde söylemeyin söz, ey cemaat!
 Neyime gerek ki tümü kırılıp ölür de millet?
 Bu gazeteciler değıl mi ki salıp bizi belaya?

Şair “Ağlaşma” başlıklı satirasında “men” adılı dönemin zenginleri adına şair konuşuyor. “cemaat” ise o dönemde ki halktır. Şair “men” ve “cemaat” şahsiyetlerini karşılamak için “biz” adılına belirtme hal eki getirerek “bizi” şeklinde satırada kullanıyor.

Ey vay, bu felek koydu **bizi** löqmeye hesret
 Qaldıq biz adamsız. /Quluşapovun geri çağırılması/22/
 Ey vah, bu felek koydu bizi lokmaya hasret
 Kaldık biz adamsız.

Benzer İfadeler:/He de Görüm, Ne Oldun Ay Balam İdeaların /71/ Uçiteller/88/ Ger Bu İl Xalqı Tabah Etdi Qıranlıq, Bize Ne? /122/ Doğru/133/Ah...Ah/159/ Şahname/171/Neyliyim Ey Vah/183/Giley Yaxud Umu Küsdü/228/Amma Millet A/267/Balaca Sehne/286/

3.1.2.1.4. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hal Eklerini Alarak Artgönderim Oluşturan Birinci Çoğul Şahıs Adılı

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hal eki -e,-a ,bulunma hal eki –de,-da ve ayrılma hal eki –den,-dan çekim ekleridir. Yönelme, bulunma ve ayrılma hal eklerini alan birinci çoğul şahıs adılına tespit ederken satıra başlıklarından ve feyletonlardan yararlanılmıştır.

Dindarleriz günde bir arvad alınız biz!
 Bu meşgeleler şiveyi eşyayı zamandır,
 Ata babamızdan **bize** miras hamandır, /Övladımız Ezkarımız Efsaneyi Zendir/69/
 Dindarlarız, günde bir avrat alınız biz!
 Bu işler hep yaşlıların ağzında yamandır,
 Atalarımızdan bize miras hemandır.¹⁰⁹

Yönelme hal eki alan birinci çoğul şahıs adlı “dindarlar” topluluğunu karşılamak için kullanılmıştır. Şair satiralarını kaleme alırken eleştirdiği toplumu konuşturuyormuş gibi yazmıştır. Yukarıdaki satırda dindarların yaptığı yanlışları onları konuşturuyormuş gibi yazmıştır.

Beye **bizde** görmeyirsen bu qeder celali, fehle?
 Bele esrde meişet **bize** hoş keçermi heyhat! /Teraneyi Esilane/80/
 Beye bizde görmezsin bu kadar celali fehle
 Böyle zamanda maişet bize hoş geçer mi, heyhat!¹¹⁰

Satırada “dövletli” yani zenginleri karşılamak birinci çoğul şahıs adlı hem yönelme hem de bulunma hal eklerini almıştır.

Bilmem bu siyezdin nedir axır **bize** xeyri /Uçiteller/88/
 Bilmem bu dersti nedir sonunda bize hayrı?
 Şimdi de göre meşedin aya nedi **bizden**? /Çapma Atını Girme Bu Meydane A
 Molla101-103/
 Şimdi söyle bilelim beklentin nedir bizden
Bizde bu soyuq qanları neylerdin İlahi!/ Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi?/115/
 Bizde bu soğuk kanları neylerdin ilahi?¹¹¹

Bazı satiralarda kullanılan adların kimleri karşıladığını tespit etmek için satıra başlıklarından da yararlanılacağını daha önce belirtmiştik. “Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi” başlıklı satırda “Daş Qelbli insanlar” karşılamak için şair satiranın sonraki mısralarında bulunma ve ayrılma hal eklerini alan birinci çoğul adlı kullanmıştır.

Gedin indi özünüzden, dex**izden** de deyin /Ay Haray Bir Neçe Şair Neçe Şair
 Kimiler/134/

Satırada geçen ayrılma hal eki alan birinci çoğul adlı satiranın önceki mısralarında geçen halk için kullanılmıştır.

Bineva **mollalara** hürmeti izzet var idi,
 İndi bu hırda uşaqlar da edir tene **bize**! /A kişi Bundan Evvel Xalqda Hörmət Var

¹⁰⁹ Öztürk, a.g.e., s.53

¹¹⁰ Öztürk, a.g.e., s.94

¹¹¹ Öztürk, a.g.e., s.107

idi/145/

İş bilmez mollalara hürmeti izzet vardı
Şimdi bu küçük çocuklar da nefret besliyor bize

Şair satırada molla'nın düşüncelerini molla konuşuyormuş gibi dile getirmiştir. Yönelme hal eki alan birinci çoğul şahıs adlı mollaları karşılamak için kullanılmıştır.

Benzer ifadeler:*Herçend Esirani Güyudati Zamanız/92/Ah...Ah/159/Mahi Remazandır /162/ Şahname/171/Bir Bahane Elde Unvan Etmeli Bundan Sonra/177/İstiqbal Bizimdir/181/Neyliyim Ey Vah/183/Çatlayır Han Bacı Qemden Üreyim/185/ Füzüliye Benzetme/205/ Yaşamaq İsteyirikse Sırf Avam Olmalıyız/207/ Canın Çıxsın/213/ Kim Ne Deyer Bizde Olan Qeyrete/218/ Ürefa Marşı/220/ Teşekkür/224/ Millet Şerqisi/226/Giley Yaxud Umu Küsdü/228/ Ey Vah ki Xesiyeti Milet Götürüldü/232/*

3.1.2.2. İkinci Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Azerbaycan Türkçesinde “siz” ikinci çoğul şahıs adıdır. Siz adlı hem saygınlık ifadesi olarak bir kişi için kullanılabildiği gibi hem de birden çok kişileri karşılamak için de kullanılır.

A mollalar, niye meni döyürsünüz? Olmaya **siz** başa düşürsünüiz ki, bir memleketle iki padşah ve bir esrde iki molla olabilemez. İkinci, men de mollayam, **siz** de molla: /Niye Meni Döyürsünüz/3/

Celil Memmedguluzade'nin kaleme aldığı “Niye Meni Döyürsünüz” başlıklı feyletonda yazar ikinci çoğul şahıs adını “mollalar” ifadesini karşılamak için kullanmıştır. “Siz” adlı yukarıdaki örnekte çoğul şahısları karşılamak için kullanılmıştır.

Olduz hereniz bir evin oğlanı **uşaqlar!**
Asude gezin indi bu dünyanı **uşaqlar!**
Siz serv kimi serkeş olub böyle boy atdız, /Uşaqlara/ 47/
Yıldız her biriniz bir evin oğlanı çocuklar
Rahat gezin şimdi bu dünyayı çocuklar
Siz servi ağacı gibi itaatsızböyle uzadımız çocuklar
Lâzım ki bir olsun bu şeriet **uçiteller!**
Derdiz ki gerekdir açıla mektebi nisvan,
Bir millete kim, **siz** olasız hadiyü hamı, /Uçiteller/88/
Gereklidir bir olsun bu toplum
Derdiniz ki gereklidir açılısın kız okulu
Bir millete kim, siz olasınz doğru yolu gösteren

Satıralarda ve feyleton metninde artgönderim oluşturan ikinci çoğul şahıs adlı genellikle belirtilen bir toplumu karşılamak için kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerde de

görüldüğü gibi dönemin mollalarına, okula giden çocuklara ve öğretmenlere hitap ederken “siz” adıldan yararlanılmıştır.

3.1.2.2.1. Belirtme Hal Eki Alan İkinci Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Belirtme hal eki alan ikinci çoğul şahıs adılı satıralarda ve feyleton metinlerinde saygı ifadesi olarak kullanılmıştır.

Dedim “Ondan ötrü ki **Cenab Canişin sizi** görüb qorxar”. /Quluşapovun Geri Çağırılması/ 21/
Dedim “ondan dolayı ki Cenab Canişin sizi görüb korkar”.

“Siz” adılı son örnekte çoğul bir grubu değil de saygı ifadesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu adlı “-i” belirtme hal ekini de almıştır.

Qoyma külahın keç, a **bey** aldatma cahanı,
Besdir a filanı.
Dövrani geza etdi **sizi** bizlere hemduş¹¹²,/Beylere Mektub/ 32/
Koyma papağını geç, a bey kandırma cihanı
Yeter a yalanın
Bu devran etti sizi bizlere arkadaş.

Yukarıdaki satırda geçen “sizi” adılı hem saygı ifadesi hem de dönemin beyleri yerine kullanılarak çoğul anlam ifade etmektedir.

Ey milletin ümmidi, dilü canı **uşaqlar!**
Validelerin sevgili cananı **uşaqlar!**
Maderleriniz etdi size mehrü mehebbet
Ağuşi şefeqqetdesizi besledi rahat, /Uşaqalara/ 47/
Ey milletin ümidi, dili canı, çocuklar!
Annelerin sevgili cananı, çocuklar!
Analarınız etti size sıcak muhabbet,
Şefkatli kucağında sizi besledi rahat,¹¹³

Şair “Uşaqalara” başlıklı satırında “siz” adılına çocuklar için kullanmıştır. Çoğul anlam ifade etmektedir.

Eger isteyirsiniz ki **sizi** de adam hesab eleyib meclislere qoysunlar gerek benim bir

¹¹² Akran, arkadaş, nazir

¹¹³ Öztürk, a.g.e., s.36

neçe vesiyetimeemel eyleyesiz ./Hemşeri/ 53/

Eğer isterseniz ki sizi de adam hesap edip meclislere koysunlar gerek benim birkaç vasiyetimi yerine getiriniz.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi belirtme hal eki alan ikinci çoğul şahıs adlı hem saygı ifadesi olarak hem çoğul anlam ifade eden kişilerin yerine kullanılmıştır.

3.1.2.2.2.İlgi Eki Alan İkinci Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Gene sekkiz deqiçe keçmemişdi Ağdamdan cavab geldi: “**Sizin** hükmünüze binaen men Şuşadan çıxıb indi Ağdamdayam ve gözleyirem ki atlan qoşsunlar, minib Yevlaxa teref yola düşüm”. /Quluşapovun Geri Çağrılması/ 21/

Yine sekiz dakika geçmemişti Ağdam’dan cevap geldi: “Sizin hükmünüze binaen ben Şuşa’dan çıkıp şimdi Ağdam’dayam ve bekliyorum ki atları koşunlar, binip Yevlaha taraf yola çıkayım.

Celil Memmedquluzade’nin kaleme aldığı “Quluşapovun Geri Çağrılması” başlıklı feyletonda ikinci çoğul şahıs adlı ilgi eki alarak “sizin” şeklinde kullanılmıştır. Yukarıdaki metinde ikinci çoğul şahıs adlı saygı ifadesi olarak kullanılmıştır.

3.1.2.2.3. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hal Eklerini Alan İkinci Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Satıralarda ve feyleton metninde kullanılan yönelme, bulun ve ayrılma hal eklerini alan ikinci çoğul şahıs zamiri hem saygı ifadesi olarak hem de çoğulluğu karşılamak için kullanılmıştır.

Qoyma külahın keç, a **bey** aldatma cahanı,
Besdir a filanı.

Getdi o zaman xalqı **size**eyleye hörmet./Beylere Mektub/ 32/

Koyma papağını geç, a bey kandırma cihanı,

Yeter a yalanın.

Gitti o zamanın halkı size ede hürmet,

Yönelme hal eki alan ikinci çoğul şahıs adlı yukarıdaki satırada hem saygı ifadesi hem de çoğulluk anlamı ifade etmektedir.

Ey milletin ümmidi, dilü canı **uşaqlar!**

Validelerin sevgili cananı **uşaqlar!**

Maderleriniz etdi **size** mehrü mehebbet /Uşaqlara/ 47/

Ey milletin ümidi, dili canı, çocuklar!

Annelerin sevgili cananı, çocuklar!
 Analarınız etti size sıcak muhabbet,¹¹⁴
 Ağlamayın ağlamayın **cüceler**,
 Banlamamaqdır **size**ehdim benim, /Ele Bilirdim ki Dehi Sübh Olub/ 52/
 Ağlamayın ağlamayın civcivler,
 Öldürmemektir size ahtım benim.
 “Size” adılı belli bir çoğulluğu karşılamak için kullanılmıştır.
Beşersiz, sizde qan tökmek tebiidir, cibillidir, /Seraden Bir Deli Şeytan Deyir:
 İnsanlar İnsanlar!/ 57/
 Beşersiniz, sizde kan dökmek normaldir.

Azerbaycan Türkçesinde bulunma hal eki –de, -da çekim ekleriyle yapılır. Yukarıdaki satırda ikinci çoğul şahıs adılı bulunma hal eki alarak “beşer” isminin yerine kullanılarak artgönderim oluşturmuştur.

“Seraden Bir Deli Şeytan Deyir: İnsanlar İnsanlar!” başlıklı satıra ilk de Molla Nasreddin dergisinde “Qabaqda Geden Zincirli” imzasıyla yayımlanmıştır.

Biz anlayanıq, geldik axır cane a **Molla!**
 Şimdi de görek meşedin aya nedi bizden?
 Ne keşfi keramet ne de bir mö'cüz**esizden**
 Heç görmemişik, salma özün bir bele gözden! /Çapma Atını Girme Bu Meydane A
 Mola/101/

Azerbaycan Türkçesinde “çixışlık hal” olarak bilinen ismin ayrılma hali, Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılır. İsme getirilen “-den, -dan” çekim ekleriyle yapılır. Yukarıdaki satırda ikinci çoğul şahıs adılı olarak bilinen “siz” adılma “-den” çekim eki getirilerek “sizden” şeklinde kullanılmıştır.

3.1.2.3. Üçüncü Çoğul Adıllarla Kurulan Artgönderimler

Çalışmamızın bu bölümünde üçüncü çoğul şahıs adılı ile kurulan artgönderimleri tespit etmeye çalışacağız. Azerbaycan Türkçesinde üçüncü çoğul şahıs adılı “onlar” adılı ile yapılmaktadır. Şair satıralarda onlar adılını genellikle hitap ettiği toplumlara karşılamak için kullanmıştır ve bu adılın kullanımı sınırlı sayıdadır.

Bu şehirde çoxdur görirem **elm oxuyanlar**
Onlar ne tapıblar? /Ata Nesiheti/ 28/
 Bu şehirde çoktur görüyorum ilim okuyanlar
 Onlar ne bulmuşlar.

Yukarıdaki satırda şair “elm oxuyanlar” topluluğunu “onlar” adılıyla karşılayarak

¹¹⁴ Öztürk, a.g.e., s.36

artgönderim oluşturmuştur.

Mollalar hazır olur defnimeelde çereke,
Seni varislerimeeyleyer **onlar** tereke, /Hesisin Heyfi, Varisin Keyfi/ 59/
Mollalar hazır olur defnime elde çereke
Seni varislerim eder onlar tereke
Hamisi kâfire benzer o **haramzadelerin**
Bu yatan taifeni **onlar** oyatdı, heyhat!/A kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var
idi/145/.

Hepsi kâfire benzer o haramzadelerin
Bu yatan tayfayı onlar uyandırdı, heyhat!
Pişgahi¹¹⁵-**nezeri-xelge** tutag varımızı.
Görüp **onlar** dexi tehğig elesin kârımızı,
Çekmişik **övladımız** fikrini,
Onda ki **onlar** uyacak sirgete¹¹⁶, /Kim Ne Deyer Bizde Olan Qeyrete/ 219/
Halkın nazarında turalım varımızı
Görüp onlar dahi doğrulasın karımızı
Çekmişiz evladımız fikrini
Onda ki onlar uyacak hırsızlığa

“Kim Ne Deyer Bizde Olan Qeyrete” başlıklı satırda şair tanımladığı “pişgahi-nezeri-xelqe” topluluğunu ve “övladımız” ifadesini karşılamak için üçüncü çoğul şahıs adını kullanmıştır.

Var **nökerim min min nefer**,
Onlar bütün gürgi ecel¹¹⁷. /Avropada Memmedelinin Eşğbazlığı/276/
Var hizmetçim bin kişi
Onlar tamamen katil

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi şair hitap ettiği toplumlara karşılamak için üçüncü çoğul şahıs adını kullanmıştır.

3.1.2.3.1. Bulunma ve Yönelme Hal Eklerini Alan Üçüncü Çoğul Adımlarla Kurulan Artgönderimler

Satırlarda belli bir çoğulluğu ifade eden isimleri karşılamak için üçüncü çoğul şahıs adına “onlar” –a yönelme hal eki getirilerek kullanılmıştır.

A dönüm başına, bilmem bu **cavanlar** ne deyir
Ki, ezel **onlara** ne güslü teharet var idi. /A kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var
idi/145/.

A dönüm başına bilmem bu gençler ne diyor
Ki, ezel onlara ne gusül-ü tahret vardı.

¹¹⁵ Ön taraf

¹¹⁶ Hırsızlık

¹¹⁷ Katil,

Yukarıdaki mısra da geçen “cavan” ifadesini karşılamak için kullanılan “onlar” adlı yönelme hal ekini alarak “onlara” şeklinde kullanılmıştır.

Hamisi kâfire benzer o **haramzadelerin**,
Ne müsəlmanlığa **onlarda** şebahet var idi. /A kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var
idi/145/.
Hepsi kâfire benzer o haramzadelerin,
Ne Müslümanlığa onlarda benzerlik vardı.

Aynı satırın başka bir mısrasında da “haramzadeler” ifadesini karşılamak için üçüncü çoğul şahıs adına bulunma hal ekini getirerek kullanılmıştır. Üçüncü çoğul şahıs adının hal eki olarak kullanımı satırlarda sınırlı sayıdadır.

3.2. GÖSTERENİN YİNELENMESİ OLARAK ARTGÖNDERİM

Yazınsal metinlerde tekrardan kaçınmak için metin içerisinde dile getirilen gösteren durumundaki sözcük daha sonra işaret adlarıyla karşılanır. Satıra metnimiz içerisinde tespit ettiğimiz gösterenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim türlerini çeşitli sınıflandırmalar altında inceleyerek, tespitlerimizi vermeye çalışacağız.

3.2.1. Sözcüğü Karşılaman Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler

Gösterenin yinelenmesi “bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar” işaret adlarıyla yapılan artgönderim türüdür. İncelemeye tabi tuttuğumuz satıra metinlerimizde tekil işaret adlarıyla yapılan gösterenin yinelenmesi olarak yapılan artgönderimler satıra metinlerinde çok kullanılmamıştır. Biz de satıra metinlerimiz içerisinde tespit ettiğimiz artgönderim örneklerini sözcükleri karşılayanlar, kelime gruplarını karşılayanlar ve cümleleri karşılayanlar olmak üzere üç ana başlık altında toplayarak satırlarda yaptığımız tespitleri göstermeye çalışacağız.

3.2.1.1. “Bu” İşaret Adının Kullanıldığı Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim

Mirze Elekber Sabir’in satıra metinlerinde tekil işaret adları tek bir sözcüğü karşılamak amacıyla kullanılmıştır. “Bu” tekil işaret adlı satıra metinlerinde sayıca az

kullanılmıştır. Somut kavramın yerini karşılamak maksadıyla kullanılan bu adıl çeşitli ekler de almıştır.

Men ölüm, Molla, bizim **hankişinin** qanınabax,
Gör bu qan ile **bunun** şe'nine ehsan yaraşır? /Vermirem A1/210/
Ölümü öp, Molla, bizim adamın kanına bak,
Gör bu kan ile bunun şanına ihsan yaraşır?¹¹⁸
Oğlumuz ay Hansenem bir yeke pelvan imiş!
Bir qoçu olsun **bu** kim, âleme salsın feğan.
Yaxşı olub men**bunun**bextini çöndermedim/Bextever/ 137/
Oğlumuz, ay Hansenem, koca pehlivan imiş!
Bir dadaş olsun bu ki âleme salsın figan
İyi oldu ben bunun bahtını çözdürmedim,¹¹⁹

Yukarıda yer alan örneklerde satıra metninde geçen somut kavramları karşılamak için kullanılmıştır. Birinci örnekte “hankişi” ifadesini ikinci örnekte ise “oğlumuz” ifadesini karşılamak için “bu” işaret adılı çekim ekleri olarak kullanılmıştır.

3.2.1.2. Sözcük Öbeğini Karşılayan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler

Satıra metinlerinde tekil işaret adılları, bir sözcüğün yerine kullanılabilirdiği gibi sözcük öbeğini karşılamak amacıyla da kullanılmıştır. İşaret adılları, isimve sıfat tamlamalarının ve yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik kelimelerin yerine kullanılmak amacıyla satıra metinlerinde kullanılmıştır.

Yox böyle **iki dilli yaman üzlü cefakâr** .
Verdi **bu**, hamı gonşulara sen'etü dövlet/Quluşapovun Geri Çağırılması/ 22/
Yok, böyle iki dilli kötü yüzlü cefakar
Verdi bu bütün komşulara devlet-i senet

“İki dilli yaman üzlü cefakâr” söz öbeğini karşılamak için satırının sonraki mısrasında şair “bu” işaret adılı kullanmıştır.

Bu tifi ki nuri beserü şireyi candır,
Gönderme **bunu** mektebe rehmi eyle amandır /Heyatın Qopqopuna Cavap/ 33/
Bu tifi ki göz nurudur, ciğer-i candır
Gönderme bunu mektebe, rahmi eyle, amandır!¹²⁰

¹¹⁸ Öztürk, a.g.e., s.117

¹¹⁹ Öztürk, a.g.e., s.141

¹²⁰ Öztürk, a.g.e., s.20

Sıfat tamlaması olan “bu tifli” ifadesini karşılamak için şair sonraki mısradaki belirtme hal eki alan işaret adını kullanmıştır.

Pa atonnan, ne ağır yatdı **bu oğlan**, ölübe!
 Dedi: Çek **bundan** elin, boşla **bu**çoxdan ölübe
 Ne masaj ile ne sunii teneffüsle **bunun**
 Ve ne dağ ile olur, derdine derman ölübe?/Pa Atonnan, Ne Ağır Yatdı Bu Oğlan
 Ölübe/79/
 Hayret, ne ağır yattı bu oğlan, ölü be!
 Dedi: Çek bundan elin, boş ver, bu çoktan ölü be!
 Ne masaj ile ne suni teneffüsle bunun
 Ne dağ ile olur derdine derman, ölü be!¹²¹

“Bu” işaret adının gösteren olarak kullanıldığı bu örneklerde de yine sıfat tamlaması görevindeki “bu oğlan” kelime grubunu karşılamak için satırın sonraki mısralarında “bundan”, “bu”, “bunun” işaret adları farklı ekler alarak kullanılmışlardır.

3.2.1.3 Cümleleri Karşılamanın Göstereninin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler

İşaret adları sözcüklerin, söz öbeklerinin yerine kullanıldığı gibi bazen de bir cümleyi karşılamak için kullanılır. Satıra metinlerinde geçen cümleleri karşılayan işaret adlarını göstermeye çalışacağız.

Derler oxumuşlar: **oxumaq yaxşıdır**, emma
 Var **bunda** müemma. /Teshili Elm/ 27/
 Derler okumuşlar: okumak güzeldir, ama
 Var bunda muamma

Yukarıda ki satırda geçen “oxumaq yaxşıdır” ifadesi cümledir. Sonraki mısradaki şair “oxumaq yaxşıdır” cümlesini karşılamak için “bu” işaret adını kullanmıştır. Ayrıca işaret adlı bulunma hal eki alarak mısra içerisinde “bunda” şeklinde kullanılmıştır.

Gemü hesretle gedir, derdü melal ile gelir...
 Bilmirem **bunda** ne esrarı nihanlar var emu? /Yatmışın Mola Emi Gürcüler İçre
 Hele Sen/260/.
 Keder hasretle gidiyor, derdi çekmek ile geliyor
 Bilmiyorum bunda ne gizli sırlar var emi?

“Gemü hesretle gedir, derdü melal ile gelir...” cümlesini karşılamak için sonraki satırda bulunma hal eki alan tekil işaret adı kullanılmıştır.

¹²¹ Öztürk, a.g.e., s.57

Denilir elm oxuyun. Sözləri her anda bize,
Bunu tesdig ediyor ayezi qur'an da bize. /Bir Deste Gül/ 264/
 Deniliyor ilm okuyun.Sözləri her anda bize,
 Bunu tastik ediyor Kur'an da bize.

“Bir Deste Gül” başlıklı satırada geçen “denilir elm oxuyun” ifadesini karşılamak için şair sonraki mısradaki belirtme hal eki alan işaret adını kullanmıştır.

Keçmez sözümüz bir pula serdar yanında
 Çünkü neçiyik biz?
 Tanrı **buna** şahid /Guluşapovun Geri Çağırılması /23/
 Geçmez sözümüz bir paraya serdar yanında
 Çünkü neyiz ki biz?

“Keçmez sözümüz bir pula serdar yanında” cümlesini karşılamak için sonraki mısradaki şair yönelme hal eki alan işaret adını kullanmıştır.

Milleti İslâm qırır birbirini
 Allah aman **bu** ne yaman gırlıdır! /Başına Dönüm Molla Emi/43/
 Millet-i İslam kırmakta birbirini
 Aman Alah, bu ne yaman kırhaktır!¹²²

“Bu” işaret adını yukarıdaki satıra metninde “Milleti İslâm qırır birbirini” cümlesini karşılamak için kullanılmıştır.

Sen o değilmidin, dedin: **Var bizim ittihadımız?**
 Men de yâdında var dedim: Yox**buna** etimadımız. /He De Görüm, Ne Oldu Bes
 Ay Balam İddeaların? /71/
 Sen değil miydin, dedin: var bizim birliğimiz?
 Ben de hatırında var dedim: yok buna itimadımız.

“Var bizim ittihadımız?” soru cümlesini şair tekrardan kaçınmak için bir sonraki mısradaki bu cümle için yönelme hal eki alan işaret adını kullanmıştır.

Demek olmaz diriler tek yatıb elbet duracaq.
Ölüler yatmağıdır, yox, **buna** payan ölübe! /Pa Atonnan, Ne Ağır Yatdı Bu
 Oğlan Ölübe/79/
 Demek olmaz diriler gibi yatmış, elbet duracak,
 Ölüler yatmasıdır, yok buna payan, ölü be¹²³
Bir kişidir ki ne çığır ne bağır,
 Görmemişem bir **buna** timsal kişi /Ay Nene Bir Qırmızı Saqqal Kişi/ 143/
 Bir kişidir ki ne çığır ne bağır,
 Görmemişem bir buna benzer kişi

¹²² Öztürk, a.g.e., s.34

¹²³ Öztürk, a.g.e., s.57

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi satıra metinlerinde cümleleri karşılamak için sadece “bu” işaret adılı kullanılmıştır. Ayrıca “bu” işaret adılı yönelme, bulunma hal eklerini de alarak cümleler yerine kullanılmışlardır.

3.2.1.4. Çokluk İşaret Adılarıyla Oluşturulan Gösterenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimler

Azerbaycan Türkçesinde çokluk işaret adıları “bunlar, şunlar, onlar”dır. İncelediğimiz satırametinlerinde sayıca pek fazla rastlanmayan bu işaret adılarından sadece “bunlar” adılı ile yapılan artgönderim örneği mevcuttur.

Mirze Elekber Sabir’in satıra metinlerinde fazla kullanılan çokluk işaret adılarıyla yapılan artgönderim tespitlerini aşağıda göstermeye çalışacağız.

Plov, halva. bal, yağ, şeker, çay mene
Ne çare ki indi **bular** olmayır! /Neçin Mektebe Reğbetim Olmayır/ 254/
Pilav, helva, bal, şeker, çay bana
Ne çare ki şimdi bunlar yok

Azerbaycan Türkçesinde satıra metinlerinde bazen “bunlar” işaret adılı “bular” şeklinde yer aldığını görmekteyiz. “bular” işaret adılı “plov, halva. bal, yağ, şeker, çay” yiyeceklerini karşılamak için kullanılmıştır.

Keçecekler **kişiler** millet için canından,
Çünkü **bunlarda** bugün bir yeni himmet görünür. /Ehli İranda, Pa Oğlan Yine
Himmet Görünür/258/.
Geçecekler kişiler millet için canından
Çünkü bunlarda bugün bir yeni himmet görünür.
Fikri tedris eden eşxası kenar etmeliyiz,
Her nasıl olsa **bu bidinleri** zar etmeliyiz,
Ölkeden **bunların** mecburi ferar etmeliyiz, /Yaşamaq İsteyirsek Sırf Avam
Olmalıyız/ 207/.
Düşünce öğretmek isteyenleri derkenar etmeliyiz,
Bir yol bulup bu dinsizleri hep zar etmeliyiz,
Kızdırıp bunları mecburi firar etmeliyiz.¹²⁴

“Fikri tedris eden” şahıslar için şair sonraki satırda “bu bidinler” şeklinde hitap etmiş. Her iki hitabını karşılamak için şair “bunlar” işaret adılı kullanmıştır.

Te'rif eder seni göre **hermöhterem kişi**,

¹²⁴ Öztürk, a.g.e., s.114

Tegdim eder sene bir ovuc sebze kişmiş,
 Ham olma, alma, anla nedir **bunların** işi. /Dilber/137/
 Tarif eder seni göre her möhterem kişi,
 Taktim eder sana bir avuç sebze, kuru üzüm,
 Saf olma, alma, anla nedir bunların işi.
 Nedir olur **bu çocuklar** eyan bu boyda bu boyda?
 Hara gedir **bu yazıklar**, aman bu boyda bu boyda?
 Meger **bular** değil övladı paki dindaran?
 Eceb **bu** kim, **buların** da eceb heyaları vardır? /Bu Boyda Bu Boyda/164/
 Bir şeyler olur bu çocuklara bu boyda bu boyda?
 Nereye gidiyor bu çocuklar, aman bu boyda bu boyda?
 Acaba bu kim, bunların da acaba onurları vardır?

Şairin “Bu Boyda Bu Boyda” satıra metninde geçen “bu çocuklar” ve “bu yazıklar” ifadelerini karşılamak sonraki satırda “bular” işaret adılımlı kullanmıştır.

Evveller İranın bir kendine yolum düşende görerdim ki, o kendin ağası ya mollası **buğda** doldurub anbarlara, amma kendde reiyet görseñmir soruşardım, **bunlar** hara gedib? /Hemşeri/54/

Önceden İran'ın bir köyüne yolum düştüğünde gördüm ki, o köçyün ağası ya mollası buğday doldurur ambarlara, ama köyde halk görmüyordu ki saracaktım., bunlar nereye gidiyor?

“Buğda” ifadesi tekil olsa da bağlamdan orada birden çok buğday olduğu anlaşılmalıdır. Sonraki mısradan da şair çoğul işaret adılımlı “buğda” ifadesini karşılamak için kullanmıştır.

Gözüm ağrıyır edende **bu qırılmışa** nezare
 Getirib burai'dı kimler **buları (fehle)** bizim diyare? /Teraneyi Esilane/ 80/

Örnekte “bular” işaret adılımlı metin içerisinde “fehle (işçi)” karşılamak üzere kullanılmıştır. Şairin “bu qırılmış” diye hitap ettiği “fehle” dir. İşçi sınıfına “bu qırılmış” diye hitap edip daha sonra “bu qırılmış”ifadesini karşılamak için “bular” işaret adılımlı kullanmıştır.

Böyle iş bunca qezet bunca mazet olmaz canım!
Bunları mehkûmi bütlan etmeli bundan sora!
 Aid olmur indi **bunlardan** bize bir menfeet, /Bir Behane Elde Unvan Etmeli
 Bundan Sonra/177/
 Böyle iş bu kadar gazete bu kadar mazet olmaz canım!
 Bunları haksızlığa mahkûm etmeli bundan sonra
 Yok, bunlardan bize bir menfaat

Yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı gibi şair satıra metinleri içerisinde geçen şahısları ve çeşitli grupları belirtmek maksadıyla “*bunlar*” işaret adılımlı kullanmış ve bu sayede adıyla yapılan artgönderim oluşturmuştur.

3.3. SÖZCÜKSEL ART GÖNDERİM

Bir sözcüğün ya da sözcük grubuyla ifade edilen bir olayın daha sonra aynı anlama gelen başka bir sözcükle ya da sözcük grubuyla karşılanma olayıdır. Satıra metinlerinde geçen bir sözcüğün başka bir satırda aynı anlama gelen başka bir sözcükle aynı anlamı karşıladığı görülmektedir. Hem aynı satıra içerisinde hem de farklı satırlarda bu tür kullanım mevcuttur. Satıra metinlerimizi içerisinde varlığına fazlaca rastladığımız sözcüksel artgönderim türlerini aşağıdaki örneklerle verebiliriz.

Ta qol gücüne malik olup şöhre çatsın
Dünyade dolansın.
 Min elm oxuyub söz bilesen hörmetin olmaz
 Bu **darı-cahanda** /Bilmem Ne görüb Bizim Oğlan Oxumaqdan /12/
 Tam kol gücüne malik olup şöhre varsın,
 Dünyada dolansın
 Bin ilm okuyup söz bilsen de hürmetin olmaz
 Bu dar-ı cihanda¹²⁵

Şair aynı satıra içerisinde “dünya” sözcüğünü karşılamak için “darı cahan” ifadesini kullanmıştır. Başka satırlarında da “dünya” sözcüğünün yerine farklı ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Bu **çerki felek (Dünya)** tersine dövrän edir imdi.
 İslersen eger olmağa asude **cahanda**,
 Tâ olmayasan gemlere alude **cahanda**,
 Fehle üzüne bai^na bu bihude **cahanda**,
 Öz fikrini çek ol dexü fersude **cihanda** /Bakı Fehlelerine/16/.

“Bakı Fehlelerine” başlıklı satırda da şair “dünya” ifadesini karşılamak için “cahan”, “çerki felek” ifadelerini kullanarak söz tekrarından kaçınmıştır.

Jurnala, qezete, herzevü hedyän(**Jurnala, qezete**)oxumaqdan /Bilmem Ne
 Görüb Bizim Oğlan Oxumaqdan /12/
 Dergi, gazete, herze hezeyan okumaktan¹²⁶

Yukarıda verilen satırda şair “qezet” ve “jurnal” sözcüklerini karşılamak için aynı mısırda “herzevü hedyän” ifadesini kullanmıştır.

Senden törenibdir bizim evde bele bidet
 Ey **mayeyi-hiyet** /Niye Men Dersden Qaçdım/ 12-14/.

¹²⁵ Öztürk, a.g.e., s.8

¹²⁶ Öztürk, a.g.e., s.7

Âdemiâdem eyleyen **paradır**. /Paradır/209/.

İnsanı insan yapan paradır

Evine, menziline **mülküne** eyvanına bax.

Puluna (para), alverine, servetü samanına(mülk, zenginliği) bax. /Vermirem

/210/

Evine, menziline, mülküne, ayvanına bak,

Parasına, alverine, servet-i samanına bak.¹²⁷

Dövlətliyik elbetde şerafette bizimdir,

Nücebaleri (dövlətli) görende ayağa durardı kâsıb /Fehlede Özünü Daxili İnsan

Edir İndi/72/

Zenginiz elbette şerafette bizimdir,

Zenginleri gördüğünde ayağı kalkardı fakir

“Niye Men Dersden Qaçdım” başlıklı satırada “mayeyi-hiyet” diye belirttiği paradır. Sonra ki satıralarında da şair aynı ifadeyi kullanmak yerine “para, pul, alver” ifadelerini kullanmıştır. Şair, zenginlik anlamına gelen “mülk” ifadesini karşılamak için de “servetü saman” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca şair zengin kişiler içinde “dövlətli” ve “nüceba” ifadelerine yer vermiştir.

Daş Qelbli **İnsanları** Neylerdin İlahi

Bizde bu **soyuq qanları** neylerdin İlahi!

Her zulme dözen canları neylerdin İlahi /Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi/115/.

Taş kalpli insanları neylerdin İlahi

Bizde bu soğuk kanları neylerdin İlahi

Her zulme dayanan canları neylerdin İlahi

Bu **yatan taifenionlar** oyatdı, heyhat. /A Kişi Bundan Evvel Xalqa Hörmət var İdi/145/.

Bu yatan insanları onlar uyandırdı, heyhat

Şair satırada geçen “insan” ifadesini karşılamak için “soyuq qanlar, zulme dözen canlar, yatan taife” ifadelerini kullanmıştır.

Ahuleri (qız), ceyranları (gız) neylerdin ilahi! /Daş Qelbli İnsanları Neylerdin

İlahi/115/.

Ahuları, ceyranları neylerdin İlahi!

Heftede bir **dilberi tennaz** (gız) ile /Ürefa Marşı/220/

Haftada bir güzel ile

Şairin farklı satıralarında, şair evlenmemiş bayanlar için “ahu”, “ceyran”, “dilberi tennaz” ifadelerine yer vermiştir.

Biç veledüznalara (eşlerine) söz batmayır.

Gel bu **Haramzadelerin** at daşın. /Üç Arvad/139/

Piç oğlu piçlere söz de batmıyor,

Gel bu haramzadelerin at taşın¹²⁸

¹²⁷ Öztürk, a.g.e., s.117

Vardır benim evimde bu külfet **qavur qızı** /Qavur Qızı/147/
Vardır benim evimde bu külfet kâfir kızı

Farklı satıralarda geçen“biç veledüznalara,haramzadeler,qavur qızı” ifadeleri ise erkeklerin eşleri için kullandığı sözcüklerdir.

Qeyretli **danoşbazlarımız** iş bacarırken,
Tenbel, **deli şeytanları** neylerdin İlahi
Dildadeyi irfanları (şair, yazarlar, aydınlar) neylerdin İlahi! /Daş Qelbli İnsanları
Neylerdin İlahi/115/
Cümle maarif ehlinin haleti göz önündedir. /Töhmət Edir Qezetçiler, Meşeri Nası
Bir Bele /114/
Cümle okumuşların hali göz önündedir.

Şair “yazar, şair ve aydınlar” için “töhmət edir qezetçiler, meşeri nası bir bele” başlıklı satirasında “cümle maarif ehlinin” ifadesini kullanmıştır.Ayrıca başka bir satırda geçen “danoşbazlarımız, deli şeytanları, dildadeyi irfanları” ifadeleri de şairle için kullanılmıştır.

Şad olmayın ey sevgili **millet vükelası** (Osmanlı kabine üyesi) /Yatmayın Allahı
Seversiz/148/
Mutlu olmayın ey sevgili millet temsilcileri
Alkışlayır ol sesleri hep **qırmızı fesler** (Osmanlı kabine üyesi)/İran
Özümündür/150/
Alkışlıyor o sesleri hep kırmızı fesler

Osmanlı kabine üyelerini tekrar zikrederken şair “millet vükelası yerine”“kırmızı fesler” ifadesi ile artgönderimde bulunmuştur.

Bağlamdan yola çıkarak şairin yukarıdaki ifadeleri kimler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki örneklerde belirtilen ifadeler eş anlamlı kelimeler değildir, şairin satıralarında kimler için kullanıldığı satıra metninden anlaşılmaktadır.

3.3. 1.Satıralara Metinlerinde Eş anlamlı Kelimelerin Kullanımı

“İki ya da daha çok sayıda gösterenin bir tek gösterilene göndermede bulunmasına eş anlamlılık denir”.¹²⁹Bilindiği gibi eş anlamlı kelimelerin yazılışları farklı anlamları aynıdır. Aynı bağlam içerisinde aynı anlama gelen sözcükler birbirinin yerine kullanılabilirler.“Bir kavramın birden çok gösterenle ifade edilmesi olarak tanımlanan eş anlamlılık, sözcükler arasında anlam bakımından bir benzerlik, özdeşlik ya da denklik olduğu durumlarda ortaya çıkar. Dizimsel eksen üzerinde ve aynı bağlam içinde eş anlamlı sözcükler

¹²⁸ Öztürk, a.g.e., s.163

¹²⁹ Kıran-Eziler Kıran, a.g.e, s.252

*birbirinin yerini alabilmektedir. Birbirinin yerini alabilen eşanlamlı sözcüklerde ortak altanamlılık vardır.*¹³⁰

Eşanlamlı kabul edilen kelimeler her bağlamda birbirlerinin yerine kullanılmayabilir. Bağlam içerisinde kullanılması için anlamca birbirlerine yakın olmaları gerekir.

Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz eşanlamlı sözcüklerin yabancı dillerden alındığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak Farsça ve Arapça sözcüklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. İnceleme metnimizde eşanlamlı sözcüklerin sayıca fazla olduğu görülmektedir.

Ol gün ki Xalıq eder lüft bir **övlad**
Olsun üreğın şâd...
On yaşa yetince **uşağın** eyleme geflet. /Niye Men Dersden Qaçdım/8-9/
O gün ki Halik eder lütuf bir evlat,
Olsun yüreğın şad!
On yaşa yetince çocuğın eyleme gaflet,¹³¹

Yukarıdaki satırda aynı bağlam içerisinde aynı anlama gelen “övlad” ve “uşaq” sözcükleri kullanılmıştır. Şair aynı sözcüğün tekrar etmek yerine aynı anlama gelen iki farklı sözcük kullanmıştır.

Derdi teşhis etmeyib, **qövm, eqraba** ağlatmışam. /Bir Meclisde On İki Kişinin Söhbeti/297/.
Derdi teşhis etmeyi, akraba ağlatmışım.

“Qövm” ve “eqraba” sözcükleri “akraba” anlamına gelmektedir. Şair aynı anlama gelen iki sözcüğü aynı mısra içerisinde ardı ardına kullanmıştır.

Ah, naxelef **oğlum**, ne yaman meşqe düşübsen
Ey nuri - düşeşmim oxumaqdan xezer eyle
Saleh **veled** ol /Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Oxumaqdan/13/
Ah, hayırsız oğlum ne çetin meşqe düşmüşsün,
Ey gözümün nuru el çek böyle okumaktan
Salih oğul ol, gel!¹³²
Ola bu yaxşı **veledler** yaman bu boyda bu boyda /Bu Boyda Bu Boyda/164/
Ula bu iyi oğullar yaman bu boyda bu boyda
Sağ ol bele **ferzend (oğul)**.
Bilmem ne görübdür bizim **oğlan** oxumaqdan /Niye Men Dersden Qaçdım/9/.
Sağ ol böyle oğul
Bilmem ne görmüşdür bizim oğlan okumaktan

Hem aynı satıra içerisinde hem de farklı satıra metni içerisinde kullanılan “veled” ve “ferzend” sözcükleri “oğul” anlamında kullanılmıştır. Sözlük anlamında “veled” ve

¹³⁰ Günay Doğan, *Sözcükbilimine Giriş*, İstanbul, Multilingual yay., 2007, s.165

¹³¹ Öztürk, a.g.e., s.6

¹³² Öztürk, a.g.e., s.8

“ferzend” sözcükleri “çocuk” anlamı taşısa da satıra metinlerindeki bağlamlar aynıdır. Bu nedenle kullanılan bu üç sözcük eşanlam ifade etmektedir.

Ol başı kesilmiş **qelem**in tutma belinden /Tehsili Elm/
 O başı kesilmiş kalemin tutma belinden
 Ne sandalı, ne **qarandaş**, ne lövhü miz ne tebaşir.
 Ne deftere, **qeleme**, kağıza bu reğbet olaydı! /Arzu/175/
 Ne sandalye, ne kalem, ne kara tahta, ne tebeşir
 Ne deftere, kaleme, kâğıda bu reğbet olaydı!¹³³

Hem aynı satıra metninde hem de farklı satırda kalem anlamına gelen “qelem” ve “qarandaş” sözcükleri eşanlamlıdır. Her iki satırın da konusu ilim öğrenmek bu nedenle bağlamdan da yola çıkarak kullanılan kelimelerin aynı anlamlı olduğu görülmektedir.

Dövlətli olan yerde cesaret ede fehle,
 Yol verme nefes çekmeye, herqiz **füqeraye**
 Aldanma **feqirin** olamaz eqli zekâsı, /Bakı Fehlelerine/16/
 Devletli olan yerdecesaret ede işçi,
 Asude nefes almaya halet ede işçi,
 Aldanma fakirin olmaz aklı zekâsı,¹³⁴
 Bayram olcaq şövkelliler, şanlılar,
Dövlətliler, **pullular**, **milyanlılar**, /Qurban Bayramı/
 Bayram olacak şevketliler şanlılar
 Zenginler, paralılar, miyarderler

Satıra metninde geçen “dövlətli” sözcüğü zengin anlamında kullanılmıştır. Şair hem aynı hem de farklı satırlarında “dövlətli” sözcüğünü karşılayan “pullu” ve “milyanlı” sözcüklerini kullanmıştır. Anlatımını güçlendirmek için birbirlerine yakın anlamlı olan sözcükleri aynı mısra da ardı ardına kullanmıştır. Yine aynı satıra metni içerisinde geçen “füqera” ve “feqir” sözcükleri de fakir anlamında kullanılmış sözcüklerdir.

Ol/ Mecliste çekib tut özünü ol **nücebaden**/Cehd Eyle Sen Ancaq Nezeri Xalqda Pâk
 Bayram olcaq **şövkelliler**, **şanlılar**,
 Dövlətliler, **pullular**, **milyanlılar**, /Qurban Bayramı/
 Bayram olacak şevketliler şanlılar
 Zenginler, paralılar, miyarderler.

Satıra metninde geçen “nücebaden”, “şövkətli”, “şanlı” sözcükleri birbirlerine yakın anlamlıdır. Şair toplumun saygın, seçkin kesimi için bu ifadeleri kullanmıştır. Her iki satırda da belirtilen mısralar toplumun ileri gelen tabakasını anlattığı için şair anlatımını güçlendirmek adını yukarıda belirtilen sözcükleri ardı ardına ya da farklı farklı satırlarda kullanmıştır.

¹³³ Öztürk, a.g.e., s.86

¹³⁴ Öztürk, a.g.e., s.12

İnsan olanın **dövləti, malı** qerek olsun./Fehle Özünü Sen de Bir İnsan mı Sanırsan?
İnsan olanın malı mülkü gerek olsun.

Bağlamdan da anlaşılacağı gibi mal, mülk anlamına gelen “devleti”, “malı” sözcükleri aynı mısra içerisinde anlatımı güçlendirmek adına ardıardına kullanılmıştır. Çalışmamızda bağlamdan yola çıkarak satırlarda geçen eşanlamlı kelimelerin anlatımı güçlendirmek için gerek aynı satırda ardıardına gerek farklı satırlarda kullanıldığını görmekteyiz.

Benzer kelimeler:Arzu/ Emel;/ /Amac/ Nişan/ Meqsud/Meqsed;/Baran/ Yağış;/ /Behced/Gözelik/Şadlıq;/ /Dürus /Ders;/ /Dühter /Qız;/ /Ebna /Oğul/ Veled;/ /Evidda/Dost;/ Rüfeqa/Yoldaşlar/Dostlar;/ /Egd/Düyyün/Toy;/ /Eğniya/Varlı/Dövlətli/Geni;/ /Edem/Yoxluq;/ /Edu/Düşmen;/ /Elem /Derd/Qüsse/Qem/Enduh;/Enam/Xalq;/ Baver/Etibar;/ /Enva/Növ/Çeşid;/ /Erek/Ses/Küy/Avaz;/ /Eftal/Tifil/Uşaq/Sibyan;/ /Efğan/Nane/Feryad/Feğan;/ /Nabud/Heç/Yox/Puç;/ Perizad/ Gözel/Peyker;/ Ehfad/Övlad/Oğul/Ferzend;/ /Ovbaş/Oğru;/ Esbab/Paltar/Came/Reht;/ /Cevaid/Ceride/Qezet;/ /Debistan/Mekteb/Skola/Medaris/Mekatib;/ /Fuad/Könül/Ürek;/ /Fülus/Pul/Para;/ /Ferzan/Âlim/Arif/Ürefa;/ /Qetti/Dünya;/ /Hamun/Çöl/Biyaban;/ /Hemdem/Yoldaş;/ /Arvad/Hemser;/ /Seva/Qeyri/Özge;/ /Serih/Açıq/Aydın/Aşkar/Nümayan/Bermela;/ /Süubet/Zehmet/Çetinlik/Meşeqqet;/ /Nan/Çörek;/ /Melahet/Mehasin/Gözellik/Sebahet;/ /Sevgi/Mehebbet/Mehr/Meveddet;/ /Qelem/Karındaş;/ /Mürebbis/Müellim/.

3.3. 2.Satırlara Metinlerinde Karşıt Anlamlı Kelimelerin Kullanımı

Karşıt anlamlılık “*cümlede, metinde, söylemde geçen karşıt iki sözcük arasındaki bağlantıyı belirtir. Karşıt anlamlı sözcükler arasında birleştirici değil, ayırıcı özellikler söz konusudur. Dildeki karşıt sözcükler, genel olarak iki sözcük arasında geçiş olmayan zıt kutupları belirtebilir.*”¹³⁵

Birbirine karşıt olan iki sözcük bütün özellikleri bakımından tamamen karşıt özellik taşımamaktadırlar. İki sözcüğün karşıtılığı anlamsaldır. Örneğin şişman/zayıf, bu iki sözcük fizik özellik belirtmesi açısından ortak ama anlam açısından karşıtılık ifade ederler. “*Karşıt anlamlı sözcükler, yanaltamlı sözcüklerdir, birbirine karşıt durumdaki aynı olumlu ya da*

¹³⁵ Hatice Parlak, *Kutadgu Bilig'in Metin Dilbilimsel Yapısı*, Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.152, Basılmamış Doktora Tezi

olumsuz anlambirimciklere sahiptirler."¹³⁶

Anlambirimciler ortak özellik içerir. Siyah/ beyaz nesnelere rengini belirtmeleri açısından ortak renk bakımından karşıt anlam içerir.

Doğan Aksan, karşıtanamlılığı şu şekilde sınıflandırmıştır:

- 1- Yön gösteren karşıt anlamlılar: aşağı/yukarı, ileri/geri, sağ/sol, kuzey/güney
- 2- Dereceli karşıt anlamlılar: sıcak/ılık/serin/soğuk, açık/aralık/kapalı
- 3- İlişkisel karşıt anlamlılar: almak/satmak, satılık/kiralık, ana/baba/evlat, usta/kalfa/çırak
- 4- İkili sınıflandırma: canlı/ölü, zengin/fakir, genç/yaşlı
- 5- Kutupsal karşıt anlamlılar: yüksek/alçak, sevmek/nefret etmek
- 6- Biçimsel ilişkili karşıt anlamlılar: sorumluluk/sorumsuzluk, paralı/parasız, görmüş/görmemiş¹³⁷.

Günay karşıtanamlılığın kullanıldığı yerleri şöyle belirtmiştir: "*Değerlerin niteliğinde (iyi/kötü, yakışıklı/çirkin vs.)niceliğinde (az/çok, herkes/hiç kimse), boyutlarında (küçük/büyük, uzun/kısa) yer değiştirmelerde (yukarı çıkmak/aşağı inmek) uzamdaki yer değiştirmelerde (yukarı/aşağı, sağda/solda) süredizimsel ilişkilerde (genç/yaşlı, önce/sonra).*"¹³⁸

Satira metinlerinde tespit ettiğimiz karşıtanamlı sözcüklerin yabancı dillerden alındığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak Farsça ve Arapça sözcüklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. İnceleme metnimizde karşıtanamlı sözcüklerin sayıca fazla olduğu görülmektedir.

Feyleton

Heç eybi yoxdur, döyürsünüz döyün, amma bunu da bilin, ey mollalar ki, günler dolanar, sular zemanle tezelenir ve axırda yetim yesir ve keçel küçel qardaşlarım **dost** ile **düşmenini** tanıyıp haman yoğun degenekleri sizin elinizden alar ve başlar...

Satira

Goy men **tox** olum, özgeler ile nedi kârım,
Dünya vü cihan **ac** olur olsun ne işim var!
Ses salma yatanlar ayılar, goy hele **yatsın**,
Yatmışları razı değılem kimse **oyatsm**, /Niye Meni Döyürsünüz/ 5/
Hiç ayıp değıldir, dövüyörsanız dövün, ama bunu da bilin, ey mollalar, günler geçer, sular zamanla tazelenir ve sonunda yetim ve kel kardeşlerim dost ile düşmanınım tanıyıp hemen sizin elinizdeki degenekleri alır ve başlarlar...
Ben tok olayım başkalarından bana ne,
Dünya ve cihan ac olur olsun ne umurum?!
Ses etme yatanlar uyanır, dur hele yatsın,
Yatmışları razı değılim kimse uyatsın,¹³⁹

Celil Memmedquluzade'nin yazdığı "Niye Meni Döyürsünüz" başlıklı feyletonda geçen "dost" ve "düşmen" ardıardına kullanılmış ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcüklerdir. Bu bölümde en çok kullanılan karşıt anlamlılık türü de ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlılıktır. Mirze Elekber Sabir'in "Niye Meni Döyürsünüz" başlıklı feyletona göre yazdığı yukarıdaki satırda geçen "ac", "tox", "yatsın" ve "oyatsın" sözcükleri karşıt anlamlılık ifade

¹³⁶ Günay, a.g.e., s.177,178

¹³⁷ Doğan Aksan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yay., 1997, s.82

¹³⁸ Günay, a.g.e., s.177,178 s.180

¹³⁹ Öztürk, a.g.e., s.3

eder. Ayrıca karşıt anlamlı “yatsın” ve “oyatsın” sözcükleri aynı satırda uyak düzenine göre mısraların sonunda kullanılmıştır. Şair dönemin mollalarının halk için düşündüklerini yukarıdaki satırda zıt anlamlı kelimeleri kullanarak anlatımını güçlendirmiştir.

Efsus **qocaldım**, ağacım düştü elimden
Sed heyf **cavanlıg!** /Qoclıqdan Şikâyet/ 15/
Heyhat kocaldım, bastonum düştü elimden,
Gitti yazık gençlik!¹⁴⁰

Yaşlandığı için birçok şeyden mahrum kalan ve gençlikte yaptıklarını özlemle yâd eden bir kişinin düşüncelerini dile getirdiği “Qocaqlıqdan Şikâyet” başlıklı satırda süredizimsel bir ilişkinin analıtıldığı görülmektedir. Yaşlanmak anlamında kullanılan “qocal-“ ve gençlik anlamında kullanılan “cavanlıg” sözcükleri karşıt anlamlıdır.

Gör milletinin **derdini**, axtarma **devasın**,
Yox serveti, **yox** devleti, **yox** şalı ebası.
Var köhne çuxası, dexi; bir tekçe gebası./Bakı Fehlelerine/16/.
Gör milletin derdini, hiç arama devasın,
Yok serveti, yok devleti, yok şalı, abası
Var eski paltosu, bir de yamalı hırkası...¹⁴¹

Şair “Bakı Fehlelerine” başlıklı satırda zenginlerin nazarında işçilerin durumunu dile getirdiği mısralarda kullandığı “derd” ve “deva” sözcüklerini ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcükler içerisinde buluruz. Yine karşıt anlamlı iki ifade olan “var” ve “yox” sözcükleri de zenginlerde olan ve işçilerde olmayan eşyaları belirtirken kullanılan kelimelerdir.

Men **helal** ile **haramı** birbirine qatmışam.
Ruzi şeb hag hag deyib men herkesi oynatmışam. /Bir Meclisde On İki Kişinin
Söhbeti/297/.
Ben helel ile haramı birbirine katmışım.
Gece gündüz hak hak deyip herkesi oynatmışım.¹⁴²

Şair yaşadığı dönemde toplumun durumunu dile getirdiği yukarıdaki satırında ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcükler olan “haram” ve “helal” aynı mısra içerisinde kullanılmıştır. Yabancı kökenli olan gece anlamına gelen “ruz” ve gündüz anlamında kullanılan “şeb” sözcükleri de karşıt anlamlı sözcüklerdir.

Dövletli olan yerde cesaret ede fehle,
Yol verme nefes çekmeye, herqiz **füqeraye**
Aldanma **feqirin** olamaz eqli zekâsı, /Bakı Fehlelerine/16/

¹⁴⁰ Öztürk, a.g.e., s.10

¹⁴¹ Öztürk, a.g.e., s.13

¹⁴² Öztürk, a.g.e., s.1

Devletli olan yerde cesaret ede işçi,
Asude nefes almaya halet ede işçi,
Aldanma fakirin olmaz akli zekâsı,¹⁴³

Satira metinlerinde çoğunlukla ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcükler kullanılmıştır. Yukarıdaki satırda da karşıt anlamlı sözcükler olan “dövetli”, “füqera” ve “feqir” sözcükleri ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcüklerdir. Şair birbirine karşıt olan bu tür sözcükleri toplumda var olan iki sınıfı karşılaştırırken kullanıldığı görülmektedir.

Köhne kapı bu tezliğe **tazeleşe** inanmıram...
Ya **uzun** el, **uzun** papaq **qıssalaşib** gödeldimi? /Lovğalaşib a Görmemiş Çox da
Bele Fırıldama!/104/
Eski kapı çabucak yenileşe inanmıyorum...
Ya uzun el, uzun kalpak kıssalaşib gödeldi¹⁴⁴ mi?¹⁴⁵

Eski anlamına gelen “köhne” ve yeni anlamında kullanılan “taze” kelimeleri, şairin aynı mısradaki kullandığı ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcüklerdir. Aynı satırda geçen “uzun” ve “kısa” ifadeleri de dereceli karşıt anlamlı sözcüklerdir. Uzun ve kısa boyutlarının arasında farklı bir sözcükte girebilir. Mesela boyları birbirinden farklı üç kişiyi sınıflandırırken biri uzun, bir kısa bir diğeri de uzundan kısa ama kısa olan kişiden uzun orta boylu diye ifade edilebilir.

Yox ferq bizim **hündür** ile **alçağımızda**. /Övradımız Ezkârımız Efsaneyi
Zendir/69/
Yok, fark bizim yüksek ile alçağımızda.

Kutupsal karşıt anlamlı olan “hündür” ve “alçaq” sözcükleri insanları sınıflandırmak için kullanılmıştır. Gerçek anlamları dışında kullanılan bu sözcükler, toplumu yüksek ve alçak tabaka olarak sınıflandırmıştır.

Qarışıqdır helelik milletin **istedadı**.
Elmi mentiqe bu söz behreyi **nadanlıq** olur /Fisican/120/
Qarışıqdır şimdilik milletin istidadı,
Mantiğa vurulunca bu söz bir çeşit nadanlık¹⁴⁶ olur.¹⁴⁷

Eğitilmiş anlamına gelen “istedad” ve cahillik anlamında kullanılan “nadanlıq” sözcükleri tam olarak birbirlerine karşıtlık ifade etmeseler de bağlamdan bu iki sözcüğün birbirine karşıt anlam içerdiği görülmektedir.

¹⁴³ Öztürk, a.g.e., s. 12

¹⁴⁴ Kısalma

¹⁴⁵ Öztürk, a.g.e., s. 73

¹⁴⁶ Cahillik

¹⁴⁷ Öztürk, a.g.e., s. 76

Ola bu **yaxşı** veledler **yaman** bu boyda bu boydal /Bu Boyda Bu Boyda/164/
Bu güzel oğlanlar kötüler bu boyda bu boyda.

“Yaxşı” ve “Yaman” ikili sınıflandırılmış karşıt anlamlı sözcüklerdir. Azerbaycan Türkçesinde sıklıkla kullanılan bu sözcükler, birbirinin karşıtı olan iki şeyi karşılaştırırken “iyi”, “kötü” anlamında kullanılır.

Satıra metinlerinde şair sıklıkla birbirine karşıt anlam içeren sözcüklerden yararlanmıştır. Bazı sözcükler tamamen karşıt olmasa da bağlamdan karşıtlık ifade ettiği anlaşılmaktadır. Satıralarda ikili sınıflandırılmış, dereceli ve kutupsal karşıt anlamlı sözcükler kullanılmıştır.

Benzer ifadeler:*Dert/Deva/; Dövletli/Füqera/; Ağ/Qara/; Ayan/Pünhan/(Mehfi)/; Dava(Kavg)/Sülh/; Hündür/Alçaq/; Ölüler/Diriler/; İstedad/Nadan/; Gece/Gündüz/; Sübh/Şam/; Nüceba/Kasıb/; Ayılmaq /Yatmaq/; Açıq/Qapalı; Axtarmaq/Tapmaq/; Çox/Az/; Ac/Tox/; Dinmek/Danışmaq; Ağlamaq/Gülmek/; Yaxşı/Yaman (Pis)/; Nabud (Yok) /Var/; Qem /Neşat /Meserret) /; Mülevves (Kirlil) / Pakize (Temiz)/; Süubet(Zorluk)/Sühulet (Kolaylık)/;*

3.3.3.Satıralara Metinlerinde İkilemelerin Kullanımı

Sabir'in satıralarında ikilemeler özel bir yer tutmaktadır. Şair ikilemeler aracılığıyla ifadesini güçlü kılmak istemiştir. Kullandığı ikilemelerin çoğusunu halkın konuşma dilinden alarak ferdi şekilde istifade etmiştir. Metindeki ikilemeleri, aynı söz köklerinin tekrarı ile oluşmuş ikilemeler ve aynı kelimenin ilk sesinin değişmesiyle oluşan ikilemeler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Alib bir keştiye doldurdular **tay tay** hürriyet.
Hele gördüm ki şebdir söyledim: **lay lay** hürriyet /Ne Olur Şirin Mezaq Etse de
Meni
Halvayı Hürriyet/55/
Mebleğ tökülüb hüzure **lay lay**
Yâd et meni, **gizli gizli** yad /Herçend Esirani Güyüdati Zamanız/92/
Min hiyleleri qatlamışam sineme **qat qat** /Küpe Giren Qarının Qızlara
Nesiheti/44/
Qapan qapan salıb elden qapanda görmeli imiş. /Seyahatnameden Bir Nebze/74/
Mırt mırt oxuyub mırıldayırsan,/Leyli Mecnun/83/

“Mırt mırt” ifadelerinin sözlükte karşılıkları bulunmamaktadır. Lakin mırıl-da- fiiliyle ilişkilendirmek için kullanıldığı görülmektedir.

Bax bax yene **bax bax** yene **bax bax**/Övradımız Ezkarımız Efsaneyi Zendir/69/

Şair yukarıdaki satırada kullandığı bax- fiilini anlatımını güçlendirmek için ardıardına üç kez kullanmıştır.

Molla qovula ye'ni müellim gele **vah vah**
Port Artur, hürriyyet, Mancuriya **qah qah!..**

Şair bazı satıralarında da Türkiye Türkçesinde ünlem Azerbaycan Türkçesinde nida olarak bilinen bazı sözcükleri ikileme şeklinde kullanmıştır. “vah vah, qah qah, ah ah” ikilemeleri satıralarda kullanıldığı görülmektedir.

Molla ona hesretle çeke küçede **ah ah!**/Vay Vay Ne Yaman Müşküle Düştü İşim
Allah/64/

Satıralarda geçen bazı ikilemelerde birinci kelime aynı kalırken ikinci kelimenin ilk sesi “m” sesine dönüşerek anlamını kaybeder. Sabir’in şiirlerinde kullandığı bu ikilemeler halkın konuşma ağzından alınarak ustalıkla işlenmiştir.

Bize verdiği tek, elbet, sene hem verirdi **pul mul** /Teraneyi Asilane/80/

Yukarıdaki satırada kullanılan ikilemede para anlamına gelen “pul” sözcüğünün sözlük anlamı mevcutken “mul” sözsüğü bir anlam ifade etmektedir. İkilemede birinci sözcüğün ilk harfinin ikinci sözcükte değişip “m” harfine dönüştüğü görülmektedir.

Çığ mığ edib axır başıma saldıla bir daş. /Men Bilmez İdim Bextide Nikbet
Olurmuş/49/.

Yox bu işin başqa bir **hikmeti mikmeti** /Neçin Vermeyir?/196/

Düşeydi daş o qüne kim **qezet mezet** sözü olaydı. /Arzu/175/

Hürriyyete mürriyyete mestane olublar... /Övradımız Ezkarımız Efsaneyi
Zendir/69/

Milletigördükçe bele **herc-merc** /Başına Dönüm Molla Emi/42/

Yukarıdaki satıralarda geçen ikilemelerde birinci sözcük sözlük anlamına sahipken ikinci sözcük herhangi bir anlam ifade etmiyor. İkilemedeki birinci sözcüğe göre ikinci sözcüğün kullanıldığı görülmektedir. İkilemelerin bu tür kullanımına mizahi içerikli satıralarda ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Daha çok alaycı bir ifade taşımaktadır.

3.4. ÇOK BAĞIMLI ARTGÖNDERİM

İncelemeye tabi tuttuğumuz Mirze Elekber Sabir’in Molla Nesreddin dergisinde basılan satirik şiirlerindeki konu ve eleştirilen tabakanın aynı olmasından dolayı şairin şiirleri birbirini tamamlar durumdadır. Sabir satirik şiirlerinde şiirler arasındaki sürekliliği sağlamak ve

okuyucunun zihninde daha iyi yer etmesi için bir kere kullandığı kelimeyi başka bir satırında önüne veya arkasına farklı ekler ilave ederek kullanmıştır. Özellikle yapım eklerinden çokça istifade etmiştir. Şairin satıralarında soyut ve somut kavramlara yönelik artgönderim örneklerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Satıralar metinlerinde konular oldukça çeşitlidir. Tesbit ettiğimiz çok bağımlı artgönderim örneklerini çeşitli sınıflandırmalar yaparak göstermeye çalışacağız. Ayrıca Hophopname'dekonular birbirlerini tamamlar nitelikte ya da bir satırda birden fazla konunun işlendiği görülmektedir. Çok bağımlı artgönderim tespitlerini yaparken kullanılan sözcüğün sonraki mısralarda ya da başka bir satırda aldığı ekleri birlikte göstermeye çalıştık. Çalışmamızdaki çok bağımlı artgönderim tespitlerinin daha iyi anlaşılması için Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi kuralları hakkında kısa bilgi vermenin yararlı olacağı kanısındayız.

İsmin Hallanması /İsmin Halleri:İsimlerin alakaya girdikleri kelimelerin talebi ile değişmesine ismin halleri (ismin hallanması) denir. Azerbaycan Türkçesinde ismin altı hali vardır:

1.Adlıq Hal /Yalın Hal: Yalın halinde olan isim kim? Ne? Hara? Sorularınacevap olur. Çoğul ekini(cem),aitlik(mensubiyet) ve ekfiil eklerini alır.

Örnek:Telebe (kim?), bakı(hara?),qelem(ne?),atam(kim?),kitabım(ne?),kendimiz(hara?),müellimdir(nedir?) vb.

Yalın halde olan isim ekfiil ekini alığında cümlede yüklem görevinde olur.

Örnek: Men telebeyem. Gelen telebelerdir.

2.Yiyelik Hal /İlgi Hali:Sahiplik anlamı bildirir. Kimin?Neyin?Haranın? Sorularına cevap olur. İsimler ilgi halinde **-in⁴,-nin⁴** eklerini alır.

Örnek: uşağın (kimin) qelemi. Kitabın (neyin) varağı, müellimin(kimin) telebesi. Kendin (haranın) bulağı.

İlgi halinin(yiyelik halın) iki türü vardır:

1.Müeyyenlik Bildiren Yiyelik Hal: Müeyyenlik bildiren yiyelik hal kimin?Neyin?Haranın? Sorulara cevap olur ve somut bir ifade ortaya koyar.

Örnek: Mektebin heyeti, kitabın cildi vb.

2.Qeyri Müeyyenlik Bildiren Yiyelik Hal: ne? Sorusuna cevap verir. Sahiplik anlamını genel olarak ifade eder.

Örnek: mekteb (Ne?) heyeti. Kitab(Ne?) cildi.

İlgi halinde olan isim kendinden sonra gelen isim ile belirtili isim tamlamasını oluşturur ve cümle içerisinde bir bütün olarak cümlenin ögesi olurlar.

Örnek: Qonsunun oğlu şeherden geldi.

Qonşunun oğlu cümlede özne görevindedir. İlgi halinde olan isim ek fiil ekini aldığı cümlede yüklem görevinde olur.

Örnek: MaşınEhmedindir.

Tesirlik Hal /Belirtme Hali:İşin üzerinde yapıldığı nesneyi belirtir. İkiye ayrılır: Müeyyinlik ve qeyri müeyyinlik bildiren haller: Müeyyenlik bildiren kimi? Neyi? Haranı? Sorularına cevap verir. Sözcük“-ı⁴,nı⁴eklerini alır.

Örnek: Tural+ı çağır (kimi?), düğme+ni götürdüm (neyi?).

Qeyrimüeyyenlik bildiren hal ek almaz. Ne? Sorusuna cevap olur. Yalın hale benzese de ondan farklıdır. Yalın halde isim genelde özne olur. Burada ise, belirtili ya da belirtisiz nesne olur.

Örnek: Aysel kitab oxuyur.

Yerlik Hal (Bulunma Hali): Eşya ve hareketin yerini bildirir. Harada? Kimde? Nede? Sorularına cevap olur. Kimde? Nede? Sorularına cevap olursa vasiteli tamamlıq (tümleç); harada sorusuna cevap olursa zarf olur. –da² ekini alır.

Örnek: Günay da Aysel de gelem var. (kimde?) /Defderde (nede?) bakıda (baküde) harada? Sorusuna cevap olur.

Çıxışlıq Hal /Ayrılma Hali: Hareketin başlangıç yerini belirtir. Kimden? Neden? Haradan? Sorularına cevap olur. –dan² ekini alır.

Örnek: Ali+den (kimden?); kitabdan (neden?) mektebden (haradan?)

Not: son harfi m,n ünsüzleriyle biten isimlerin kabul ettiği ayrılma hal eki –dan² telaffuzda –nan gibi telaffuz edilir.

Örnek: Baba+dan=Babam+nan

Ayrılma halinde olan isim tesirli fiillerle alakaya girer.

Örnek: Uşaq Mektebden gelir. Mektebden gelen “uşaq”dır ve hareket bildirir. Burada işi yapan “uşaq”dır.

3.4.1. Dini Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim

Şairin Hophopname eserindeki satıralarında “molla” sözcüğünü 155 kez kullanmıştır. Eserdeki satıralarda “molla” sözcüğüne farklı ekler ilave edilerek kullanılmıştır.

A **mollalar** niye meni döyürsünüz?
 Herçend ki siz de **mollasınız** ve men demollayam.
 Peyqembere de, imamlara da, **mollalara...**
 İkinci, men de **mollayam**, siz de **mollasız** amma men müselman qardaşlara
 deyirem: /3-5/

Metin içerisinde “molla” kelimesi farklı ekler olarak kullanılmıştır. Satiranın ilk mısrasında molla sözcüğü “-lar” çoğul ekini almıştır. Azerbaycan Türkçesinde xeberlik kateqoriyası şekilçisi olarak bilinen ekfiil alan ikinci çoğul şahıs eki isme eklendiğinde -sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz eklerinden uygun olanı alır. İkinci mısradaki geçen molla ismi-sınız ikinci çoğul şahıs ekini almıştır. Aynı mısradaki geçen molla ismiekfiil alan birinci tekil şahıs ekini alarak mollayam şeklinde ifade edilmiştir. Üçüncü mısradaki çoğul eki alan molla ismi Azerbaycan Türkçesinde yönlük hal şekilçisi olarak bilinen ismin yönelme hal ekini alarak satırda mollalara şeklinde kullanılmıştır.

Burnunun üste döye döye **mollasına** deyir.
 Danabaş kendinin **mollası**
Mollaların adını şeyx cenabları söyledi./7/
 Siz neleyisiz mektebi, **mollanı** uşaqar /47/
 Çapma atını girme bu meydane **a Molla** /101/

Satiraların konuları itibariyle molla sözcüğü birçok satırda geçmektedir. Molla ismi Azerbaycan Türkçesinde mensubiyet şekilçisi kateqoriyasında üçüncü şexsin teki olarak bilinen üçüncü tekil şahıs iyelik eki “-sı” ve yönelme hal eki olan “-a” olarak satırda “mollasına” şeklinde ifade edilmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde iyelik hal şekilçisi olarak bilinen ilgi eki -ın, -in, -un, -ün eklerinden uygun olanı ünsüzle biten isme getirilir. İsim ünlü ile bitiyorsa “-nın, -nin, -nun, -nün” eklerinden uygun olanı alır. Yukarıdaki satırda molla ismine -lar çoğul eki ve -ın ilgi eki getirilerek mollaların şeklinde kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde tesirlik hal şekilçisi olarak bilinen belirtme hal eki ünsüzle biten isimlere getirildiğinde -ı, -i, -u, -ü eklerinden birini alırken isim ünlü ile bitirse -nı, -ni, -nu, -nü eklerinden uygun olanı getirilir. Satırda geçen “mollanı” sözcüğü de belirtme hal eki almıştır.

Not: Azerbaycan Türkçesinde kelime ünlü ile biterse üçüncü tekil şahıs iyelik eki olarak -sı, -si, -su, -sü eklerinden uygun olanını alır. Şayet kelime ünsüzle biterse -ı, -i, -u, -ü eklerinden uygun olanı alır.

Qoymadıç çünkü **müselmanları** Tuğyan elesin
 Ki **müselmanlar** açan bunca mekâtib ne reva /Teşekkür/225/
 Çünkü **müselmanca** qanuşmaq mene /Ürefa Marşı/220

Bilirik **dini müselmanı** bugün öz malımız /248/

Satira metinlerinde sıkça kullanılan sözcüklerden birisi de “müselman” kelimesidir. Farklı satıralarda farklı ekler alarak kullanılmıştır. İlk mısradaki çoğul eki –lar ve belirtme hal eki olan –ı eklerini alarak “müselmanları” şeklinde kullanılmıştır.

“Ürefa Marşı” başlıklı satırda kullanılan “müselman” ismine –ca yapım eki getirilerek isimden isim türetilmiştir. Ayrıca son mısradaki geçen müselman sözcüğü belirtme hal eki alarak “müselmanı” şeklinde kullanılmıştır.

Konuları itibariyle dini ifadelerin satıralarda sıkça kullanımı dikkat çekmektedir. Şair, Hophopname’de yer alan satıralarında dini terimlere farklı ekler ilave ederek sıklıkla kullanmıştır.

Benzer İfadeler: Şeyx, axund, rövezxana, mescid, Quran, ayin, iman, qible, mezheb, oruç, remazan, şeriyet, helal, haram, kafir, dua, namaz, axiret, aqibet, cennet, cehennem, ezrail, rehmet, ehsan, zekat, meherrem, şie, cin, şeytan, xordan, ifrit, İslam, mürid. .

3.4. 2. İktisadi Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim

Satira metinlerinin konuları itibariyle iktisadi ifadelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan iktisadi bir terimin satiranın sonraki mısrasında ya da konusu aynı olan başka bir satırda gerek çekim eklerini gerekse yapım eklerini alarak çok bağımlı artgönderim oluşturduğu görülmektedir.

Şair satıralarında “pul” terimini farklı eklerle birlikte çokça kullanmıştır.

Mırt mırt oxumaqdan, kişi bir qan ki **pul** olmaz. /14/
 Verme **pulu** elden /19/
 Keçmez sözümüz bir **pula** serdar yanında. /23/
 Ele **puldu** qönderilsin o yana bu yane ya Reb
 İki gözlerimdi **pulum**, kişi bir meğer qanırsan?
Pulunu feqire versin, bes acından ölsün Anna? /64/
Pulları ala, söyleye müellim? /67/
Pulsuz kişi insanlığı asanmı sanırsan? /72/
 Selemle **pullu** olan tacirani mö’teberam /76/
 Kâsıb deyiliz sikkeyi **pulu** tanırsız biz. /77/
 Adı **puldursapulun**, leyk özü can yonqasıdır. /97/
 Vererem dinimi, imanımı, amma **pulumu**. /97/

Yukarıdaki örneklerden ilkinde “pul” sözcüğü yalın halde kullanılmıştır. Şairin hop hop namaede bulunan satıralarını bir bütün olarak ele aldığımızda Hophopname’de yer alan başka bir satırda da “pul” ismine ismin belirtme hal eki getirilerek “pulu” şeklinde kullanılmıştır.

Üçüncü örnekte ise “pul” ifadesine yönelme hal eki getirilerek “pula” şeklinde ifade edilmiştir.

Satırada “pul” sözcüğü ekfiil “idi” ekini alarak “puldu”, ikinci tekil şahıs iyelik eki “-un” ve belirtme hal eki “-u” çekim eklerini alarak “pulunu” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. “pul” sözcüğü çoğul eki “-lar” ve belirtme hal eki “-ı” alarak “pulları” şeklinde kullanılarak çok bağımlı artgönderim oluşturulmuştur. “pul” sözcüğü sadece çekim ekleri almamıştır aynı zamanda yapım ekleri alarak da çok bağımlı artgönderim oluşturulmuştur.

“Pul” kelimesine “-suz” yapım eki getirilerek hiç parası yok anlamında yeni bir kelime oluşturulmuştur. İsimden isim türeten yapım eki almıştır. Ayrıca “pul” kelimesi yine “-lu” yapım ekini alarak çok parası olan anlamında yeni bir kelime oluşmuştur. Burada da isimden isim türeten yapım eki aldığı görülmektedir. Satıra metinlerinde yine aynı sözcüğün ekfiil “-dur” ekini alarak her zaman para anlamı kazanması ve daha sonra “-sa” sart ekini de alarak aynı kelimenin “puldursa” şeklinde kullanımını görmekteyiz. İkinci tekil şahıs aitlik eki “-un” ve birinci tekil şahıs “-m” eklerini alan “pul” kelimesi “pulun” ve “pulum” daha sonrada belirtme hal eki “-u” alarak “pulumu” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmuştur.

Satıra metinlerinde İktisadi ifadelerin yapım ve çekim ekleri alarak çok bağımlı artgönderim oluşturdukları görülmektedir.

Benzer ifadeler: *Mebleğ, xerç, qiymet, zerer, qazanç, iş, zehmet, alver, bazar, dövlət, servet, varlı, tacir, mülk, para, xesis, haqq; almaq, satmaq, qazanmaq, serf etmək, xerç etmək, ziyan vurmaq.*

3.4. 3. Siyasi Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim

Satıra metinlerinde siyasi terimlere şair çokça yer vermiştir. Metinlerde geçen terimler genellikle çekim ekleri alarak çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadırlar. Satıralarda sıklıkla kullanılan siyasi terimleri çalışmamızda göstermeye çalışacağız.

Millet ayılıb talibi **hürriyyet** olurmuş,
Milletde de, vahu bele bir qayret olurmuş. /Men Bilmezidim/47/
Hürriyyete müriyyete mestane olublar... /Övradımız Ezkarımız Efsaneyi Zendir/69/
 Neql eyle “Çehil Tuti” ne **hürriyyeti vicdan?** /101/
 Gör **milletinin** derdini, axtarma devasın./ Bakı Fehlelerine/16/
Milletde qem, ümmetde küduret göreceksen /Cehd Ele Sen Ancaq Nezeri Xalqda Pak Ol./19/
Milleti gördükçe bele herc-merc /Başına Dönüm Molla Emi/42/
 Ey **milletin** ümmidi, dilü canı uşaqqlar. /Uşaqqlara/47/

Hophopname’de mevcut olan yukarıdaki satıra metinlerinde geçen siyasi terimlerden “millet” kelimesi ilk örnekte yalın halde kullanılmıştır. Sonraki mısırda bulunma hal eki “-de” olarak çok bağımlı art gönderim oluşturmuştur. Azerbaycan Türkçesinde ünsüz benzeşmesi olayı yoktur. Bu nedenle “milletde” şeklinde yazılmıştır. Aynı sözcük ilgi eki “-nın” olarak “milletinin”, belirtme hal eki “-i” olarak “milleti” şekillerinde satıra metinlerinde ifade edilerek çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Benzer İfadeler: *Parlaman, kabinet, diplomatiya, hürriyet, şura, meşrute, siyaset, konsul, huquq, meclis, seçki, xalq, vb.*

3.4.4.Eğitim, Edebiyat ve Metbuat İle İlgili Terimlere Yönelik Çok Bağımlı Artgönderim

Satıra metinleri içerisinde eğitim, edebiyat ve metbuat ile ilgili çok bağımlı artgönderim oluşturan terimleri çalışmamızın bu bölümünde vermeye çalışacağız.

Molla qovula ye’**nimüellim** gele vah vah
Mektebler açıb eyleyin ehsanı, deyirler,
Mektebde qoyun ustulu daskanı deyirler. /Vay Vay Ne Yaman Müşküle Düştü
 İşim Allah /69/
 Baş tutdu **müellimlerin** iclası siyezdi /Müellimlerin İclası/99/
 Çalsın her yerde **müellimleri** bikâr bugün /223/
 Ne ders olaydı ne mekteb ne elmü senet olaydı!
 Ne derse, mektebe, elme, ilane hacet olaydı /Arzu/175/
Jurnal, qezete herzevü hedyan oxumaqdan
Derse, qezete, mektebe, jurnale, kitabe /Niye Men Dersden Qaçdım/12/
 Türk **qezeti** verse de eqle ziya/220/ Ürefa Marşı/
 Yazır hey **qezetlerdemekteb** sözün. /253/
 Sen söyle **qezetden** ne olur bizlere aid? /33/Heyatın Qopqobuna Cavab/
Bu qezetçiler değılmi ki salıb bizi belaye /64/Ağlaşma/

Metin içerisinde “müellim” kelimesi farklı ekler olarak kullanılmıştır. İlk örnekte “müellim” sözcüğüne getirilen çoğul eki “-ler”, ilgi eki “-in” ve belirtme hal eki “-i” getirilerek çok bağımlı artgönderim olusturulmuştur. “qezet” kelimesi belirtme hal eki “-i” olarak “qezeti”, ayrılma hal eki “-den” olarak “qezetden”, çoğul eki “-ler” daha sonrada bulunma hal eki “-de” olarak “qezetlerde” ve son olarak bir meslek bildirmek için kullanılan yapım eki “-çi” ve çoğul eki “-ler” olarak “qezetçiler şeklinde çok bağımlı artgönderim olduğu görülmektedir.

Satıra metinleri içerisinde yalın halde bulunan “jurnal, ders ve mekteb” kelimeleri satıranın sonraki mısrasında“-a, -e” yönelme hal eki olarak “derse, qezete, mektebe, jurnale, kitabe” çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadırlar.

“Mekteb” sözcüğü satıra metni içerisinde çoğul eki “-ler” olarak “mektebler” ve bulunma hal eki “-de” olarak “mektebde” şeklinde ifade edilmiştir. Satıra metinlerinde yapım ve çekim ekleri olarak çok bağımlı artgönderim oluşturan terimlerin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Benzer İfadeler: *Maarif, medeniyet, tereqqi, metbuat, qezete, jurnal, yazı, yazarlar, qelem ehli, yazıçı, şe'r, teshil, uçitel, şkola, defter, elm, mekteb, uçitel, kağız, kitab, sen'et, ders, qarandaş, lövhe vb.*

3.4.5. İnsanlar İçin Kullanılan Kavramlara Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim

İnsanlar için kullanılan çok bağımlı artgönderim ifadeleri satıra metinlerinde oldukça fazladır. Şairin bütün satıralarında konular insanlarla alakalı olduğu için insanlara yönelik kullandığı ifadelerde çeşitlilik göstermektedir. Çalışmamızın bu bölümünde insanlar için kullanılan ifadelerle oluşturulan çok bağımlı artgönderim örneklerini vermeye çalışacağız.

Qaret etsin ruzunu Molla ve **Bey** /Mahı Kenanın Batıp Piri Kenan Qem Yeme//11/
Besdir dexi fikr etme dedem **beydi** babam Ran
Gördük **beyü beyzadeleri** yoxdu vefası/32 /Beylere Mektub/
Böyükde, zorbada, **beylerde**, handa görmeli imiş /Seyahatnameden Bir Nebze/75/
Beye bizde görmeyirsen bu qeder celali, fehle. /80/

Satıra metinlerinde “bey” kelimesi çok fazla kullanıldığı görülmektedir. İlk örnekte yalın halde kullanılan “bey” sözcüğü ikinci örnekte ekfiil “-idi” ve sonraki satırda çoğul eki “-ler”, bulunma eki “-de” eklerini olarak “beylerde” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturulmuştur.

Fehle mene bir söyle, neden hörmetin olsun/Bakı Fehlelerine/16/
Suali, **fehleliyi** müslümanda görmeli imiş /Seyahatnameden Bir Nebze/75/
Getdi mene ne **fehleliyin** bade ekinçi! /Ekinçi/85/
Vebalın boynuma, get **fehlelik** et qelbini sıxma. /Belayi Feqre Düştü/248/

Birçok satıra metninde “fehle” sözcüğüne rastlanmaktadır. Lakin bu sözcük çoğu zaman yalın halde kullanılmaktadır. “Bakı Fehlelerine” başlıklı satırda yalın halde bulunan “fehle” sözcüğü “Seyahatnameden Bir Nebze” başlıklı satırda “-lik” yapım ekini ve “-i” belirtme hal ekini olarak “fehlelik” şeklinde kullanılmıştır. ayrıca belirtme hal ekinin etkisiyle “k” sesi yumuşayarak “y” sesine dönüşmüştür. “Ekinçi” başlıklı satırda “fehle” sözcüğü isimden isim

yapan yapım eki “-lik” ve ikinci tekil şahıs iyelik eki “-in” olarak “fehleliyin” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Bala burnunun fırtığını sil ve haman **uşaq...**
 Amma siz mollalar haman **uşağı** görende deyirsiniz:
 Amma siz mollalar deyirsiniz: **Uşaqların** da canı cehenneme, nökerlerin de...
 /Niye Meni Döyürsünüz/4/
Uşağın atası qedib Hacı Kerim Hekime ehvalatı deyir./Niye Men Dersden Qaçdım
 /6/
 Ey milletin ümmidi, dilü canı **uşaq**lar. /47/Uşaqlara/
Uşaqperestliğı islamiyanda görmeli imiş/75/Seyahatnameden Bir Nebze/
 Aya sene ne qız ere getdi ki **uşaqdı**/101/Çapma Atını Girme Bu Meydane a Mola/
 Oğlun **uşaqdır** hele xamdır naşı /Meslehet/130/

“Uşaq” kelimesi Hophopnamebirçok satırada farklı ekler olarak çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır. İlk örnekte yalın halde kullanılan “uşaq” kelimesi bir sonraki mısırada belirtme hal eki “-ı” olarak “uşağı” şeklinde kullanılmıştır. Belirtme hal ekinin etkisiyle “q” sesi yumuşayarak “ğ” sesine dönüşmüştür. Aynı satıranın sonraki mısrasında da” uşaq” sözcüğü “-lar” çoğul ekini ve ilgi eki “-ın” olarak “uşaqların” şeklinde kullanılmıştır. “Niye Men Dersden Qaçdım” başlıklı satırada “uşaq” kelimesine “-ın” ilgi eki getirilerek “uşağın” şeklinde; “-lar” çoğul eki getirilerek “uşaqlar”; “-dı” geçmiş zaman ekfiili eki getirilerek “uşaqdı”; ve ekfiilin geniş zaman eki “-dır” aynı kelimeye getirilerek “uşaqdır” şeklinde satıra metninde yer alarak çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

***Benzer İfadeler:** Xan, ağa, erbab, kendli, ikinci, rençber, reyyet, nöker, övret, fûqera,feqir,dövlətli, varlı, qezetçi,şair, arif, Osmanlı,qede, qız, oğlan,ata, övlad vb.*

3.4.6.Coğrafi Yer ve Mekân Adlandırmaları İçin Kullanılan Kavramlara Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim

Coğrafi yer ve mekân adlandırmaları için kullanılan çok bağımlı artgönderim ifadeleri satıra metinlerinde oldukça fazladır. Şair satıralarında ele aldığı konulara göre yer ve mekân isimlerinden sıkça yararlanmışır. Satıra metinlerinin konularının çeşitlik göstermesinden dolayı satıralardaki mekân ve yer adları da çeşitlilik göstermektedir.

Dünya vü cihan ac olur olsun ne işim var!
 Her millet edir **sefheyi - dünyada** tereqqi /Niye Meni Döyürsünüz/5/
Dünyada çox adam dersden qaçıb.
Dünyam soyub eyleye hergün seni hürsend /Niye Men Dersden Qaçdım/9/
 Vallah doğru sözdür ki deyirler: **Dünyanın** her işi de deyişilib /Başına Dönüm
 Mola Emi/42/

Asude gezin indi bu **dünyanı** uşaqqlar /Uşaqqlara/47/
 Qer min de maarif sözü **dünyaya** saçılısın. /ÂmâlımızEfkârımız İfnayi
 Vegendir/60/
Dünyadan olursa irtihalım. /Leyli Mecnun/83/

İncelemeye tabi tuttuğumuz Hophopnamedeki satıralarda geçen “dünya” sözcüğü genelde çekim ekleri alarak çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır. Yukarıdaki örneklerin ilkinde hyalın halde bulunan “dünya” sözcüğü aynı satiranın sonraki mısrasında bulunma hal eki “-da” alarak dünyada şeklinde kullanılmıştır. “Niye Men Dersden Qaçtım” başlıklı satırda birinci tekil şahıs iyelik eki “-m” alarak “dünyam” şeklinde kullanılmıştır. “başına dönüm molla emi” başlıklı satırda aynı kelime ilgi eki “-nın” alarak “dünyanın” ve sonraki satıralarda da “dünya” kelimesi bulunma hal eki “-da” ve ayrılma hal eki “-dan” alarak çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Men salim olum, cümle **cahan** batsa da batsın, /Niye Meni Döyürsünüz/5/
 Bu dari **cahanda**.
 İslersen eger olmağa asude **cahanda**, /Niye Men Dersden Qaçdım/14/
 Elm afeti can olduğu meşhuri **cahandır**. /Teshili Elm/26/
 Qoyma külahın keç, a bey aldatma **cahanı**,/Beylere Mektub/32/
 Eyyaşı **cahansan**. /Bakı Pehlivanlarına/40/

Dünya kelimesin eşanlamlısı olarak satıra metinlerinde sıkça karşılaştığımız “cahan” sözcüğü ilk örnekte yalın halde yer almışken satıra metninde sonraki mısra ve satıralarda bulunma hal eki “-da” alarak “cahanda”; ekfiil geniş zaman eki “-dır” alarak “cahandır”; belirtme hal eki “-ı” alarak “cahanı” ve ekfiilin geniş zaman ikinci tekil şahıs eki “-san” alarak “cahansan” şeklinde kullanılarak satıra metinlerinde çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Benzer ifadeler: âlem, çay, bulax(bulaq),derya, ümman, küçe, ölke, küreyi-arz,eyalet,yer, biyaban,yol,ev, şehir, mekte,İran, Qazax, Şeki, Şuşa, Şirvan, Bakı, Türkiye vb.

3.4. 7.Fiillere Yönelik Yapılan Çok Bağımlı Artgönderim

Hophopname’de yer alan Mirze Elekber Sabir’in satıralarında fiillere yönelik çok bağımlı artgönderim örnekleri mevcuttur. Satıralarda yer alan fiiller zaman eklerini, şahıs eklerini, isim fiil, sıfat fiil ve zarf fiil eklerini alarak satıra metinleri içerisinde çok bağımlı artgönderim oluşturmuşlardır. Şair Türkçe kökenli fiiller kullanmış ve aynı zamanda bu fiiller günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan fiillerdir.

Jurnal, qezete herzevü hedyan **oxumaqdan**

Derler **oxumuşlar**: **oxumaq**yaxşıdır,/Niye Men Dersden Qaçdım/12/

“Niye Men Dersden Qaçdım” başlık satırada geçen “oxu-“ fiili ilk mısradaki isim fiil eki “-maq” alarak isimleşmiş ve ayrılma hal eki “-dan” alarak oxumaqdan şelkinde ifade edilmiştir. Aynı satıranın sonraki mısrasında “oxu-“ fiili sıfat fiil eki “-muş” ve çoğul eki “-lar” alarak “oxumuşlar” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmuştur.

Hal ise **getirmeyi** eleyim dolmanı, nanı/Niye Meni Döyürsünüz/5/

...Mektebe **gelerem** ve ne de sene halva **getirerem**.

Bir qün **geldim** rehmətlik dadaşımə dedim : /Niye Men Dersden Qaçdım/6/

Satıra metinlerinde sıkça karşılaştığımız “gel-“ fiili aynı satırada ya da başka bir satırada farklı ekler alarak çok bağımlı artgönderim oluşturmuştur. “Niye Men Dersden Qaçdım” başlıklı satırada geniş zaman eki “-er” ve birinci tekil şahıs eki “-em” alarak “gelerem” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı satıranın sonraki mısrasında görülen geçmiş zaman eki “-di” ve birinci tekil şahıs eki “-m” alarak “geldim” şeklinde artgönderim oluşturmaktadır. “Quluşapovun Geri Çağrılması” başlıklı satırada emir kipinin ikinci çoğul şahıs eki “-in” alarak “gelin” şeklinde ve “Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti” başlıklı satırada da emir kipinin üçüncü tekil şahıs eki “-sin” kullanılarak “gelsin” ve yine aynı satırada “dikde” zarf fiil eki alarak “geldikde” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Ne qeder dedim, **getmeyin**, **gelin** bu daşı eteğinizden tökün...

Get, yatgile şamsız! .../Quluşapovun Geri Çağrılması/20/

Axırda tutaq, olmayıb, onversete **getdin** /Ata Nesiheti/28/

Satıra metinlerinde örnek olarak vermeye çalıştığımız fiillerden bir diğeri de “get-“ fiilidir. İkinci çoğul şahıs emir kipinin olumsuzluk ekini alarak “getmeyin” ve aynı satırada ikinci tekil şahıs emir kipi ile kullanılarak “get” şeklinde ve görülen geçmiş zaman eki “-di” alarak “getdin” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

Getsin qabağa qonşular, İslam dayandı. /Heyatın Qopqobuna Cavab/33/

Gelsin hele helbet.

Geldikde getirsin neçe övretleri zinhar. /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/44/

Son olarak örnek olarak vermeye çalıştığımız “getir-“ fiili satıra metinlerinde farklı ekler alarak kullanılmıştır. “Niye Meni Döyürsünüz“ başlıklı satırada ikinci tekil şahıs emir kipi şeklinde kullanılarak “getir” şeklinde; “Niye Men Dersden Qaçdım” başlıklı satırada geniş zaman eki “-er” ve “birinci tekil şahıs eki “-em” alarak “getirerem” şeklinde kullanılmıştır. “Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti” başlıklı satırada da üçüncü tekil şahıs emir kipi eki “-

sin” olarak “getirsin” şeklinde çok bağımlı artgönderim oluşturmaktadır.

***Benzer İfadeler:** ayıl-, yat-, ol-,gel-, yaz-, öl-,gör-, qoy-, et-, sev-, bil-, tap-, axtar-, gönder-, çal-, öyren-, eyle-, gir- vb. fiiller kullanılarak çok bağımlı artgönderim oluşturulmuştur.*

3.5. KİNAYELİ İFADELERDEN OLUŞAN ÇAĞRIŞIMSAL ARTGÖNDERİM

Şair Molla Nasreddin dergisinde basılan şiirleri derginin mizah anlayışıyla bağdaşıyordu. Satirik şiirlerinde geçen mizahi ifadeler dergide basılan hem karikatürlerle hem de başka yazarların yazılarıyla uyum içindeydi. Şairin sıklıkla kullandığı bu ifadeler gerçek anlamları dışında değişmeceli bir anlam kazanır. Bağlamdan yola çıkarak bu ifadelerle sezdirilmek istenene ulaşılmaktadır.

Durma yıxıl **yat** hele Fahrat kişi!
İndi olub yorğanın üç qat kişi!
Çek başına yorqanını **yat** kişi!
Evveli şebden uzanıbsan bele,
Raheti **yatmaqda** qanıbsan bele. /Kişi/169/
At başını **yat**, besteri - rahetten ayılma.
Laylay, bala laylay,
Yat gal bala, laylay
Bir lehze ayıldinsa gutar canını **yuxula**.
At tiryakını, çek, baba gelyanını, **yuxula** / Terpenme, Amandır, Bala Qefletden
Ayılma/24/

Yukarıdaki örneklerde belirtilen “yatmaq, yuxulamaq” fiileri eş anlamlıdır. Sabir bu fiilleri gerçek anlamları dışında kullanmıştır. Satira metni içerisinde kullanılan “laylay” ifadesi uyutulmak istenen çocuklar için kullanılır. Şair yaşadığı toplumu uyuyan bir çocuğa benzetmiştir. Bağlamdan da hareketle bu ifadelerin dinin tesiri altında kalan Müslüman âleminin geride kalmışlığına işaret etmektedir. Şairin satirik şiirlerinde “qefes, zindan, noxta, get özünden, işini vurmaq, çerki felek, çerxi sitemkâr, qapanmış vb.” sözlerini gerçek anlamları dışında kullanılarak dönemin önemli olay ve hadiselerini sezdirmeye çalışmıştır.

Vaqıldama **Bayquş kimi**, idbar dilenci
Yainki **meleşir** acıdan ehlin eyalın? /Dilenci/237/
Seslenme baykuş gibi, kararsız dilenci
Yani ki meleşir acından eşin dostun

Bilindiği üzere melemek kuzulara has bir ifadedir. Şair “meleşir” ifadesiyle dilenci diye

hitap ettiği topluluğu aç kuzulara benzettirmektedir. Ayrıca benzetme edatı olan “kimi” ifadesiyle de yine dilenci diye hitap ettiği toplumu baykuşa da benzettirmektedir.

Gözlerine döndüğüm sanki bir **aslan** imiş /Bextever/137/
Gözlerine kurban olduğum sanki bir aslan imiş.

Bir babanın oğlundan övgüyle bahsettiği “bextever” başlıklı satırda aslana benzetilen oğlan çocuğudur. “sanki” ifadesiyle benzetme yapılmıştır.

**Ey alnın ay, üzün güneş, ey kaşların keman,
Ceyran gözün, qarışqa xetin, kâkilin ilan,
Alma çenen, çenende zenexdan derin quyu,
Kıprıkların qamış, dodağın bal, tenin ketan.
Boynun sürahi, boy-buxunun bir uca çinar,
Endamın ağ qümüş, yanağın qırmızı enar,** /Ey Alnın Ay, Üzün Güneş, Ey
Kaşların Keman/202/
Ey alnın ay, yüzün güneş, ey kaşların keman,
Ceylan gözün, karınca görünümün, kâkülün yılan,
Elma çenen, çenende gamzen derin kuyu
Kıprıkların kâmiş, dudağın bal, tenin ketan,
Boynun sürahi, boy posun bir uzun çinar,
Endamın ak gümüş, yanağın nar

Yukarıdaki satıra metninde tanımlanan kişinin uzvlarını çeşitli nesnelere benzetildiği görülmektedir.

Ümmetin pulun alıb men **gözlerin ıslatmışım.** /Bir Meclisde On İki Kişinin
Söhbeti/297/
Milletin parasını alıp ben gözlerini ıslatmışım

Şair Azerbaycan Türkçesini ustalıkla kullanarak bazı ifadeleri açıkça vermek yerine “gözlerini ıslatmışım” gibi ifadeler kullanarak tek düze bir anlatımdan kaçınmıştır. Satıra metninde geçen “gözlerini ıslatmışım” ifadesinde çoğu insanı ağlattığını anlıyoruz.

Çığıрма yat, **ay ac toyug**, yuxunda çoxca darı gör! /Tömeysi Nehar/66/
Bağıрма yat, ay aç tavuk, rüyanda çokça darı gör.

Sabir’in “Tömeysi Nehar” satirik şiirinin tamamı benzetme ile doludur. “Aç toyuq” diye ifade ettiği zenginlere yalakalık yapan (intelligent) aydınları aç tavuğa benzettirmiştir.

Eqreb kimi neşter gücü var dimağımızda,
İslâm susuz olsa su yox bardağımızda,
Her künçdemîn **tülkü** yatıb çardağımızda/ Âmâlımız Efkârımız İfnayi
Vetendir/60/

Akrep gibi neşter gücü var tırnağımızda,
İslam susuz kalsa, su yok bardağımızda
Her köşede bin tilki yatıp çardağımızda¹⁴⁸

Namık Kemal'in "ÂmâlımızEfkârımız İkbâl-i Vatandır" başlıklı şiirine nazire olarak yazılan yukarıdaki satırda Kafkaslarda yaşayan dönemin toplumu anlatılır. Şair satıra metninde "eqreb" ve "tülkü" ifadelerini kullanarak benzetme yapmıştır. Akrep zehirli bir hayvandır ve tilki de kurnazlığıyla bilinir. Şair o denemde Kafkaslarda yaşan toplumu bu iki hayvana benzetmiştir.

Çün **Hübbi nisa** lazimeyi **hübbi vetendir**,
Tez boşluyuruz, çür bu **libas ariyemizdir**./Övradımız Ezkarımız Efasaneyi
Zendir/69/.

Çünkü kadın sevgisi muhabbeti vatandır.
Gerektikçe boşarız, sanki libas-ı ariyemizdir,¹⁴⁹

Dönemin dindarlarının kadınlara olan düşkünlüğünün anlatıldığı yukarıdaki satırda şair ilk mısradaki geçen "hübbi veten" ifadesiyle kadına duyulan sevgiyi, düşkünlüğü vatan sevgisine, "libası arıye" ifadesiyle de kadınları ödünç elbiseye benzetmiştir. Kadının kocası tarafından istenildiği zaman boşanabileceğini ifade ediyor.

Böyle od olmaz anam, böyle alov!
Od değil, yangı değil, lovdur lov /Çatlayır Xambacı Qemden Üreyim/187/
Böyle ateş olmaz anam, böyle alev!
Ateş değil, yangın değil lavdır lav

"Çatlayır Xambacı Qemden Üreyim" başlıklı satırda şair kadının anlatımıyla kocasını tanımlar. Yukarıdaki satıra metninde kadın kocasını yanardağlardan püsküren lav a benzetmekle kocasının çok sinirli bir yapıda olduğunu belirtiyor.

Sabir yaşadığı dönemde Azerbaycan Türkçesinde olan söz ve ifadelerine yeni anlamlar yükleyerek hem anlatımını güçlendirmiş hem de fikrini okuyucuya kolaylıkla bildirmiştir.

3. 6. BELİRTEÇLE YAPILAN ARTGÖNDERİM

Mirze Elekber Sabir'in satıraları mısralardan oluştuğu için sözcüklerin görevi satıra metninin konusuna göre bağlamdan tespit edilmektedir. Şair satıra metinlerinde işlediği konuya göre şahısları konuşturuyormuş gibi düşüncelerini ifade ettiği için satıranın konusuna göre mısralar arasında ilişki kurma görevi yer ve zaman belirleyicileri tarafından sağlanır. İçeri,

¹⁴⁸ Öztürk, a.g.e., s.45

¹⁴⁹ Öztürk, a.g.e., s.54

buraya, oraya gibi belirleyiciler önceki mısradaki belirtilen yer ve zamanın yerini tutmak için sonraki mısralarda bu belirleyicilere yer verilmiştir.

Biz otuz nefer hemşeri durduq **mescidin qapısında**, evvel istedik girek **içeri**...
Arazı hoppanıb keçin tarmar **veteninize ve orada** açın bir terefde haman kitabı ve bir terefde İbrahim Beyin “Seyahetname” sini oxuyun oxuyun oxuyun! /Hemşeri/55/

Biz otuz kişi hemşeri durduk mescidin kapısında, evvel istedik girelim içeri...
Araz’ı atlayıp keçin tarumar vatanınıza ve orada açın bir tarafta hemen kitabı ve bir tarafta İbrahim Beyin “seyehatname”sini okuyun okuyun okuyun!

Feyleton metninde geçen “vetenize” ifadesini karşılamak için “orada” yer belirleyicisi kullanılmıştır. Ayrıca bağlamdan “içeri” belirleyicisinin de “mescid” ifadesini karşılamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Aman, ay Molla dayı, bir **kitab** açdır fala bax
Tapmasan çaresini sen de de **ordan**: ölübe! /Pa Atonnan, Ne Ağır Yatdı Bu Oğlan,
Ölübe/79/.

Aman ay molla dayı, bir kitap açtır, fala bak,
Bulmasan çaresini sen de de ordan: ölü be!¹⁵⁰

Satıra metninde geçen “kitab” fala bakmak için kullanılan bir nesnedir. Satıranın sonraki mısrasında kitap sözcüğünü bir yermiş gibi gösterip “ordan” yer belirleyicisini kullanmıştır.

Baxmasız güşeyi çeşm **ile feqirane teref**,
Yüyürsüz **ora** kim, dadlı fisicanlıq olur. /Fisican/120/.
Göz ucuyla bakmayın fakirhaneye taraf,
Yürürsünüz oraya, tatlı fisicanlık olur.¹⁵¹

Metinde geçen “feqirane” bir mekândır. Sonraki mısradaki şair bu mekânı karşılamak için yer belirleyicisi “ora” ifadesini kullanmıştır.

Bakıda bir neçe gün rahat edib dincelesen,
...
Göresen **orda** neçe oğlan, uşaq, giz, övret, /Bakıda Bir Kendde Muhavire/265/.
Baküde birkaç ün rahat edip dinlensesin
...
Görürsün orda çok oğlan, çocuk, kız, kadın.

“Bakıda Bir Kendde Muhavire” başlıklı satırada Azerbaycan’ın şehri olan “Bakı” yer ifadesini karşılamak için şair aynı satıranın sonraki mısrasında “orda” ifadesini kullanarak artgönderim oluşturmuştur.

¹⁵⁰ Öztürk, a.g.e., s. 57

¹⁵¹ Öztürk, a.g.e., s. 77

Burdande men xeber yazım, yazmayım? /Yox Yazmaram/214/
Burda orda bele derler ki edir qıybetimi... /Ehval Pürsanlıq Yaxud Qonuşma/234/

Bazı satıra metinlerinde bağlamdan anlaşıldığı gibi yer belirleyicileri kullanılmıştır. Lakin hangi yere gönderimde buldukları belirsizdir. Satıranın geneline bakıldığında bağlamdan da anlaşılıyor ki şairin Molla Nesreddin dergisini karşılamak için “buradan” belirleyicisini kullanmıştır. Satıra metninde Molla Nareddin dergisi geçmemektedir. Fakat “yox yazmaram”başlıklı satırda bu dergide ilk defa yayınlanmıştır ve şair kendi düşüncesini dile getirmiştir.

Parlamandır balam axır **burada**. /İran Niye Viran Oldu/289/
 Parlamandır balam sonunda burada.

Daha önceki artgönderim tespitlerinde belirttiğimiz gibi bazı ifadelerin neye gönderimde bulunduğunu belirlemek için satıra başlıklarından yararlanılmıştır. Yukarıdaki satırda da “burada” yer belirleyicisi satıranın başlığında geçen “İran” ifadesini karşılamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.7. GÖNDERGENİN YİNELENMESİYLE YAPILAN ARTGÖNDERİM

Metin içerisinde aynı göndereni karşılamak amacıyla farklı kullanımlar oluşturularak hem şahısların yinelenmesinde tekrardan kaçınılır hem de farklı bir dilsel yapı oluşturulur. Satıra metinlerinde farklı adlandırmalar şahıslar, çeşitli kavram ve olaylar için kullanılmıştır. Satıra metinleri içerisinde tespit ettiğimiz göndergenin yinelenmesi olarak yapılan artgönderimlerim örneklerini iki başlığa ayırarak, şahıslar ve diğer kavramlar olmak üzere incelemeye çalışacağız.

3.7.1. Satıralarda Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderimleri

Şahısların adlandırılmasında kullanılan gönderge örnekleri satıra metinlerinde tespit ettiğimiz ilk gönderge grubudur.Şair kişilerin karakteristik özelliklerine göre satıra metinlerinde göndergeler kullanmıştır.

3.7.1. 1.Şahıslar İçin Kullanılan Genel Adlandırmalar

Babası (Atası):	<p>-Dadaş, meni goy derse. Rehmetlik meni çox isterdi... /Niye Men Dersden Qaçdım/8/</p>
Çocuklar (Erkek-Kız):	<p>Uşaqların da canı cehenneme, nökerlerin de. /Niye Meni Döğürsünüz/ 4/. Ay köpeğin gizi, sen ne sebebe bu uşağı doğdun ki gedeydi Rus dersi oRumağa ve goyunlanınızın ölmeyine bais olaydı./Niye Men Dersden Qaçdım/7/. Gösterme tebibe o ciğerküşeni zinhar Dünyanı soyub eyleye hergün seni hürsend Sağ ol bele ferzend. /Niye Men Dersden Qaçdım/9/ "Men ölüm, bacioğlu benim üreğimi sıxma.dersüvü yaxşı ezberle... Di bele de, rehmetliğin oğlu, tâ meni niye dağa daşa salırsan... /Niye Men Dersden Qaçdım/6/ Puç eyledin, övret bu gözəl sade cavanı Ey nuri-düçesmim oxumaqdan hezer eyle /Niye Men Dersden Qaçdım/ 13/ Bu Tifli kinuri beserüşireyi candır, /Heyatın Qopqobuna Cavap/33/ Şair tifli diye hitap ettiği kişiyi sonraki mısralarda oğlan diye hitap ediyor. Ey dövlətimin zəvali oğlum! Ey başı ağır belalı oğlum! Ey mektebü dersin aşması (oğlu)! Ey riştəyi'elm mübteləsi(Oğlu)! /Leyli ve Mecnun/82/ Yeni mekteb açılıb vəten övladı üçün Az deyil Adem açan medrese ehfadı üçün /Sual Cavab/117/ Gerçi bu bedbext (oğul) özü elme heveskârdır/Oxutmaram El Çekin/243/</p>
İnsanlar, Halk:	<p>Cəhd eyle sen ancaq nəzəri xalqda pak ol Mexlugu inandır. /18/ Terpenme, amandır, bala qefletdən ayılma! /24/ Derler: a qanmaz, de yıxıl, öl, qutar He balam, doğrusu, ay dadaş men dexi Meslehet ondan o yana bilmirem.../Men Bele Eesrarı Qanabilmirem /98/. Şairin bala diye hitap ettiği halktır. Müslüman- Türklere bu şekilde hitap etmiştir. Halkın olan olumsuzluklara ses çıkarmamalarını bu şekilde anlatmak istemiştir. Bu satırının nakarat kısımlarında da şair "laylay bala laylay" şeklinde insanlar için bu şekilde hitap etmiştir. Hökm eleyecekmiş bütün âlemde cəhalet Dildadəyi irfanları neylerdin ilahi! Qeyretli danoşbazarımız iş bacarırken, Tenbel, deli şeytanları neylerdin İlahi!/Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi/115/ Şairin danoşbazarımız, dildadəyi irfan olarak adlandırdığı okumuş aydın kesimdir. "deli şeytanlar olarak adlandırdığı grup ise âlim kesimin zıttı olan gruptur. Tapmayı ac yalavaclar güzeranlıq bize ne?</p>

Atasız tiftileri basdıboranlıq bize ne?/Ger Bu İl XalqıTabah Etdi Giranlıq, Bize Ne?/122/
Münsif haqqa haq, batile batil söyleseydi
 Elbetteki **nahaq söyleyen şexs** utanardı. /Doğru/133/
 Şair **münsif** ifadesini adalet taraftarı olan insanlar için; **nahaq** ifadesini de adaletsiz insanlar için kullanmıştır.
Tir boyunlar (insanlar), **şiş qarınlar** (insanlar), canlılar. /Qurban Bayramı/272/

Kadın Eş:

Ay köpeğin gizi, sen ne sebebe bu uşağı doğdun ki gedeydi Rus dersi oxumağa ve goyunlanınızın ölmeyine bais olaydı./Niye Men Dersden Qaçdım/7/.
 Söz etmez eser, çare qalib indi duaye
 Tedbir ele, **övret**. /Niye Men Dersden Qaçdım/12/.
Övretsen ancaq eyle itaet **qavur qızı (eşi-övret)**! /Qavur Qızı/147/.
Biç veledüznalara (eşlerine) söz batmayır.

İşçi (Fehle):

Gel bu **Haramzadelerin** at daşın. /Üç Arvad/139/
 El çek **bala** dövletlilere xidmetin olsun. /Bakı Fehlelerine/16/
 Şair “bala” ifadesini işçi sınıfını adlandırmak için kullanmıştır.
Pulsuz kişi insanlığı asan mı sanırsan?
Axmaq kişi insanlığı asan mı sanırsan?
 Caiz deyil insanca danışmaq **füqeraye**, /Fehle Özünü Sende Bir İnsan Mı Sanırsan?/72/
 Ne soxulmuşsan areye **a başı belaliFehle**
 Nücabeleri görende ayağa durardı **kasıb**
Ayağı çarıqlılar da gelib isteyir müsavat /Teraneyi Esilane/80/
 Teraneyi Esilane başlıklı satıranın farklı mısralarında şair işçiler için “kasıb, ayağı çarıqlı” ifadelerini kullanmıştır.

Mehemmedeli Şah:

Gemü möhnet Füzun oldu,
 Sebeb **boynu yoğun** (Mehemmedeli Şah) oldu. /Sebeb Boynu Yoğun Oldu/179/

Çiftçi (Ekinçi):

Lal ol **a balam** başlama feryade ekinçi
Cütçü babasan, buğdanı ver darı yeyersen, /Ekinçi/85-86/
 İş **rençberin**, güc öküzün, yer özününkü,!/ Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi/115/

Koca Eş:

Vermeyeydiz meni bu **eblehe (kocası)**, kaş!
 Ere verdiz de bu **qaffala (kocası)** meni /Çatlayır Xambacı Qemden Üreyim/186/.
Ay başı daşdı kişi, dinme uşagdır uşağım!
 Yoxsa, **ay herze kişi**, bir guru sözden öteri /Uşaqdır/155/.
Erdir, özü bilir neçe övret alar alar,
Herifin (erkek) meşrebince söz deyeydin/Canın Çıxsın/213/

Şairler:

Şairleri naqqal edib, avara qoyandır
Ol zahiri sürhün üreyi qara qarandaş,
 Mirzelere yoldaş. /Teshili elm/26-27/
 Ay **adama oxşamaz** bir üzüne baxsana
 Yox xeberin, **bineva**, hiç özünden senin /Sen Belesenmiş Ay
 Barekallah Sene /124/
 Kâfir olduqları yetmezmi ki bu **herzelerin (şair)**. /Ay Haray,
 Bir Neçe Şair Neçe Şair Kimiler/134/
 Şair leqebinde neçe **idbarı** ayıldı./Ey Vah ki Xesiyyeti Millet
 Götürüldü/232/
 “İdbar” ifadesi bedbaht anlamında, şairler için kullanılmıştır.

İranlılar:

Qansızları (İranlı) heç qanmayın allahı seversiz. /Yatmayın
 Alahı Seversiz/149/
Neçe ac bey,neçe tox molla, neçe kök gazi
 Üzv olub meclise hell etdiler istigrazi /Ehli İranda Pa Oğlan
 Yene Himmet Görünür!/258/
 Yukarıdaki ifadeler İranlılar için kullanılmıştır.

**Öğretmenler
(Müellimler):**

Qanan kim qandıran kim, neşri irfan eyleyen kimdir?
 Sizi irşad edir, görmüsünüz, **fettanlar**, insanlar/Seraden Bir Deli
 Şeytan Deyir: İnsanlar İnsanlar!
 İnsanlara eğitim veren kişiler öğretmenlerdir. Şair yukarıdaki
 mısrada “fettan” ifadesini de onlar için kullanmıştır.
 Etdik ne qeder boş yere sohbət, **uçitiller!**
Bu herzevü hedyanlara kimler qulaq asdı. /Uçiteller/88/
 Tâ eylemeseydiz de bu **qafilleri** aqâh!/Vay Vay Ne Yaman
 Müşküle Düşdü İşim Allah/68/
 Ne **bir para oxumuşlarda** bu zekâvet olaydı! /Arzu/175/
 “Arzu” başlıklı satiranın ilk mısralarında mektepten ve
 muallimlerden bahsedilmektedir. Satiranın sonraki mısrasında
 da muallimler için “bir para oxuşlar” ifadesi kullanılmıştır.

**Beyler, Zenginler
(Dövletliler):**

Beyzadeleri, Xanları neylerdin ilahi! /Daş Qelbli İnsanları
 Neylerdin İlahi/115/
 Vermese pul, **pullu** da muhtaçlara, /Sebr Ele/
 Bayram olcaq **şövkelliler, şanhılar,**
Dövletliler, pullular, milyanhılar,
Tir boyunlar, şiş qarınlar, canhılar./Qurban Bayramı/272/
 Şair “Qurban Bayramı” başlıklı satirasında yukarıda
 belirttiğimiz ifadeleri zenginler, parası olanlar anlamında
 kullanmıştır.

**Gazeteciler
(Qezetçiler):**

Hamısı kâfire benzer o **haramzadelerin,**
 İndi bu **xırda uşaqlar** da edirte’ne bize /A Kişi Bundan Evvel
 Xalqda Hörmət Var idi/145-146/
 Qezet işin töreden **nabekare** le’net olaydı /Arzu/175/
 Nabekâr, işe yaramaz anlamında kullanılmıştır. Şair gazetecileri
 işe yaramayan kişiler olarak adlandırmıştır.
 Kesmeli her növ ile olsa nüfuzun, hörmətin
Serbəser avareyi nan etmeli bundan sonra /Bir Bahane Elde
 Unvan Etmeli Bundan Sonra/177/
 Serbəsər avare ifadesini şair başıboş gezen anlamında kullanmış
 ve gazetecilere ithafen kullanmıştır.
 Yox işimiz mecmei İslam ile
Püxte (tecrübəli) nasıl sohbət eder xam ilə? /Ürefa Marşı/221/
 Şair **püxte** ifadesini mollalar için **xam** ifadesini de gazeteciler

için kullanmıştır.
 Şekli islama gülen kimdir o **ifritsiyer**/Giley Yaxud Umu
 Küsdü/228/
 Şeytan anlamına gelen bu ifade gazeteciler için kullanılmıştır.
Mecmue yazan bir para biarı ayıldı /Ey Vah Ki Xeysiyyeti
 Millet Götürüldü!/232/

Mollalar:

Düşer şe'nü şerefdən **mollalar, işanlar**, insanlar! /Seraden Bir
 Deli Şeytan Deyir: İnsanlar İnsanlar!/57/
Piri-hidayet deye qandıqları,
 Nur görürlerdi qarandıqları, /Ah Ah/159/
 Ay nene **bir qırmızı saqqal kişi**
Ağzı dualı qoca baqqal kişi
Qelbi mehebbetli xoş ehval kişi
 Rüstemi dastana dönen **Zal kişi** /Ay Nene Bir Qırmızı Saqqal
 Kişi/141/
 Vaiz **qelem ehlin** yine tekfir eleyirsən
 Ey **ebri siyah**, nuri ne testir eleyirsən! /Vaiz Qelem Ehlin Yene
 Tekfir Eleyirsən/206/
 Yox işimiz mecmei İslam ile
Püxte (tecrübeli) nasıl sohbet eder xam ile? /Ürefa Marşı/221/
 Şair püxte ifadesini mollalar için xam ifadesini de gazeteciler
 için kullanmıştır.
 Çox da deme servetü samanlıyam, **ey filan!**
 Sen ki şerietçisən, **eybîneva**, qıl heya! /Çox Da Deme Servetü
 Samanlıyam, Ey Filan!/279/
Tacirlerin indi deyişib tineti yekca/Ey Vah Ki Xesiyyeti Millet
 Götürüldü./232/
 Dönemin mollaları dini kendi çıkarları için kullandıklarından
 dolayı şair onlar için tacir ifadesini kullanmıştır.

Osmanlı Kabine Üyesi:

Şad olmayın ey sevgili **millet vükelası** /Yatmayın Allahu
 Seversiz/148/
 Alqışlayır ol sesleri hep **qırmızı fesler** /İran Özümündür/150/

Satira metinler içinde şahıslar için kullanılan genel adlandırmalar genellikle kızgınlık ya da mutlu anlarda kullanılmış ifadelerdir.

3.7.1.2. Aşağılama Bildiren İfadelerinin Kullanımıyla Gerçekleştirilen Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim

Fehle de özün daxili insan edir imdi!
 Get, **ey fegiri bineva**, kefen bürün, mezarı gör! /Bakı Fehlelerine/16/.
Fe'le özünü sen de bir insanını sanırsan?
Pulsuz kişi insanlığı asanmı sanırsan?
Axmaq kişi- insanlığı asanmı sanırsan?
 Caiz değil insanca danışmaq **fügeraye**, /Fehle Özünü Sen De Bir İnsanmı
 Sanırsan/72/
Ayağı Çarıqlılar da gelib isteyir müsavat
Ayılıb yatan Cemaat, göz açib qapalı fehle /Teraneyi Esilane/80/

3.7.1.3. Sevgi Bildiren İfadelerinin Kullanımıyla Gerçekleştirilen Göndergenin Yinelenmesiyle Yapılan Artgönderim

Hophopname’de geçen sevgi ifadelerini şiir başlıklarına göre incelenmiştir. Aşağıda şiir başlıkları verilerek şiirlerin içlerinde geçen sevgi ifadeleri belirtilmiştir.

Gösterme tebibe o **cigerküşeni** zinhar/Niye Men Dersden Qaçdım/9/
Puç eyledin, övret bu **gözel sade cavanı**./12/.
Şair yukarıdaki mısradaki oğluna “gözel sade cavan” ifadesi ile seslenmiştir.
Ey **nuri-düçüşmim** oxumaqdan hezer eyle. /12/.

“Gözümün nuru” anlamına gelen bu sevgi ifadesi ile şiirde bir baba oğluna seslenmiştir. Yine aynı şiirde geçen “ciger köşeni” ifadesi sevgi ifade atmaktadır.

Pendi-pedernem, eşit **ey sade cavanım** /Teshili Elm/26/.
Ah birce göreydim seni **ey sevgili varis**/Ah Eylediyim Naleyi Gelyanın Üçündür/30/.
Bu tifli ki **nuri beserü şireyi candır**,
Tabı tenü arami dilü **ruhi revandır**.
Min zehmet ile beslediğin **taze cevandır**,
Bu bülbülü şuride ki **pakizenefesdir**,
Aludeyi gem elme ki bihude hevesdir, /Heyatın Qopquna Cavab/33/.
Ey milletin ümmidi, dilü canı uşaq! /uşaqlar!
Validelerin **sevgili cananı** uşaq! /uşaqlara/
Gari nenenin sözlerini sanma çerendir.
Canım gözüm ay Qız! /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/44/
Bir söyüşten öteri etme eziyyet **balama**,
Sözü lezzetli, şirin dilli uşaqdır uşaqım! /Uşaqdır/155/.
Getme getme **ay dilber**, /Cavan/157/.
Nuri çeşmanım mısane pul, ya **cammmısan?**
İsmetim, namusum, irzim, geyretim, gammmısan?
Hörmetim, fexrim celâlim şövketim, şanımmısan?
Müşefim, Mekkem Medinem, giblem, erkânımmısan?
Mezhebim, dinimmi, ayinimmi, imanımmsan?
Sevdiyim bundan bele hini zevalindir senin /Nuri Çeşmanımmsan Ey Pul, Ya Canımmsan? /222/

Satira metni insanların paraya olan sevgisini anlatmaktadır. Şairin yukarıda kullandığı sevgi ifadeleri para içindir.

Gözlerine döndüğüm sanki bir aslan imiş /Bextever/137/

4.0. ZAMAN VE KİP

Bağdaşlılık unsurlarından bir diğeri ise zaman, görünüş ve kiptir. Fiil çekimleri zamanı bildirme görevlerinin dışında cümleler arasındaki ilişkiyi de öncelik ve sonralık açısından gösterir. Dilimizde zamanlar “*temel olarak şimdiki zaman, geçmiş zamana ve gelecek zamana göre değerlendirme yapılabilir.*”¹⁵² Yaşanılan, geçmişte yaşanılmış, bitmiş ve gelecekte de yaşanılması mümkün olan olayları gösterir.

Doğan Günay’a göre “*anlatıdaki bir durumun oluşu, olma biçimi, vericinin sözcüğü ile ilgili tutumuya da eylemin hangi zamanda olduğu gibi bilgiler eylem çekimleriyle ilgilidir. Eylemlerin değerlendirilmesi üç bakımdan ele alınır. Tümcedeki zaman, görünüş ve kip işlevlerinin anlatımı genelde yüklemine ardına getirilen eklerle gösterilir.*”¹⁵³ Zaman eklerinin görevini eylemdeki soyut zamanı somuta çevirmek olarak açıklayan Kerime Üstünova, “*Tüm eylemlerin içlerinde bir zaman kavramı taşıdıklarını, edilgenlik eki almamış bütün eylemlerin etken olduğunu ve eylemlerin aldıkları zaman /kip+kişi eklerinin temel görevlerinin eylemde zaten var olan zamanı ve kişiyi bir derecede somutlaştırmak olduğunu söyler.*”¹⁵⁴

“*Zaman ve kişi eklerini alarak cümle kurulmasını sağlayan fiiller, tek başlarına kullanılmadıkları, karşıladıkları iş ve hareket ancak adlarla olan ilişkileri ile ortaya çıktığı için bağımlı söz türleridir. Fiiller çekimlenebilmeleri sayesinde adlarla ilişkiye girerler.*”¹⁵⁵ Türkçede zaman ekleri çekim ekleri grubuna dâhil edilir;

Bu ekler işlevsel olarak çok farklı amaçlarda kullanılmaktadır. Bir ek aynı anda birden çok işlevi görebilmektedir. Eylemleri zaman kip ve görünüşlerine göre anlatı açısından değerlendirmek anlatı kişilerinin durumları açısından önemlidir. Örneğin bir eylemin bitmişliği ya da sürmesi, olayın bir aşamasının çözümlenmesinde çok önemli bir ipucu olabilir. Her dilde olayların oluş biçimi, sürerliliği/sürmezliği önemli ayırt edici yönleri belirten görünüşleri yanında değişik dilbilgisel eylem zamanları da vardır: şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman gibi.¹⁵⁶

Türkçede mevcut olan bazı fiiller mastar halindeyken taşıdıkları anlamlarına bağlı olarak zaman ekleri gibi cümlede zamanı gösterme açısından büyük rol oynarlar. “*Belirli ve açık bir zaman kavramı taşımayan fiiller esas anlamlarına göre başlama, sürme, sürekli olma, bitme, bitirme, aralıklı olarak yapılma gibi sınırsız zaman çizgisi üzerindeki bazı noktalarda veya belirli oluş ve kılınış eğilimleri halinde yer alan birtakım süreçler içerir.*”¹⁵⁷ Doğan Günay da fiillerin zamanla ilişkili olduğunu belirterek “ – *belirtmek, görünmek, tutuşturmak, eylemleri başlama görünüşü gösterirken, yanmak, beklemek, yürümek gibi eylemler sürme görünüşü;*

¹⁵² Günay, age., s.91

¹⁵³ Günay, age., s.91-92

¹⁵⁴ Parlak , a.g.e., s.294-295

¹⁵⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 528

¹⁵⁶ Günay, a.g.e., s.92

¹⁵⁷ Korkmaz, a.g.e., s.535

sönmek, kırılmak, uyanmak gibi eylemlerde bitme görünüşü gösterirler.”¹⁵⁸

Çalışmamızın bu bölümünde Mirze Elekber Sabir’in satiralarında Azerbaycan Türkçesinde zaman eklerini göstererek bu ekleri görünüşleri açısından belirtmeye çalışacağız. Zaman eklerini görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

4.1.GEÇMİŞ ZAMAN

1. **Keçmiş zaman/Geçmiş zaman:**İş ve hareketin konuşulan zamandan önce yapıldığını bildirir. Geçmiş zaman iki bölümde incelenir:

Şühudi Keçmiş Zaman /Görülen Geçmiş Zaman:Olay geçmişte yapılmış ve anlatan kişi olaya birebir tanıklık etmiştir. -d⁴ eki görülen geçmiş zaman ekidir.

Örnek: yaz-dı-m,yaz-dı-n,yaz-dı, yaz-dı-q,yaz-dı-nız, yaz-dı-lar.

Neqli Keçmiş Zaman /Anlatılan Geçmiş Zaman:Olayın geçmişte yapıldığı kesin değildir. Olayı anlatan kişi tanıklık etmemiş başkalarından duymuştur. -miş⁴ eki anlatılan geçmiş zaman ekidir.

Örnek: gel-miş-em, gel-miş-sen, gel-miş, gel-miş-ik, gel-miş-siniz, gel-miş-ler.

Anlatılan geçmiş zaman II. ve III. şahıslarda -ib⁴ eki ile de yapılabilir.

4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Sabir’in satiralarında tespit ettiğimiz görülen geçmiş zaman-d⁴ eki fiillerdeylemin bitmişlik, süreklilik ve anlık durumlarını göstermektedir.

Olmadı meşudunuzca dövr çerxi keçmedar,
Molla Nesreddin “Lisanülgeyb” e **oldun** terciman. /Mahı Kenanın Batıb Ey Piri
Kenan Qem Yeme /11/

Yukarıdaki satirada **ol-** fiili ilk mısırada bilinen geçmiş zamanın bitmişlik görünüşünde kullanılmıştır. Olay konuşma zamanından önce gerçekleşmiş bitmiştir. Aynı satiranın ikinci mısrasında geçen **ol-** fiili ise süreklilik görünüşündedir. Lisanülgeyb garipten gelen ses anlamında kullanılmıştır. Garipten, bilinmezlikten gelen fikirlere tercüman oldun anlamı çıkmaktadır. Molla Nasreddin’in halkı aydınlatma olayının devam ettiği bağlamdan anlaşıldığı için satiranın ikinci mısrasında kullanılan **ol-** fiilinde bir süreklilik söz konusudur..

¹⁵⁸ Günay, a.g.e., s.93

Efsus **qocaldım**, ağacım **düşdü** elimden
Sed heyf cavanlıq!

Yaşlanmak anlamında kullanılan qocal- fiili süreklilik görünüşünde geçmiş, şimdiki ve geleceği kapsamaktadır. Yaşlanmak eylemi geçmişte başlayıp şimdi devam eden ve gelecekte de sürüp gidecektir. Aynı mısradaki geçen düş- fiili ise bitmişlik görünüşündedir. Burada eylem konuşma zamanından önce gerçekleşip sonlanmıştı.

Ze'f **eyledi** aciz meni **qaldım** emelimden
Çekdim ne ziyanlıq.
Aldatdı cavanlarımızı nazü kirişmen /Barışanlara Dair /35/

Güçsüz bırakmak anlamında kullanılan ze'f eyle- fiilinde güçsüz olmak eyleminin devam ettiği bağlamdan anlaşılmalıdır. Qal- fiili ise bitmişlik anlamındadır. Bağlamdan kişinin amacına ulaşamadığı anlaşılmalıdır. Yine aynı satırda geçen aldat- fiilinde gençlerin aldatıldığını ve bu olayın konuşma anından önce gerçekleşip sona erdiğini bağlamdan anlıyoruz.

Ümmet bele **yatdı**
Millet bele **yatdı**
Daşı kim **oynatdı**?/Barışanlara Dair/37/

Barışanlara Dair başlıklı satırda görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan **yat-** eylemi konuşma eyleminden önce başlayıp ve devam ettiği satırın geneline bakıldığında bağlamdan anlaşılmalıdır. Bağlamdan yola çıkarak yine aynı satırda görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan **oynat-** eylemi de anlık gerçekleşmiş bir olayı belirtmektedir.

Bilmem arılar menzile kim çöp **uzatdı**,
İllerce teğafülde yatan xalqı kim **oyatdı**
Fitne ağacın **ekdi**, hükümet yasa **batdı**
Men xerçi **çalışdım** ki, kesem qol budaq **atdı**
Ehli qerez öz istediği **metlebeçatdı**;/Men bilmez idim Bextide Bu Nikbet
Olurmuş/50/

Şair yukarıda belirtilen satıra metninde kafiyeyi oluşturmak maksadıyla mısraları görülen geçmiş zaman eki –dı ile tamamlamıştır. İlk mısradaki geçen uzat- eylemi konuşma eyleminden önce gerçekleşmiş lakin son bulmamıştır. Çöp uzat- bir fikir ortaya atmak anlamında kullanılmış ve bu fikrin sonucunda da yeni olayların gerçekleştiğini bağlamdan ve sonraki mısradan anlıyoruz. İkinci mısradaki geçen oyat- eylemi çöp uzat- eyleminin sonucunda gerçekleşmiş bir olaydır. Ortaya atılan fikir sonucunda halk aydınlanmış ve bu aydınlanmanın devam ettiğini sonraki mısradaki gerçekleşen olayın nedeni olduğu bağlamdan

anlaşılmaktadır. Satıra metninde geçen çalış- eylemi konuşma anından önce olup sonuçlanmıştır. “Kesem qol budaq atdı” ifadesi çalışma eyleminin sonucunda kesinleşmiş bir eylemdir. Bu ifade çok para kazanmak anlamında kullanılmıştır. Çalışma eyleminin son bularak bitmişlik ifade ettiğini ve “kesem qol budaq atdı” ifadesinden de kesinleşen bir eylemin olduğu satıra metninden anlaşılmaktadır. Son mısradaki geçen metlebe çat- eylemi amaca ulaşmak anlamında kullanılmış olup konuşma eyleminden önce gerçekleşmiş ve bitmişlik anlamı taşımaktadır.

Hele **getmekde idi** zövregi deryayı hürriyet /Ne Olur Şirin Mezaq Etse Meni Halvayı Hürriyet/ 56/

Eylemin geçmişte başlayıp bir süre devam ettiği anlamı get- fiilinin aldığı ekten anlaşılmaktadır.

Mirze Elekber Sabir’in incelenen satıralarında tespit ettiğimiz görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan fiiller bitmişlik, süreklilik, kesinlik anlamlarına gelecek şekilde satıra metninde kullanılmıştır.

Benzer İfadeler: 11/ 12/ 13/ 14/ 15/ 18/ 21/ 22/ 27/ 28/ 30/ 32/ 34/35/ 37 /38/ 39/ 40/ 44/ 45/ 47/ 49/ 50/ 52/ 55/ 56/ 62/ 63/ 64/ 67/ 68/ 71/ 72/ 78/ 80/ 82/ 83/ 85/ 86/ 88/ 92/ 93/ 103/ 117/ 122/ 123/ 130/ 148/ 150/ 152/ 153/ 154/ 166/ 167/ 172/ 174/ 179/ 183/ 186/ 189/ 190/ 191/ 194/ 197/ 211/ 224/ 225/ 226/ 240/ 244/ 245/ 248/ 249/ 250/ 251/ 255/ 256/ 257/ 258/ 259/ 260/ 267/ 268/ 271/ 280/ 281/ 285/ 287/ 288/ 292/ 293/

4.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman –ıb,-miş ekleriyle yapılmaktadır ve metinler içerisinde bitmişlik ve süreklilik anlamında kullanılmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman satıra metinlerinde geniş bir kullanıma sahip değildir.

Ali, naxelef oğlum, ne yanman meşge **düşübsen.** /Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Oxumaqdan /13/

Yukarıdaki mısradaki düş- fiili öğrenilen geçmiş zaman –üb ekini alarak bir tutkuya bağlanmak anlamında kullanılmıştır. Bu tutkunun geçmişte başlayıp konuşma anında da devam ettiği bağlamdan anlaşılmaktadır. Yukarıdaki mısradaki öğrenilen geçmiş zaman süreklilik ifade etmektedir.

Mahi-Ken'anın **batıb** ey piri-Ken'an qem yeme. /Mahi-Ken'anın Batıb Ey Piri-Ken'an Qem Yeme. /11/
 Vehşi **olub** ehli cahan serbeser. /Adetimiz Daş idi De'va Günü/43/
 Çox ömr **eleyib**, çox da hüner **etmişem** isbat. /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/44/
 Ele Bilirdim ki Dexi Sübh **Olub**
 Men size terk **eylemişem** laneni /Ele Bilirdim ki Dexi Sübh Olub/52/
 Haqsıza haqlı deyib bir çox qünaha **batmışam**
 Derdi teşxis etmeyib, qövm eqraba **ağlatmışam**. /Bir Meclisde On İki Kişinin Söhbeti/297/

Yukarıdaki satıra mısralarında öğrenilen geçmiş zaman –ıb ve –mış eklerini alan fiiller kullanılmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman eklerini alan fiiller eylemin konuşma anından önce bitmişliğini belirtir.

Benzer İfadeler: 10/ 11/ 12/ 13/ 15/ 22/ 26/ 28/ 43/ 44/ 52/ 55/ 59/ 62/ 75/ 83/ 84/ 94/ 100/ 122/ 157/ 160/ 161/ 163/ 165/ 168/ 186/ 206/ 215/ 253/ 258/ 262/ 270/ 271/ 275/ 286/ 288/ 289/ 294/ 297/

Satıra metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman –ıb ekini alarak eylemin konuşma anından önce başlayıp bittiyiğini belirten fiilere –dır ekide getirilerek eylemin gerçekleştiğini kuvvetlendiren anlam ortaya çıkmaktadır.

Ta gülüstanın **olubdur** beyti- ehsan qem yeme./Mahi-Ken'anın Batıb Ey Piri-Ken'an Qem Yeme. /11/
 Bilmem ne **görübdür** bizim oğlan oxumaqdan.
 Senden **törenibdir** bizim evde bele bid'et. /Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Oxumaqdan. /12/
 Deberişmez de **veribdir** deyesen can, ölübe. Pa Atonnan, Ne Ağır Yatdı Bu Oğlan, Ölübe/79/

Benzer İfadeler: 12/ 29/ 50/ 79/ 117/ /230/ 241/ 270/ 288/

4.2. ŞİMDİKİ ZAMAN

İndiki Zaman(Şimdiki Zaman):İş ve hareketin konuşulan zamanda yapıldığını gösterir. -ır⁴ (-yır) eki ile yapılır.

Örnek: yaz-ır-am, yaz-ır-san, yaz-ır, yaz-ır-ıq, yaz-ır-sınız, yaz-ır-lar, oxu-yur-am, oxu-yur-san, oxu-yur, oxu-yur-uq, oxu-yur-sunuz, oxu-yur-lar.

Mirze Elekber Sabir'in satıra metinlerinde şimdiki zaman eki alan fiiller oldukça fazla yer tutmaktadır. Satıralarda şimdiki zaman eki alan fiillerden gerçekleşen eylemin konuşulan zamanda yapıldığını, süreklilik veya gelecekte de yapılacağını ifade eden anlamlar çıkmaktadır.

Evde **tapılır** indi dexi çay, plov, qend /10/

Mektebe gidib ders oxuyanları **görürsen** /Bu Tifli ki Nuri Beserü Şireyi
Candır/33/
Ebnayi veten **vegf eleyir** vesline canın /Barışanlara Dair/35/

Yukarıdaki mısradaki şimdiki zaman eki tap-, gör- vegf ele- fiillerine eylemin konuşma anında gerçekleştiği anlamını yüklemektedir.

Etmekdesen behaneyi tekfir her sözü. /240/
Her millet **edir** sefheyi dünyada tereqqi /Millet Nece Tarac Olur Olsun Ne İşim
Var/5/

Şimdiki zaman eki alan et- fiili eylemin sadece konuşma anında değil de sürekli yapıldığı anlamını katmaktadır.

Herkes cibini **gütmededir** baxsan umume /Cavablar Cavabı/39/

Satira metninde geçen güt- eyleminin sürekliliği aldığı ekten anlaşılmaktadır. Eylem hem devam etmekte hem de –dir eki ile de eylemin sürekliliği kuvvetlendirilmiştir.

Yazıq **ölmekdedir** xuni cahani geyli istibdad /İstiqbal Bizimdir /181/

Şimdiki zaman eki almadığı halde gerçekleşen olayın konuşma anında gerçekleştiği bağlamdan anlaşılmaktadır ve –dir eki ile de bu anlam kuvvetlendirilmiştir.

Satira metinlerinde şimdiki zaman eki alan fiiler genellikle konuşma anında gerçekleşen ve konuşma anında başlayıp sürekli devam edecek eylemleri belirtirler. Ayrıca satira metinlerinde şimdiki zaman eki almadığı halde eylemin konuşma anında gerçekleştiğini bildiren fiiller de mevcuttur.

Benzer İfadeler:10/ 12/ 14/ 15/ 16/ 17/ 18/ 23/ 26/ 27/ 32/ 33/ 35/ 36/ 39/ 40/ 43/ 45/
52/ 55/ 57/ 58/ 61/ 64/ 65/ 67/ 69/ 70/ 71/ 72/ 73/ 74/ 77/ 78/ 79/ 81/ 83/ 84/ 85/ 91/ 92/ 95/ 96/
97/ 98/ 105/ 107/ 118/ 119/120/122/123/ 127/ 130/ 139/ 143/ 149/ 152/ 154/ 155/ 160/ 165/
172/179/ 188/ 193/ 194/ 206/ 208/ 210/ 211/ 212/ 218/ 220/ 228/ 231/ 235/ 244/ 253/ 255/ 258/
259/ 260/ 261/ 264/ 265/ 266/ 269/ 277/ 280/ 296/

4.3. GELECEK ZAMAN

İş ve hareketin konuşulan zamandan sonra yapılacağını bildirir. Azerbaycan Türkçesinde gelecek zamanın iki türü var: Qeti gelecek zaman, qeyri-qeti gelecek zaman.

1. Qeti gelecek zaman:Türkiye Türkçesinde gelecek zaman olarak bilinir. İş ve hareketin gelecekte olunup olunmayacağını kesin şekilde bildirir. -acaq²eki ile oluşur.

2. Qeyri-qeti gelecek zaman: Türkiye Türkçesinde geniş zaman olarak bilinir. İş ve hareketin gelecekte yapılması kesin değildir. Fiillere -ar² (-yar²) ekleri getirilerek oluşur. -la² eki ile biten fiille qeyri-qeti gelecek zamanında bazen -ar² ekinin ‘a’ düşer.

Örnek: baş-la-r-am, göz-le-r-em, iş-le-r-ik.

Örnek: yaz-ar-am, yaz-ar-san, yaz-ar, yaz-ar-ıq, yaz-ar-sınız, yaz-ar-lar.

Azerbaycan Türkçesinde qeyri-qeti gelecek zaman olarak adlandırılan geniş zaman, II. ve III. şahsın tekili ve çoğulunda fiili olumsuz yaparken ‘r’ ünsüzü ‘z’ ünsüzüne dönüşür.

Örnek: alar=almaz, gelir=gelmez, oxuyarsan-oxumazsan.

4.3.1. Gelecek Zaman /Qeti Gelecek Zaman

Azerbaycan Türkçesinde qeti gelecek zaman olarak adlandırılan gelecek zaman eki satıra metinlerinde oldukça azdır.

Elbette çekerşeklini molla seni **görcek**/Beylere Mektub/32/

Gelecek zaman –ecek eki alan gör- fiili eylemin gelecekte yapılacağını belirtmiştir. Ayrıca “elbette” ifadesiyle de eyleme kesinlik görünüşü katmıştır..

Açdın gözünü rencü meşeqqet **göreceksen**,
Milletde qem, ümmetde küduret **göreceksen**,
Qıldıqca nezer millete, heyret **göreceksen** /Terpenme, Amandır, Bala Qefletten
Ayılma!/24/

Yukarıdaki satırda gelecek zaman eki alan gör- fiili “açdın gözünü, qıldıqca nezer” nedenlerinden sonra gerçekleştiği için süreklilik görünüşü ortaya çıkmaktadır. Bağlamdan da anlaşıldığı gibi yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı görme eyleminin sürekli olacağı anlaşılmaktadır.

Könlüm bulanır cövlanını **görcek**
Nitgim tutulur herzevü hedyanı **görcek**
Canım üzülür eldeki qalxana **baxcaq**
Qelbim alışır beldeki patramını **görcek**
Bağım yarılır xenceri büranı **görcek**/Bakı Pehlivanlarına/40/

Şair satıra metninde kafiye oluşturmak için –ecek gelecek zaman ekini –cek şeklinde fiile eklemiştir. Her ne kadar zaman eki olarak adlandırsakta zarf fiil görevi üstlenmiştir.

Qızlar oxuyub cümle şerafdar **olacaqdır**.
Ancaq yavan İslam adı tezkar **olacaqdır**. /Baş Dutdu Müellimlerin İclası
Siyezdi/99/

Gelecek zaman eki alan ol- fiili –dır ekini de alarak eylemin gelecekte olacağını ifade etmekle birlikte anlamı kuvvetlendirmiştir.

Satira metinlerinde gelecek zaman eki alan fiiller süreklilik ve kesinlik görünüşünde oldukları bağlamdan anlaşılmalıdır. Ayrıca şairin kafiye oluşturmak için gelecek zaman ekini zarf fiil görevinde de kullandığı görülmektedir.

Benzer İfadeler: 14/ 24/ 28/ 32/ 40/ 41/ 64/ 71/ 79/ 97/ 98/ 211/219/ 269/ 272/ 278/ 290/
294/

4.3.2. Geniş Zaman /Qeyri Qeti Gelecek Zaman

Azərbaycan Türkçesinde qeyri qeti gelecek zaman olarak bilinen zaman Türkiye Türkçesinde geniş zaman olarak adlandırılır. Gelecekte işin kesin olarak yapılacağı belirsiz olduğunu belirtmekten ziyade eyleme süreklilik katar. Aslında eylemin sürekli olarak yapıldığını ifade eder. Satira metninde tespit ettiğimiz geniş zaman eklerinde de gelecekteki ziyade bir işin sürekliliğini belirtir.

Her fənd və bicliklə **eder** kəsb meaşm/Ol Gün ki Xalığ Eder Lütf Bir Övlad /9/
Kəsb namerdi **qılar** efkârü vicdan, qem yeme /Mahı Kenenin Batıb Piri Kenan
Qem Yeme/11/
Elbette **çeker** şeklini molla seni görcek
Heç kes size bundan bele **eğmez** bilesen baş. /Beylere Mektub/32/
Ne rehm **biler** şerm **qanar**, ağlamaq **anlar**
Bir zerre **utanmaz**./Cavablar Cavabı /38/

Yukarıdaki satira mısralarında da görüldüğü gibi geniş zaman eki eylemlere süreklilik görünüşü katmaktadır. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi Azərbaycan Türkçesinde qeyri-qeti gelecek zaman olarak adlandırılan geniş zaman, II. ve III. şahsın tekili ve çoğulunda fiili olumsuz yaparken ‘r’ ünsüzü ‘z’ ünsüzüne dönüşür. “Bir zerre utanmaz.” Mısrasında III. tekil şahsa hitap edildiği görülmektedir.

Benzer İfadeler: 5/ 10/ 11/ 12/ 13/ 15/ 16/ 22/ 23/ 31/ 32/ 38/ 40/ 43/ 44/ 45/ 47/ 50/ 52/
58/ 59/ 60/ 68/ 72/ 78/ 79/ 80/ 83/ 85/ 86/ 88/ 92/ 93/ 106/ 107/ 110/ 111/ 112/ 147/ 150/ 154/
158/ 161/ 162/ 190/ 193/ 201/ 210/ 211/ 215/ 217/ 218/ 219/ 220/ 227/ 241/ 242/ 249/ 253/ 256/

2577 276/ 280/ 282/ 285/ 286/ 293/ 295/ 296/

4.4. GEREKLİLİK KİPİ /VACİB ŞEKLİ

Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi olarak bilinen vacip kip gelecekte yapılacak işin zaruriyetini, vacipliğini bildirir. –malı² eki ile yapılır.

Örnek: al-malı-yam, al-malı-san, al-malı-dır, al-malı-yıq, al-malı-sınız, al-malı-dır-lar ; gel-meli-yem, gel-meli-sen, gel-meli-dir, gel-meli-yık, gel-meli-siniz, gel-meli-dir-ler.

Bir behane elde unvan **etmeli** bundan sora
 Büsbütün mexluge e'lan**etmeli** bundan sora!
 Bunları mehkûmi bütlan **etmeli** bundan sora!
 Serbeser avareyi nan **etmeli** bundan sora!
 Cümle metbuatı viran **etmeli** bundan sora! /Bir Behane Elde Unvan Etmeli
 Bundan Sora/177/
 Gah gah!., qeribe **gülmelisen**xanıman xerab /Ey Alnın Ay, Üzün Güneş Qaşların
 Keman/202/
 Fikri tedris eden eşrafi kenar **etmeliyiz**,
 Her nasıl olsa bu bidinleri zar **etmeliyiz**,
 ölkeden bunların mecburi ferar **etmeliyiz**,
 Tez zamanda veteni, milleti zar **etmeliyiz**. /Yaşamaq İster İsek Sırf Avam
 Olmalıyız/207/

Satıra metinlerinde gereklilik kipi eylemi konuşma anından sonra yani gelecekte yapılacak görünüşü katmaktadır. Mısralarda geçen “bundan sora” ifadeleri de olayın gelecekte başlayıp ve sürekli olacağını belirtmektedir.

Qalmalıdır böyle xalet üzre dövran paydar. /11/

Yukarıdaki satıra mısasında gereklilik kipi –dır ekini alarak qalma eylemini zaruri hale getirerek kuvvetlendirme görünüşü sağlamaktadır.

4.5. ŞART KİPİ /ŞERT ŞEKLİ

Fiilin şekli gelecekte yapılacak işin somut şartla bağlılığını bildirir. -sa² eki ile yapılır. Şart kipinin kullanımında ihtimal söz konusudur. Gelecekte eylemin yapılıp yapılmayacağı kesin değildir.

Örnek: al-sa-m, al-sa-n, al-sa, al-sa-q,al-sa-nız, al-sa-lar; gel-se-m, gel-se-n, gel-se, gel-se-k, gel-se-niz, gel-se-ler.

Fiilin şert şekli bazen ‘eger’ bağlayıcısıyla da olur.

Örnék: eger oxu-sa-m, eger oxu-sa-n, eger oxu-sa, eger oxu-sa-q, eger oxu-sa-nız, eger oxu-sa-lar.

Satira metinleri içerisinde şart eki alan fiiller oldukça azdır. Genellikle eylemin gerçekleşmesini bir şarta bağlamaktan ziyade ihtimal anlamında kullanılmıştır. eylem gerçekleşse de gerçekleşmese de mısra içerisinde kullanılan ikinci fiil cümleye emir anlamı katmaktadır. Satira mısrasında şart kipinin kullanımının görünümünü ise bağlam belirlemektedir.

Xaysiyetin od **olsa** da etvarda hak ol. /Cehd Eyle Sen Ancaq Nezeri Xalqda Pak
Ol/18/

Yukarıdaki mısrada şart eki eyleme süreklilik görünüşü katmaktadır. Haysiyetin yok olsa da tavrınla, halinle hakkı savun anlamına gelen mısra da ol- eylemi süreklilik görünüşündedir.

İncinse sağın, ver yere sol yanın yuxula /Terpenme, Amandır, Bala Qefletden
Ayılma/24/

Şair yaşadığı toplumda insanların yaşanan olumsuzluklara tepkisiz kalmasını, görmezden gelmelerini ele aldığı yukarıdaki satira metninde halkın yaşananlara tepki vermeleri sonucunda nelerle karşılaşacaklarını –se şart ekiyle dile getirmiştir. Uyku anlamına gelen yuxula kelimesi kesintisiz bir süreci belirtmektedir. “Gerçekleri görme, görmemezlikten geldiğin halde sana sıkıntı verse bile yine tepki verme görmezden gel” anlamına gelen yukarıdaki mısrada tepkisiz kalma sürecinin devam edeceği bağlamdan anlaşılmaktadır.

Bilse nola her kim. /Tehsili Elm /26/

Yukarıdaki mısrada şart eki bulunduğu cümleye koşul anlamı katsa da sonucun değişmeyeceği mısradan anlaşılmaktadır. “herkes bilse ne olur” anlamına gelen mısrada, bilme olayının gelecekte gerçekleşmesi kesin değil, ihtimal söz konusu ve eylem gerçekleşse de sonucun değişmeyeceği belirtilmektedir.

Min il sene nağıl **elesem** mekri nisanı
Qurtarmaz azalmaz. /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti /44/

“Bin yıl kadın yalanlarını masal olarak anlatsam, bitmez azalmaz” anlamına gelen yukarıdaki mısrada şart eki ele- fiiline koşul görünümü kazandırsa da istek anlamı katmaktadır. Ayrıca yukarıdaki mısrada masal anlatma olayında bin yıllık bir süreç belirtilmiş ve süreklilik

görünümü kazandırılmıştır.

Satira metinlerinde şart kipi alan fiiller sınırlı sayıdadır. Kullanıldıkları mısraya koşuldan ziyade ihtimal ve istek anlamı katmaktadırlar. Yukarıdaki mısralar görünüş olarak şart eki alsalar da bağlamdan sonucun değişmeyeceğini ve eylemin devam edeceği anlamaktayız.

4.6. İSTEK KİPİ /ARZU ŞEKLİ

Azerbaycan Türkçesinde arzu şekli olarak adlandırılan istek kipi işin gelecekte yapılması arzu edilir. İstek kipinin eki -a² dır.

Örnek: yaz-a-m, yaz-a-san, yaz-a, yaz-a-q, yaz-a-sınız, yaz-a-lar; oxu-ya-m, oxu-ya-san, oxu-ya; işle-ye-ler, işle-ye-k.

Oxu, işle gibi ünlü ile biten fiillerde arzu şekli eki (-a²) ‘nin önüne ‘y’ kaynaştırma ünsüzü getirilir. Azerbaycan Türkçesinde arzu şekli çoğu zaman gerek, kaş sözleri ile yapılır.

Örnek: gerek bil-e-m, kaş bile-m, gerek get-e-siniz, kaş get-e-siniz.

Satira metinlerinde istek kipi eki alan fiiller çok azdır. İstek kipi alan filerin anlamlarında süreklilik söz konusudur.

Dünyanı soyub **eyleye** hergün seni hürsend /Ol Gün Ki Xalıq Eder Lütf Bir Övld/9/

Mutlu anlamına gelen hürsend sözcüğü eyle- fiiliyle kullanıldığında mutlu etmek anlamına gelir. Bağlamdan da anlaşıldığı gibi mutlu olma eyleminde süreklilik söz konusudur.

Heyhat kitedbir **ola** bu xanexerabe
Min elm oxuyub söz **bilesen** hörmetin olmaz /Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan Oxumaqdan /13-14/
Olmaz bu ki her emre delialet **ede** fehle,
Dövletli olan yerde cesaret **edefehle**,
Asude nefes çekmeye halet **edefehle**.
Yain ki hügug üste edavet **edefehle**. /Bakı Fehlelerine /16/

Yukarıdaki satira metinlerinde istek kipi kip eki alan filer gelecekte olmasını istedikleri eylemleri dile getirmişlerdir. Dile getirdikleri eylemlerde süreklilik söz konusudur.

4.7. BİLEŞİK ZAMANLAR /MÜREKKEB ŞEKLİ

Azerbaycan Türkçesinde fiilin mürekkebe şekli olarak adlandırılan bileşik zamanlar,zaman eklerinden ya da kip eklerinden birini alan fiile -idi, -imiş, -ise eklerinden birini getirmekle olur. Fiilin mürekkebe şekli üçe ayrılır; hekayesi, revayeti, şerti.

4.7.1.Fiil Şekillerinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde fiilin sade (basit) şekillerine ‘-idi’ eki getirilerek yapılır. -İdi eki sonu ünsüzle biten fiil şekillerinde hem ayrı hem de birleşik yazılır.

Örnek: yazmış idi-yazmışdı, gelir idi- gelirdi, gelecek idi-gelecekti.

-İdi eki sonu ünlü ile biten fiil şekillerinde ayrı yazılır.

Örnek: Kaş ala idi, almalı idi, alası idi.

Sonu ünlü ile fiil şekillerinin telaffuzu yazılışından farklıdır. Almalı idi=almalıydı alası idi=alsaydı.

Satıra metinlerinde bileşik zamanlı filerin kullanımı sınırlı sayıdadır. Genellikle bileşik zamanlı filer kullanıldıkları satıra mısrasına bitmişlik görünümü katmaktadır.

4.7.2.Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Evvel bu felek cümleden **eymişdi** damağı /22/
 Tebrizde ger **olmuş idim** cüm’e imamı
 Tedric ile **salmışdım** ele bunca dehati
 Rençber **elemişdim** özüme çöllünü, tatı /Men Bilmez idim Bextide Bu Nikbet
 Olurmuş /49/
 Tövfiq **edilmişdi** nağıl Gence siyezdi
Olmuşduq eceb biz dexi rahat uçiteller/ Uçiteller/ 88/
 Bir kaftara **dönübdü** bu nikbet qavur qızı /Qavur Qızı /147/
Vermişdi atam ger size qanuni esasi /İran Özümdür /150/
Görmemişdi sen kimi bir şahi- vala mertebet /Doğrudan da Memmedeli Qeyret
 Helal Olsun Sene /198/
 Elli il ölkede **vurmuşdun**, a zalım işini /Bura Say /204/

Satıra metinlerinde fiillerde kullanılan öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi ekleri eylemin sona erdiğini belirtir. Bağlamdan ve eklerden de anlaşılacağı gibi yukarıda belirtilen eylemler bitmişlik görünümündedir.

4.7.3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Bunca denilen sözlere mexluq **inanırdı**.
Elbette ki nahaq söyleyen şexs **utanırdı**. /Doğru /133/

Yukarıdaki satıra metninin iki mısrasında şimdiki zamanın hikâyesi eklerini alan inan- ve utan- fiilerinde olay önceden gerçekleşmiş ve bitmiş gibi görüldüğü aslında inan- ve utan- eylemlerinin son bulmadığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtilen eylemler süreklilik görünüşündedir.

İsteyirdiz bizi bir fenn ile iğfal edesiz /Ay Haray Bir Neçe Şair, Neçe Şair Kimiler /134/

“Ay Haray Bir Neçe Şair, Neçe Şair Kimiler” başlıklı satıra metni genellikle şimdiki zaman eki almış eylemlerden oluşmaktadır ve bu eki alan eylemler süreklilik görünüşündedir. satıra metninin son iki mısrasında da şimdiki zamanın hikayesi eki kullanılmış.lakin bu ek yleme bitmişlik görünümü katmamaktadır. Satıra metninin son mısralarında şair dönemin şairlerine soru sormaktadır. Sorduğu sorulardan anlaşılıyor ki iste- eylemi önceden başlamış ve devam etmektedir. Eylemde süreklilik görünümü mevcuttur.

Hansı mebleğe bu sövdanı **bitirdi** eceba /Yeke Tazilane /294/
Merhem **olurdu,sağalırdı** yara
Elde **qalırdı** yine can sapbasağ./Adetimiz Daş idi Deva Günü /42/
Eyle **bilirdim** ki dexi sübh olub / Eyle Bilirdim ki Dexi Sübh Olub/52/
Bele idi adet evvel, beye **yalvarırdı** kasıb
Bize verdiyi tek, elbet sene hem **verirdi** pul mul /Teraneyi Esilane/80-81/
Hem de **olurdu** uşaq ders ile bedetiqaad /Bextever/138/
Bax budur islami **getirdik** qabaq /Kim Ne Deyer Bizde Olan Qeyrete /218/
Her evden **gelirdi** neçepay mene /Neçin Mektebe Reğbetim Olmuyur /254/

Şimdiki zamanın hikâyesi ekini alan eylemlerde olayın bir süre devam edip sona erdiği yukarıdaki satıra mısralarında görülmektedir. Satıra metninin tamamına bakıldığında bağlamdan yukarıdaki eylemlerin bitmişlik görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

Ağa her yana ki, anqır dese xalq anqırırdı /A Kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var idi/145/

Şimdiki zamanın hikâyesi ekini alana anqır- fiil geçmişte başlıyıp bir süre devam eden ve sona eren bir eylem gibi görüldüğü yukarıdaki satıra metni geçmişte yaşanan olayları şair tanık olmuş gibi anlatmıştır. Satıra metninin tamamında gerçekleşen olaylarda kesinlik ifadesi bağlamdan anlaşılmaktadır.

Hep dinimiz **verirdi** bade
Bir şairdi **yazırdı** hedyan / Vagieyi Yubileykarane /281/

“Vagieyi Yubileykarane” başlıklı satırada şair bir rüyayı anlatmaktadır. Rüyanın bir bölümünde şairlerden bahsediyor. Şimdiki zamanın hikâyesi ekini alan yaz- eylemini şair Seyyid Ezim Şirvani için kullanmıştır. Şairin önceki dönemlerde yaşadığı biliniyor ve yazma eyleminin bittiği bağlamdan anlaşılmaktadır. Ayrıca ver- eylemi devam ediyor gibi görünsede şair satiranın sonunda rüyadan uyandığını belirtiyor. Rüya bittiğine göre eylemde son bulmuştur yani bağlamdan da anlaşıldığı gibi her iki fiilde bitmişlik görünümündedir.

4.7.4.Geniş Zamanın Hikâyesi

Satira metinlerinde geniş zamanın hikâyesi ekini alan eylemler genellikle ihtimal görünümündedirler ve aynı mısra içerisinde eylemlerden biri koşul kipi –sa ekini alırken diğer eylem geniş zamanın hikâyesi eklerini almıştır. Satira mısrasına ihtimal anlamını veren de koşul kip –sa ekidir. Aşağıda verilen örneklerde de bu durum açıkça görülmektedir.

Doğru deyen olsaydı yalançı **usanardı.**
Aşiq deri **qaçmazdı** beladen **dayanardı.**
Avare qalanlar dexi bir söz de **qanardı.**
Qefletle yatan gözlerimiz bir **oyanardı.**
Bir şem ki asude yanır, hem de **yanardı.**
Haqqü meger öz fikrini gizledi, **danardı.**/Doğru /133/

“Doğru” başlıklı satira metninin ilk mısrasında ol- fiili koşul kipinin hikâyesi ekini almıştır. Bu ek satira metninde geniş zamanın hikâyesi eklerini alan eylemlere geçmişte gerçekleşmeleri ihtimalmiş gibi anlam yüklemektedir.

Ziddime söz deyen olsaydı **ederdim** tekfır /A Kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var
idi/145/

Yukarıdaki satira mısrasında da şart kip –sa ekini alan ol- fiili et- fiiline geçmişte yapılması ihtimal anlamı yüklemiştir.

Herkese değseydi **ederdi** haman. /Âdetimiz Daş idi Deva Günü /42/
Tebrizde rahat yeyib, asude **doyardım.**
Mö’minleri her töhmete olsaydı **qovardım.** /Men Bilmez idim Bextide Nikbet
Olurmuş/49/
Nücabeleri görende ayağa **durardı** kasıb /Teraneyi Esilane/80/
Bilmezdim olursan elme şeyda, /93/
Meshebe renne vurub, dine **salardı** fesad /Bextever/ 138/

Çöreyi hürriyete **gülmezdi** el
 Gözlerini bir kere **silmezdi** el /Ax.. Ax/158/
 Yad olsun o günler ki muradımca **gezerdim** /Qocalıqdan Şikayet/15/
İsterdim o da men kimi bir hörmete çatsın /Bilmem Ne Görübdür Bizim Oğlan
 Oxumaqdan /13/

Yukarıda satıra mısrasında geniş zamanın hikayesi eklerini alan fiillerde eylem geçmişte başlamış bir süre devam etmiş ve son bulduğu için bitmişlik görünümündedir.

Olmazdı bunca zehmete temkinin ey emu /Aldanmaram ki Doğrudur Ayinin Ey
 Emu /121/
 Bir tiftl **olabilmezdi** leyaqetde benim tek /Sed Şükr ki İndi Bu Saatde Menim Tek
 /167/
 Mümkün olsaydı başın tenden کنار **etmezmidim?** /Füzuliye Benzetme/205/
İsterdi ede bir az da göftar /Vaqiye Yubileykarane / 282/

Yukarıdaki satıra metinlerdinde de görüldüğü gibi geniş zamanın hikâyesi ekini alan fiiler çoğunlukla bitmişlik görünümündedir.

4.7.5. Koşul Kipinin Hikâyesi

Koşul kipinin hikâyesi ekini alan eylemlerin bulunduğu mısırada genellikle geniş zamanın hikâyesi ekini alan eylemlerde mevcuttur. Hem bağlamdan hemde bu eklerin satıra mısrasına kattığı anlamdan anlaşılıyor ki geçmişte yaşanması mümkün olabilecek bir eyleme ihtimal anlamı yüklemiştir. Aşağıdaki örneklerde de bu durum mevcuttur.

Doğru deyen **olsaydı** yalançı usanardı. /Doğru /133/
 İslam ülumunda ger **olsaydı** leyaqet /Cavablar Cavabı/38/
 Herkese **değseydi** ederdi haman. /Adetimiz Daş idi Deva Günü /42/
 Mö'minleri her töhmete **olsaydı** qovardım. /Men Bilmez idim Bextide Nikbet
 Olurmuş/49/.
 Eger **isteseydi** Allah ki seni edeydi meğlub / /Teraneyi Esilane/81/
 Sövmü selatdan sene ger **çixmasaydı** ey pul /121/
 Sabit qedem **olsaydı** eger yar vefadar,
 Doğru deyen **olsaydı** yalançı usanardı.
 Eqval ile e'mel bir **olsaydı**, yeginem
 Münsil haqqa haq, batile batil **söyleseydi**. /Doğru /133/
 Ziddime söz deyen **olsaydı** ederdim tekfir /A Kişi Bundan Ezel Xalqa Hörmət Var
 idi/145/
 Mümkün **olsaydı** başın tenden کنار etmezmidim ? /Füzuliye Benzetme/205/
 Bu perilerle doyunca hemzeban **olsaydım** ah /Altmış İllik Ömrüm Oldu Sende
 Berbed Erdebil /231/

Yukarıdaki satıra mısralarında koşul kipinin hikâyesinin ekini alan eyler, bağlamdan da anlaşılacağı gibi geçmişte gerçekleşmemiş eylemlerdir. Bu eylemlerin geçmişte gerçekleşmesi ihtimalmiş gibi anlaşılmaktadır.

4.7.6. İstek Kipinin Hikâyesi

İstek kipinin hikâyesi ekini alan eylemler satira metinlerinde geçmişte hiç yaşanmamış olayları gösteriyor. Belirtilen eylemler istek olarak kalmıştır ve bu istek süreci satira metinlerinin tamamına bakıldığında son bulmadığı görülmektedir.

Qaretler edib ta ki **tapaydı** serü seman.
 Bir ad **qazanaydı**.
 Ey kaş **usanaydı**.
 Bu gübhü **qanaydı** /13/
 Ax birce **göreaydı** seni ey sevgili varis, /Ax Eylediyim Neşeyi Gelyanın
 Üçündür/30/
 Herkese **deyseydi** ederdi haman/Adetimiz Daş idi Deva Günü 42/
 Eger **isteseydi** Allah ki seni edeydi meğlub / /Teraneyi Esilane/81/
 İcad edeni **olaydı** şil kaş /Leyli Ve Mecnun / 83/
 Ne ders **olaydı** ne mekteb ne elmü senet **olaydı** /Arzu/ 175-176/
Olaydın sen dexi bir mömini pak /Canın Çıxsın / 213/

Satira örneklerinden de anlaşıldığı gibi istek kipinin hikayesi eki gerçekleşmesini istediği eyleme bitmemişlik görünümü katmaktadır. Metinlerde geçen ol-, iste-, de-, gör-, qan-, usan-, qazan-, eylemleri gerçekleşmemiştir ama gerçekleşmesi ifade edilen metinde arzu edilmektedir.

4.8.FİİL ŞEKİLLERİNİN RİVAYETİ

Fiil şekillerinin revayeti ‘-imiş’ ekinin yardımıyla oluşur. -İmiş eki emir kipi alan fiile ve öğrenilen geçmiş zaman eki alan fiile getirilmez. Sonu ünsüzle biten fiil şekillerinde -imiş eki hem ayrı hem de birleşik yazılır.

Örnek: yazmış imiş-yazmışmış, uxumuş imiş-oxumuşmuş, yazır imiş- yazırmış, yazacaq imiş-yazacaqmış, oxuyor imiş- oxuyormuş.

-İmiş eki sonu ünlü ile biten fiil şekillerinde ayrı yazılıp, yazıldığı gibi telafuz edilmez.

Örnek: kaş yaza imiş-yazaymış, yazmalı imiş-yazmalıymış.

Fiil şekillerinin hikâyesinde şahıs ekleri her zaman ‘-idi’ ekinden sonra getirilir. -imiş eki ise bazen şahıs eklerinden önce gelebilir.

Örnek: alırmışam-alırammış, almalı imişem-almalıyammış, gelirmişem-geliremmiş.

4.8.1.Şimdiki Zamanın Rivayeti

Satira metinlerinde şimdiki zamanın rivayeti ekini alan eylemlerde olayın önceden

başlayıp devam ettiği görülmektedir. Yani eylemlerde sürerlilik söz konusudur. Satira metinlerinde sınırlı sayıda şimdiki zamanın rivayeti ekini alan eylemler kullanılmıştır.

Men bilmez idim bextide bu nikbet **olurmuş**.
 Millette de, vahu bele bir qayret **olurmuş!** /Men Bilmez idim Bextide Nikbet
 Olurmuş/49/
 Eşitmişiz **yüyürürmüş** qabaqda elm üçün İslam. /Seyhatnameden Bir Nebze/75/
 Kafir **olurmuş** bütün mirzelerin eqlibi /Sen Belesenmiş Balam, Ay Barekallah
 Sene/124/
 Er bele **olurmuş** indi qandım /Qoyma Geldi152/

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi olay yaşanan zamanda gerçekleşmiş ve son bulmamıştır.

4.8.2.Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zaman rivayeti eki incelemeye tabi tuttuğumuz satira metinlerinin iki tanesinde görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman kavramı gelecek zaman içerisine dahil edilmektedir lakin aşağıda ki metinlerde olay başlamış ve devam etmektedir. Yani gerçekleşen olaylarda sürerlilik görünümündedir.

Er değil möhlik **azarmış** da anam! /Çatlayır Xanbacı Qemden Üreyim/186/
 Yeni mekteble uşaq kâmil **edermiş** özünü? /155/

4.8.3.Gelecek Zamanın Rivayeti

Satira metinlerinde gelecek zamanın rivayeti ekini alan eylemlerin gelecekte yapılacağı planlanmış ve eylem gerçekleşmeye başladığında son bulmayıp devam edecekmiş gibi bir anlam ifade etmektedir.

İran'da da hürriyeti İslâm **olacaqmış?**
 Mezlumların göz yaşsı derya **olacaqmış**,
 Seyyadi cefakârde **rehmolmayacaqmış**,
Hökm eyleyecekmiş bütün alemde cehalet, /Men Bilmez idim Bextide Nikbet
 Olurmuş /49/
 Bağın, ekinin **xeyrini** beyler **görecekmış**
 Erler here bir qız kimioğlan **sevecekmiş**
 Tacirlerimiz sonyalara **bend olacaqmış** /Daş Qelbli İnsanları Neylerdin İlahi/115-
 116/

Yukarıdaki satira metinlerinde de görüldüğü gibi geniş zamanın rivayeti eki

mısraya, olay gelecekte başlayıp ve devam edecek anlamı yüklemektedir. Hökm eyle-, sev -, xeyrini gör- eylemleri anlık gerçekleşip son bulacak eylemler değildir. Satira metinlerinde gelecek zamanın rivayeti ekini alan eylemler, bağlamdan da anlaşıldığı gibi sürerlilik görünümündedir

4.8.4. Gereklilik Kipinin Rivayeti

Satira metinleri içerisinde gereklilik kipinin rivayeti ekini alan fiiller sınırlıdır. ‘Seyahatnameden Bir Nebze’ başlıklı satira da mevcuttur. Bu satira o dönemde yaşanan olayları anlatmaktadır. Her ne kadar geçmişte gerçekleşmiş gibi görülsede şair olayların o dönemde yaşandığı için kaleme almıştır. Bu nedenle satira mısrasında gereklilik kipinin rivayeti ekini alan fiiller sürerlilik görünümündedir.

Eceibatı şu dari cahanda **görmeli imiş.**
 Uşaqperestliği İslamiyanda **görmeli imiş.**
 Nikahe mollanı rüşvet alanda görmeli imiş.
 Qaradovay ağaya yalvaranda **görmeli imiş.** / Seyahatnameden Bir Nebze/74-75-76/

4.9. FİİL ŞEKİLLERİNİN ŞERTİ

Fiil şekillerinin şerti ‘-ise’ ekinin yardımıyla oluşur.-ise eki zaman ya da kip eklerinden birini alan fiile getirilerek oluşturulur.

Örnek: almış ise, gelmiş ise, gelirse, gelecek ise, oxumalı ise, göresi ise.

-ise eki şahıs eklerinden sonra gelir.

Örnek: almış ise-almışsa, gelecek ise-gelecekse.

4.9.1. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı

Geniş zamanın şartı ekini alan eylemler satira mısralarında geçmişte başlamış bir süre devam etmiş ve son bulmuştur. Bağlamdan da anlaşılacağı gibi eylemler bitmişlik görünümündedir.

Saqqalım **ağardısa**
 Zahirde **qocaldımsa** /Cavan/157/
 Kim yaxşı **söledise** ona min yaman dedin./Vez Etdiyin İnandı Sen Amma

İnanmadın / 239/

Üzür **oldise** eger külfet yanında gare, sebr eyle!/Belayı Feqre Düşdün Razi Ol
Biçare Sebr eyle! / 248/

4.9.2.Şimdiki Zamanın Şartı

Satira metinleri içerisinde şimdiki zamanın şartı ekinin kullanımı sınırlı sayıdadır. Bağlamdan da anlaşılacağı gibi şimdiki zamanın şartı ekini alan eylemler gelecekte gerçekleşecekmiş gibi bir anlam taşımaktadır.

Elm artıq **olursa** hem olur gem mütezaid. /Bu Tifli ki Nuri Beşerü Şireyi
Candır/33/

Dünyada **olursa** irtihalım, /Leyli Ve Mecnun /82/

Doldursam eğer mekrle etrafi cahanı./Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti /44/

Yukarıdaki satira mısralarında şimdiki zamanın şartı ekini alan eylemlerde olayın gelecekte gerçekleşmesi bir koşula bağlıdır.

Harda bir nur **görürsek** ona qarşı olaraq /Bir Bölük Boşboğazıq Heyverelik
Adetimiz /241/

Dilim ağzım qurusun Şeke **düşürsem** de bir az!/ 260/

Şimdiki zamanın şartı ekini alan gör- ve düş- eylemlerinde olay başlamış ve gerçekleşen bir olayın sonucuda ortaya çıktıkları görülmektedir. Bağlamdan da anlaşılacağı gibi eylemler sürerlilik görünümündedir.

4.9.3.Geniş Zamanın Şartı

Satira mısralarında geniş zamanın şartı ekini alan eylemler gelecekte gerçekleşmesi bir koşula bağlı ve gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin değildir. Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde geniş zaman olarak adlandırılan zaman dilimi Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman dilimi içerisinde sınıflandırılmıştır. Satira metinlerine bakıldığında bağlamdan olayın gelecekte gerçekleşme ihtimali söz konusudur.

Ağlarsa uşaq derdinin axtarma davasın
Nagah alınıb hebse **tutarsa** seni vehşet. /Ol Gün ki Xalıq Eder Lütf Bir Övlad /9-
10/

Bele **gederse** Bakı elden geder /Adetimiz Daş idi Deva Günü/43/

Qafqazlı Müselmanlar **ederse** seni qaib, /Barışanlara Dair/36/

Atıq ne **qalarsa** ona da hüşkeber alsın /Küpe Giren Qarının Qızlara Nesiheti/45/

Gah cibin, gah derisin her kimin **isterse** soyar /Nedir Aya Yene Üsyanları

İranlıların/201/

Bir para şexsler mene **etmezse** ingiyad /Nefsin Qerezi Eqlin Merezi/295/

Rindü risva gördüğün zahid **görerse** şübhesiz /Zahid Ölmekden Qabaq Meqsudine
Çatmaq Diler / 217/

4.9.4. Katmerli Bileşik Zaman

Nolmaq **dileyirdinse** haman oldu vücudun./Cehd Eyle Sen Ancaq Nezeri Xalqda
Pak Ol /18/

Dile- fili şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman ve şart ekini alarak katmerli bir yapı oluşturmaktadır. Geçmişte başlayıp son bulmuş bir eylemi şart ifadesiyle dile getirmiştir.

5.0.EKSİLTİLİ YAPILAR

“Eksilti (Alm. Elipse, Auslassung, Fr. Elipse, İng. Ellipsis). Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan; ama anlamayı aksatmayan dizim. Eksilti ürünü biçimler, ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir.”¹⁵⁹ “Eksilti, bir tümceden bir ya da birden çok ögenin silinmesi işlemi belirtir. Bu silinme sonucunda tümcenin bağlam içindeki anlaşılabilirliği kaybolmaz. Her dilde, kendi kullanım olanaklarından yararlanılarak, birden çok tümceyi birbirine bağlı olarak daha kısa söyleme biçimi vardır.”¹⁶⁰ Bir tür sözcük tasarrufu olarak da nitelendirebileceğimiz eksilti, az sözcükle anlam kaybı yaşanmadan birçok cümlenin birbirine bağlanarak ifade edilmesidir.

Eksilti genel anlamıyla cümlenin anlaşılması için zorunlu olmayan bir veya birkaç sözcüğün kaldırılmasıdır. Eksilti cümlenin mükemmel anlaşılması için gerekli olan bir veya birçok sözcüğün kaldırılmasıyla ortaya çıkar. Kaldırılan bu sözcükler, akıl yürütme yardımıyla dinleyici veya okuyucu (alıcı) tarafından anlaşılır.¹⁶¹ “Cümlede eksiltinin bulunması onların tam bir yargı oluşturmadığı anlamına gelmez. Eksiltiler bir metin ya da konuşma içinde yer aldıkları ve o metin anlamlı bir bütününe oluşmasına katkıda buldukları için tam bir yargı bildirmeye, daha doğrusu cümle niteliklerini korumaya devam ederler.”¹⁶²

“Şiirsel anlatımda ise eksilti anlatım alıcıda belli bir heyecan uyandırma ve çoşkullandırmak amacıyla kullanıldığını”¹⁶³ belirten Doğan Günay Türkçedeki eksiltili yapıları oluş biçimlerine göre de şöyle sınıflandırmıştır:

Türkçede bir soruya yanıt olarak tek başına kullanılabilir. Bu tür anlatımda bağlamdan ve yüklem çekim eklerinde özneyi bulabiliriz. İyelik eki (sıfat ya da adıl) ile de eksiltili yapıda tümceler oluşturmak olasıdır. “-ki” eki ilgi adlı görevinde bir ad ya da iyelik takımının belirtilen ögesine ulandığında, bu ek belirtilen ögenin yerini tutabilir. Geçişli çatıda kullanılan yüklem nesnesi eksik kullanılabilir. Belirteçler de yüklemsiz kullanılabilir. Bu durumda yüklemi bağlamdan çıkarmak gerekir. Özne ve tamlayan ögesinin gerçekleşmediği anlatım biçimlerinde, sırasıyla yüklem kişi-sayı belirleyicileri ile özneyi, iyelik ögesi de iyelik belirleyicileriyle tamlayan ögeyi biçimsel olarak belirler. Nesne ya da yüklem sözcüksel olarak kullanılmadığı anlatım biçimlerinde yüklem ve belirtecin kendisi, her ikisini de sözdizimsel olarak belirler.¹⁶⁴

Cümlede eksilti konumunda olan öge yukarıda da belirtildiği gibi çeşitli ekler alarak cümlede anlam kaybı yaşatmadan cümleleri birbirine bağlamaktadır.

¹⁵⁹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 9

¹⁶⁰ Günay, a.g.e., s.83

¹⁶¹ Safiye Akdeniz, *Ziya Osman Saba'nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksilti (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 24 2004, s. 155

¹⁶² Parlak, a.g.e., s.235

¹⁶³ Günay, a.g.e., s.84

¹⁶⁴ Günay, a.g.e., s. 84-85

İnceleme metnimizi Doğan Günay'ın eksilteli yapıları sınıflandırması çerçevesinde incelemeye tabi tutacağız.

5.1. ÖZNE EKŞİLTİLİ YAPILAR

5.1.1. Aynı Mısrada ya da Mısrallar Arasında Yapılan Özne Eksiltisi

Mirze Elekber Sabir'in satıralarında aynı satıra içerisinde hem beyit içinde hem de beyitler arasında anlam bütünlüğü devam ettiği için özne eksiltisi, aynı beyit içinde kullanıldığı gibi beyitler arasında da kullanılmıştır. Satıra mısralarında eksilti olarak kullanılan öznenin kim olduğunu anlamak mümkündür.

Her fend ve biclikle eder kesb meaşın
Saxlar **özü** başın. /Niye Men Dersden Qaçdım/ 9/
“Her fend ile piçlikle ele eder maaşın,
Korur kendi başın”¹⁶⁵

Şairin satirasında anlam bütünlüğü söz konusu olduğu için özne eksiltisi mısralar arasında olabilir. Belirtilen mısralarda da yüklem aldıkları ekten öznenin ne olabileceğini anlayabiliriz fakat kime gönderme yaptığını anlamak için önceki mısraları da iyi bilmek gerekir. Bu mısralarda eksik olan özne “çocuk”tur.

Ta onbeşeytdikce tapa işde maharet
Hem eyleye maharet. /9/
Onbeşine gelince, bir işte maharetli ola
Hem eyleye adet.

Birinci ve ikinci mısralarda istek kipinin kullanılması bize eksik olan öznenin “o” olduğunu belirtmektedir. Önceki mısralardan da anlaşılacağı gibi “o” öznesi satırda geçen “çocuk”tur.

Teshili ülum etme ki elm afeti candır
Hem egle ziyandır.
Elm afeti can olduğu meşhuricahandır,
Merufi zamandır. /26/
İlim öğrenme ki, ilim afet-i candır,
Hem akla ziyandır.
İlmin afe t-i can olduğu meşhur-u cihandır,
Maruf- u¹⁶⁶ zamandır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Öztürk, a.g.e., s.5-6

¹⁶⁶ Hekesçe bilinen tanınmış

“Elm” öznesi birinci mısradaki özne görevinde kullanılmıştır. Bu özne ikinci mısradaki ne ziyandır?” sorusuna cevaptır. Şair tarafından diğer mısralarda da özne görevinde kullanılmıştır. Böylelikle mısralar arasında özne eksilteli bir yapı oluşturulmuştur.

Cehd eyle sen ancaqnezeri xalqda pak ol
Mexluqu inandır. /18/
Kararlı ol se n ancak halkın nazarında te miz ol
İnsanı inandır.

Birinci mısradaki bağlaç ile bağlanmış iki farklı cümle vardır. Yüklemeleri farklı olan bu cümlelerin ve satıradaki diğer mısralarında öznesi görevini “sen” zamiri üstlenmiştir. Burada aynı özneye bağlı farklı yüklemeleri olan bir yapı oluşturulmuştur.

Fehle özüne baxma bu bihude cahanda
Öz fikrini çek ol dexi fersude cahanda /17/
İşçi yüzüne bakma bu beyhude cihanda
Öz fikrini çek, ol dahi fersude¹⁶⁸ cihanda. /13/

Yukarıdaki mısralarda özne önceki mısradaki verilen “dövlətli” öznesine bağlanmıştır. İkinci kıta yüzey yapıda verilen bu özne şiirin bütün kıtalarında özne görevinde kullanılmıştır.

Ax, naxelef oğlu, ne yaman meşqedüşübsen
Ey kaş usanaydın /13/
Ah hayırsız oğlum ne zormeşke düşmüşsün
Keşke usanaydın.

Birinci ve ikinci mısranın özneleri ortaktır. İkinci mısradaki özne eksikliğini birinci mısradaki “hayırsız oğlum” karşılamaktadır. Birinci mısradaki özne sadece ikinci mısranın değil kendinden sonraki mısralarında ortak öznesi görevindedir.

Övladi- veten qoy hele avare dolaşsın,
Çirkabı-sefaletleeli başı bulansın /5/

Birinci mısranın öznesi olan “övladi- veten” tamalaması ikinci mısranın da öznesi görevindedir.

Millet nece terac olur olsun, ne işim var
Düşmanlara möhtaç olur olsun, ne işim var /5/

¹⁶⁷ Öztürk, a.g.e., s.16

¹⁶⁸ Bulaşmış, bulaşık

Birinci mısradaki özne görevinde kullanılan “millet” ifadesi ikinci mısranın öznesi görevindedir.

Ağlarsa, uşaq derdinin axtarma davasın
Ancaqsöy anasın. /9/
Ağlarsa çocuk derdinin arama devasın
Ancak söv anasın.

Şiirde paralel yapılar mevcuttur. Paralel yapıların olduğu kısımlarda bir ögenin eksik kullanımı mümkündür. Şartlı cümlede “kim” sorusunun cevabı kendisinden sonra hakkında bilgi verilen çocuktur. “Uşaq derdinin devası” tamlamasından ağlayanın çocuk olduğu anlaşılır.

İmanı da versen
Verme pulu elden. /18/
İmanı da versen
Verme pulu elden”

Şart ekinin ikinci tekil şahıs ekini alması ve önceki mısralardan da edindiğimiz bilgiler ışığında ikinci mısradaki öznenin kim olduğunu kolaylıkla anlarız. Yükleme sorduğumuz kim? Sorusunun cevabı “sen” zamiridir.

Bu tıfli ki nuribeserüşireyi candır,
Tabı tenüarami dili ruhi revandır. /33/

Birinci mısradaki özne olan “bu tıfli” ifadesi aynı zamanda yüklemi farklı olan ikinci mısranın öznesi görevini üstlenmiştir. Yüklemleri farklı özneleri aynı olan bir yapı oluşmuştur.

Benzer İfadeler: 6/7/8/18/ 19/20/ 22/ 24/31/32/33/34/35/ 39/ 40/ 44/48/ 50/51/ 52/ 55/
58/ 59/ 60/ 61/ 62/ 66/ 68/ 69/ 77/ 78/ 79/ 80/ 81/ 82/ 83/ 84/ 85/ 86/ 90/ 91/92/ 94/ 95/ 99/ 104/
118/ 152/ 158/ 162/ 171/ 174/ 178/185/ 190/ 191/ 198/ 199/ 200/ 201/ 210/ 211/ 212/214/ 215/
216/ 220/ 221/ 222/ 223/ 230/ 235/ 238/ 240/ 241/ 248/ 255/ 257/ 260/

5.1.2. Aynı Beyitin İlk Mısrasında Farklı Görevde Kullanılan Bir Unsurun İkinci Mısrada Özne Olarak Kullanılması

Övradımız ezkarımız efsaneyi zendir.
Efsaneyi zen nuri dili ruhi bedendir. /69/
Kadınımız erkeğimiz efsane-yi zendir.
Efsane-yi zen gönül nuru, ruh u bedendir./53/

Birinci mısranın yüklemi olan “efsaneyi zen” tamlaması ikinci mısranın öznesini oluşturmaktadır.

Ol başı kesilmiş gelemın tutma belinden,
Xovf eyle dilinden.
Axırda çalar canını bir ef'i ilandır,
Ef ise çalandır./26-27/
O ucu kırılmış kalemin tutma belinden
Kork onun dilinden.
Sonunda çalar canını bir efi¹⁶⁹ yılandır
Efıyse çalandır. /17/

Birinci mısırada nesne görevinde kullanılan “ol başı kesilmiş qelemin” sözcük grubu üçüncü mısranın öznesi görevinde kullanılmıştır.

5.1.3. Emir Kipiyle Yapılan Özne Eksilteleri

Ses salma, yatanlar ayılar, qoy hele yatsın./5/
Ses yapma, yatanlar ayılır, bırak uyusunlar.

Birinci mısırada üç cümle ardı ardına sıralanmıştır. Birinci cümlede özne, yüklemden anlaşılıyor ki eksik olan “sen” dir. İkinci cümlede öznesi ile üçüncü cümlede özneleri ortaktır.

Salma yadıma söhbeti tarihi cihanı /5/
Eyyamiselefden deme söz, bir de filanı.

Şair mollaların adına konuştuğu bu satırada öznenin yüklemeye sorulan “kim?” sorusuna karşılık gelen “sen” zamiridir. Açıkça belirtilmeyip gizli kalan “sen” hem birinci hem de ikinci mısralarda ortak öznedir.

Min gūnetilsimatatutub eyle müqeffel
Gezdir onu el el. /9/
“Bin türlü büyüyle uyut eyle onu gafil
Gezdir onu yer yer”

Emir kipinin sayesinde öznenin kim olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Birinci ve ikinci mısırada özneler belirtilmemiştir. Emir kipinin ikinci tekil şahıs öznenin “sen” zamiri olduğunu göstermektedir.

Gösterme tebibe o çiğerköşeni zinhar

¹⁶⁹ Engerek yılanı, kötü huylu

Qoyma ola zinhar. /9/
 “Gösterme tabibe ciğer köşeni zinhar
 Koyma ola murdar”.¹⁷⁰

Emir kipinin kullanıldığı satırlarda zamirler kullanılmadan eksik olan özneler kolaylıkla fark edilmektedir. Birinci ve ikinci mısralarda yükleme sorduğumuz “kim” sorusuna cevap alabilmekteyiz.

Ağlarsa, uşaq derdinin axtarma davasın
 Ancaşöy anasın. /9/
 Ağlarsa çocuk derdinin arama devasını
 Ancak söv anasına.

Yine ikinci mısradaki emir kipi kullanılmıştır. Bu kipin sayesinde birinci mısranın ikinci cümlesi ve ikinci mısradaki özne eksiltisinin cevabı “o (çocuğun babası)” olduğu anlaşılır.

Öyret ona elbette öztün bir neçe mövhum
 Mehdud ola mesum. /9/
 “Öğret ona, elbette kendin birkaç mefhum
 Mefhum ola masum”.¹⁷¹

Emir kipinin kullanımından dolayı öğretme işini yapacak kişi belirtilmemiştir. Lakin bu kip işi yapacak kişinin “sen ” olduğunu bildirir.

Gönderme onu mektebe, deng eyleme başın
 Tökme üze yaşın /9/
 “Gönderme onu okula, şişirme başın
 Dökme yüze yaşın”.¹⁷²

Emir kiplerinin kullanımından dolayı şair özneleri bu mısralarda da belirtmeyerek önceki mısralardan öznelerin “sen (çocuğun babası)” olduğunu anlıyoruz.

Tek tek dil açanda ona te’lim ele hedyan
 Hem olma peşiman. /9/
 “Dili açılarda ona de olsun nadan
 Sen olma pişman”.¹⁷³

Birinci ve ikinci mısralarda özne belirtilmemiştir. Şair emir kipini kullanarak öznenin ‘sen’ ikinci tekil şahıs olduğunu belirtmiş. Emir kiplerini kullanan şair hem kelime tekrarında kurtulmuş hem de sözcüklerde tasarruf yapmıştır.

¹⁷⁰ Öztürk, a.g.e., s.3

¹⁷¹ Öztürk, a.g.e., s.3

¹⁷² Öztürk, a.g.e., s.3

¹⁷³ Öztürk, a.g.e., s.3

Gör milletinin derdini, axtarma devasın,
 El çekme yetimin başına kesme sedasın, /17/
 Gör milletin derdini, arama devasını
 El çekme (okşama) yetimin başını kesme sesini

Emir kipinin kullanıldığı mısralarda eğer özne belirtilmemişse kullanılan ekler vasıtasıyla öznenin ne olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Zamire başvurmadan özne yüklem şahıs ekinden anlaşılır. İkinci tekil şahıs emir kipi olan yüklem bize öznenin “sen” olduğu bilgisini vermektedir.

Xalqın nezerin celbele qurşağa qebaya /18/
 Meclubi üyun ol
 “Halkın dikkatini çek giyime kuşama
 Onunla göz doldur.”¹⁷⁴
 Kağız sene ağ gösterir öz sineyi safın
 Guş eyleme lafın /27/
 “Kağıt sana ak gösterir öz sine-yi safın
 Yok dinleme lafın.”¹⁷⁵
 Dine sataşdı qoymayın
 Küfre bulaşdı qoymayın. /63/
 “Dine sataştı koymayın!
 Küfre bulaştı koymayın!”¹⁷⁶

Benzer İfadeler: 87/ 103/107/121/ 131/ 133/ 142/ 142/ 144/ 149/ 154/ 161/ 162/ 168/
 181/ 191/ 208/ 209/ 221/ 240/ 258/ 277/ 280/

5.1.4. Mısralarda Uygun Şahıs Eklerinin Kullanılmaması İle Yapılan Özne Eksiltisi

Bu grupta incelemeye alınan şiirlerin özne ve yüklemde uyumsuzluk söz konusudur. Şahıs eklerinin satırlarda kullanımı bu durumu ortaya çıkarmıştır.

Ey dövletimin zevalı oğlum
 ...
 Şad oldum o gün ki doğuldun, /82/
 Ey servetimin zevalı¹⁷⁷ oğlum!
 Şad oldum o gün ki doğdun.

Özne ve yüklem arasında uyumsuzluk vardır. Birinci mısra “doğuldun” yüklemine

¹⁷⁴ Öztürk, a.g.e., s.14

¹⁷⁵ Öztürk, a.g.e., s.17

¹⁷⁶ Öztürk, a.g.e., s.48

¹⁷⁷ Zail olma sona erme

öznesidir. Fakat yüklem ikinci tekil şahıs eki almışken özne üçüncü tekil şahıstır. Burada uygun şahıs ekinin kullanılmamasından dolayı özne eksiltisi oluşmuştur.

Mezumluluk edibbaşlama feryada ekinçi!
Qoyma özünü tülkülüğe, adeekinçi, /85/
Yeter bu kadar başlama feryada ekinci¹⁷⁸
Vurma özünü tilkiliğe, yahu ekinci!¹⁷⁹

İkinci tekil şahıs emir kipi ile çekimlenen yüklem üçüncü tekil şahıs olan ekinci arasında uygun şahıs ekinin kullanılmamasından dolayı özne eksiltisi mevcuttur.

Alçaq ufacıq daxmanı samanmı sanırsan?
Axmaq kişi insanlığı asanmı sanırsan? /72/
“Alçak, ufacık damını saray mı sanırsın?
Ahmak adam, insanlığı kolay mı sanırsın?”¹⁸⁰

İkinci mısradaki özne ile yüklem aldıkları ek uyuşmamaktadır. Yüklem üçüncü tekil şahısta olması gerekirken şair kafiyeyi yakalmak için yüklem ikinci tekil şahıs ekini ekleyerek özne eksiltisi oluşturmuştur. Bu durum satırın mısralarında uygun şahıs ekinin kullanılmadığını göstermektedir.

Çığırma yat ay ac toyuq, yuxunda çoxca darı gör!
Sus ay yazıq fezadaki üqabi canşikar gör! /66/
Bağırma yat ay aç tavuk, uykunda çok darı gör!
Sus ay garip gökyüzündeki kartalı can alan (azrail) gör!

Yüklemi ikinci tekil şahıs emir kipi olan mısraların özneleri ise üçüncü tekil şahıstır. Yüklem ile özne arasındaki bu uyumsuzluktan özne eksiltisi oluşmuştur.

Dövletli amandır özünü salma belaya,
Fehle sözü haq olsa da baxma o sedaya /16/
“Zengin amandır, kendini atma belaya,
İşinin sözü hakk olsa da bakma o sedaya”¹⁸¹

Birinci mısradaki “dövletli” birinci ve ikinci mısraların öznesi görevindedir. Hem emir kipi, hem de şart ekinin olması ikinci mısradaki iki cümle oluşturmuştur. İkinci mısradaki kullanılan emir kipi kendisine sorulan “kim” sorusuna cevap verebilmektedir.

Benze İfadeler: 18/ 24/ 26/ 31/4 8/ 52/ 58/ 59/ 60/ 61/ 62/ 68/ 69/ 77/ 78/ 92/ 94/ 95/ 99/

¹⁷⁸ Çiftçi

¹⁷⁹ Öztürk, a.g.e., s. 100

¹⁸⁰ Öztürk, a.g.e., s. 63

¹⁸¹ Öztürk, a.g.e., s. 12

104/ 118/ 120/ 123/ 125/ 128/ 130/ 133/ 144/ 146/ 150/ 152/ 162/ 185/ 190/ 214/ 215/ 216/ 217/
220/ 221/ 222/ 223/ 233/ 236/ 238/ 240/ 241/ 242/ 245/ 248/ 250/ 255/ 256/258/ 260/ 265/ 270/
275/ 288/

5.1.5.Sezdirim Yoluyla İle Yapılan Özne Eksiltisi

Od vurulub qazanlara
Qaynadı, daşdı, qoymayın! /62/
“Od vurulub qazanlara
Kaynadı, taştı, koymayın!”¹⁸²

Şair okuyucunun çıkarım yapabileceğini düşündüğü bazı bilgileri yüzey yapıda açıkça belirtmez. Böylece okuyucudan çıkarım yapmasını bekler. Dörtlükte de şair kaynayanın ve taşanın ne olduğunu belirtmemiştir. Bizden çıkarım yapmamızı beklemektedir. Üçüncü mısradaki kazanların altına ateş verildiğinden bahsetmiştir. Buradan yola çıkarak kaynayıp taşanın “qazan” olduğunu anlamak mümkündür.

Yazdığı şe’rini cırın
Dine sataşdı qoymayın
Küfre bulaşdı qoymayın. /63/
“Yazdığı şiiri yırtın
Dine sataştı koymayın!
Küfre bulaştı koymayın!”¹⁸³

Şiirde, şair “şair” ifadesini özne olarak yüzey yapıda göstermemiştir. Fakat birinci mısradaki yazdığı şiiri yırtın ifadesinden yola çıkarak şiir yazanın da şair olduğu fikrine varırız. Böylece dine sataşmanın şair olduğunu çıkarım yoluyla anlarız. Çıkarım yoluyla özne eksiltisi. Çıkarımla ulaştığımız özne sonraki mısralarında kim sorusuna cevap vermektedir.

Çıxa canı acqalanın gözünün bebeklerinden
Gedip işlesin, qazansın elinin emeklerinden. /64/
“Çıksa canı aç kalanın gözünün bebeklerinden,
Gidip çalışsın, kazansın elinin emeklerinden,”¹⁸⁴

Yüzey yapıda açıkça gösterilmeyen fakat önceki mısralarda aç kalan kişiyle alakalı bazı özellikler ifade edilmiştir. Birinci mısradaki aç kalan kişiden bahsetmiştir. İkinci mısradaki yüklem kim işlesin? Sorusuna cevap olabilecek “aç kalan” ifadesidir. Şair belirtmediği bu ifadeyi bizim çıkarımımıza bırakmıştır. Sezdirim yoluyla bulduğumuz ifade sonraki

¹⁸² Öztürk, a.g.e., s. 47

¹⁸³ Öztürk, a.g.e., s. 48

¹⁸⁴ Öztürk, a.g.e., s. 41

mısralarında öznesi görevini yüklenmiştir.

5.2.NESNE EKSİLTİLİ YAPILAR

Yazdığı şe'rini cırın
Dine sataşdı qoymayın
Küfre bulaşdı qoymayın. /63/
“Yazdığı şiiri yırtın
Dine sataştı koymayın!
Küfre bulaştı koymayın!”¹⁸⁵

Daha önceki mısralarda nesnenin ne olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Dördüncü kıtada “şairi, şe’ri boşlayın” mısrasında nesne görevinde kullanılan şairi, şeiri ifadeleri geçişli fiil olan “qoymayın” yüklemının nesnesi olabileceği düşünülmektedir. Bu durum geçişli fiillerde nesne eksiltisi olduğunu göstermektedir.

Elm içre xeta olduğun ondan bilirem kim,
Bilse nola her kim, /26/
“İlmin içinde hata olduğunu ondan biliyorum ben,
Bilse nola herkes.”¹⁸⁶

“Bilirem” şimdiki zaman eki almış geçişli bir fiildir. Geçişli fiiller nesne alırlar. Şair birinci mısradaki “u” belirtme hal ekini koymamıştır. Ayrıca birinci mısradaki nesne ikinci mısranın da “neyi” Sorusuna cevap vererek bu mısranın da nesnesi olur. Mısralar arasındaki bu ilişki paralel yapılarda nesne eksiltisi olduğunu göstermiştir.

...
On yaşa yetince uşağın eyleme qeflet
Qandır neçe bid’et /9/
On yaşına varınca çocuğun eyleme gaflet,
Zulum ile kandır.

Geçişli fiil olan “kandır-“ ikinci mısradaki nesne alabilecek bir eylemdir. Şair birinci mısradaki “ı” belirtme hal ekini koymamıştır. Ayrıca burada eksik olan nesne önceki mısralarda “onu” şeklinde verilmiştir. Böylece şair sözcük tasarrufu yaparak önceki mısralarda geçen nesne ile “kimi” sorusunun cevabını vermiştir.

Min güne tilsimata tutub eyle müqeffel
Gezdır onu el el./8/
Bin türlü büyüyle uyut eyle onu gafil

¹⁸⁵ Öztürk, a.g.e., s. 48

¹⁸⁶ Öztürk, a.g.e., s. 16

Gezdir onu il il.

İkinci mısradaki “onu” ifadesi birinci ve ikinci mısranın ortak nesnesi görevini üstlenir. Bu ortak nesne mısraları birbirine bağlar.

Gösterme tebibe o ciğer köşeni zinhar
Qoyma ola murdar. /8/
“Gösterme tabibe ciğer köşeni asla
Koyma olsun murdar”.

Birinci mısranın nesnesi olan “ciğer köşeni” ifadesi aynı zamanda ikinci mısranında nesnesi konumundadır. İkinci mısradaki nesne eksikliği birinci mısradan alınarak giderilmektedir.

Zülmden feryadu-dadı qoy, dilin ezberlesin
Qaret etsin ruzunu molla ve bey, han qem yeme /11/
Zulümden feryat etmeyi bırak, dilin ezberlesin
Çalsın gündüzünü (günlerini)molla ve bey, han gam yeme.

Birinci mısradaki iki cümle mevcuttur. Birinci cümlenin nesnesi “feryadu-dadı”, ikinci cümlenin “neyi” sorusuna da cevap vermektedir. Nesnesi eksik olan cümle aynı mısra içindeki başka bir cümleden eksikliği gidermektedir.

Benzer İfadeler: Paralel yapıda nesne eksiltisi/26/ 28/ 34/ 36/ 49/ 76/ 86/ 101/ 102/ 11/ 139/ ;Geçişli fiillerde nesne eksiltisi /62/ 63/ 102/

5.3.TÜMLEÇ EKŞİLTİLİ YAPILAR

Ol gün ki xalıq eder lütf bir övlat
Olsun üreyin şad. /8/
O gün ki Allah bir evlat lütfeder
Olsun yüreğın şad (mutlu).

Şair düz bir metnin ardından bu şiiri yazmıştır. Düz metni ve arkasından yazılan bu satırayı metinde var olan çocuğu konuşturuyormuş gibi yazmıştır. Metin içerisinde çocuk babası ve molla ismail’in konuşmalarını anlatır. Düz metinden yola çıkarak birinci mısradaki “Allah bir evlat lütfeder” “ kime?” sorusunun cevabı “çocuğın babasına” bir evlat lütf eder.

Ağlarsa, uşaq derdinin axtarma devasın
Ancaq söy anasın. /8/
Ağlarsa çocuk arama derdinin devasını

Ancak söv anasına.

Satıralarda uygun eklerin kullanılmamasından dolayı eksiltili öğeler mevcuttur. Yukarıdaki mısralarda şair kafiye oluşturmak için birinci mısrayı “ uşaq derdinin axtarma devasın” ikinci mısrayı da “ancaq söv anasın” şeklinde sonlandırarak kafiye oluşturmuştur. Böylelikle ikinci mısradaki dolaylı tümleş eksiltisi oluşmuştur.

On yaşa yetince uşağın eyleme qeflet
Qandır neçe bid’et /9/
On yaşına varınca çocuğun eyleme gaflet,
Zulum ile kandır.

Mollanın çocuğun babasına verdiği bu nasihatlerde önceki beyitlerde kullanılan tümleş birinci mısradaki eksikliği gidermektedir. Önceki mısralarda “ona” şeklinde kullanılan tümleş bu mısradaki gösterilmeyerek önceki mısralarla bağlantı kurulmuştur.

Derse, qezete, mektebe, jurnale, kitabe,
Mail olub eqli. /13/
Derse, gazeteye, okula, dergiye, kitaba
Mail olmuş aklı.

Belirtili isim tamlaması yapısında satıralarda tamlananın verilip tamlayanın verilmediği mısralarda şair okuyucudan ilişkilendirerek tamlayanı bulmasını ister. Yukarı birinci mısra ikinci mısranın dolaylı tümleş görevinde kullanılmıştır.

Menzil olur qah mene viraneler
Cin görürem, can görüremqorxmuram. /95/
Menzil olur kah bana viraneler,
Cin görürem, can görürem korkmuram.”¹⁸⁷

Birinci mısradaki şair viranelerde bulunduğunu belirtiyor. İkinci mısradaki da cin gördüğünü ifade ediyor. Halk inanışına göre cinler eski yıkık viranelerde olur. Şair yüzey yapıda cini nerede gördüğünü belirtmese de okuyucunun birinci mısradan şairin cinleri viranelerde gördüğünü anlaması mümkündür. Sezdirim yoluyla tümleş eksiltili bir durum ortaya çıktığı görülmektedir.

Qoy küçede naz ile xuram eylesin oğlun.
Öz hoşladığın emre kıyam eylesin oğlun./33/
“Brak sokaklarda hıram¹⁸⁸ eylesin oğlun!
Hoşlandığı emre kıyam eylesin oğlun!”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Öztürk, a.g.e., s. 68

¹⁸⁸ Salına salına gitmek

Birinci mısranın dolaylı tümleci ikinci cümlelerin de “Nerede? Sorusuna cevap vermektedir. İkinci mısranın dolaylı tümleci de birinci cümlelerin neye? Sorusuna cevap vermektedir. Şair oluşturduğu paralel yapı sayesinde kelime tasarrufu yapmıştır.

Mekr ise özün qıloxu **şeytana** le’net
 ...
 İmanı da versen
 Verme pulu elden./19/
 “Yalansa kendin kıl, oku şeytana da lanet.
 İmanı da versen
 Verme pulu elden”¹⁹⁰

Birinci mısradaki şeytan dolaylı tümleş görevinde kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü mısralarda da dolaylı tümleş ortak kullanılması suretiyle tasarrufa gidilmiştir. Birinci cümledeki “şeytana” dolaylı tümleci ikinci ve üçüncü cümlelerde “Kime?” sorusuna cevap olabilmektedir.

Cehd eyle sen ancaqnezerixalqda pak ol
 Mexluqu inandır. /18/
 “Kararlı ol sen ancak halkın nazarında temiz ol
 İnsanı inandır.”¹⁹¹

Birinci cümledeki dolaylı tümleş görevini üstlenen “nezerixalqda” ifadesi birinci ve ikinci mısraların ortak dolaylı tümleci görevindedir. Şair kelime tasarrufu yapmak için yüzey yapıdaki bazı öğeleri birbiriyle ilişkilendirerek bağlamdan hareketle okuyucunun çıkarımına sunmuştur.

Benzer İfadeler: 36/ 38/ 40/ 92/ 95/ 145/ 205/ 208/

5.4. ZARF TÜMLECİ EKŞİLTİSİ

Cehd eyle sen ancaq nezeri xalqda pak ol
 Mexluqu inandır.
 Her hiylevübiclikle gir elbette, ebaya. /18/
 “Kararlı ol sen ancak halkın nazarında temiz ol
 İnsanı inandır.
 Her hile ve desiseyle, gir elbette yaşama,”¹⁹²

Birinci ve ikinci mısralarda yüklem bize yapılan işin ne olduğu konusunda bilgi

¹⁸⁹ Öztürk, a.g.e., s. 20

¹⁹⁰ Öztürk, a.g.e., s. 24

¹⁹¹ Öztürk, a.g.e., s.14

¹⁹² Öztürk, a.g.e., s.14

verirlakin nasıl yapıldığını ise satıradaki diğer mısralardan çıkarırız. Şair kelime tekrarı yapmamak için nasıl sorusunun cevabını tek bir mısradada vererek diğer mısraları ona bağlamıştır. Nasıl eyle? Nasıl pak ol?Nasıl inandır? Sorularına ortak zarf cevap verir.

İmanı da versen
Verme pulu elden./19/
“Yalansa kendin kıl, oku şeytana da lanet.
İmanı da versen
Verme pulu elden”¹⁹³

Son mısradada kullanılan “elden” ifadesi zarf görevinde kullanılmıştır. İkinci mısradaki zarf birinci mısranında nasıl sorusuna cevap vermektedir. Şair kelime tekrarı yapmamak için zarf eksiltisi yapmıştır.

Terğib ele ta kesbi xeram elesin oğlun,
Bir ad çıkarıb şöhreti tam eylesin oğlun. /34/
“Rağbet eyle ki kesb-i haram eylesin oğlun!
Bir ad edinip şöhreti tam eylesin oğlun!”¹⁹⁴

İkinci mısradada yer alan “bir ad çıkarıb” zarfı aynı zamanda birinci cümlelerinde nasıl sorusuna cevap vermektedir. Paralel yapı sayesinde yazar sözcük tasarrufu yaparak bir zarfı iki mısradada da kullanmıştır.

5.5.YÜKLEM EKŞİLTİLİ YAPILAR

Çekilen ömrün çatınca, bineva ahü feğan,
Böyle pinhan sirlar olmaz, sene hergiz beyan /11/
Yaşadığın ömrün bitince, akılsız feryad-i fiqan
Böyle gizli sirlar olmaz, sana her zaman belli

Şair kafiye oluşturmak için birinci mısradada eylemin ne olduğunu belirtmemiştir. Burada yüklemi eksik bir cümle oluşmuştur. Önceki mısralardan bağımsız olan bu mısradada yüklem eksik ve belirsizdir.

Lenet sene ifrite, senindir bu cehalet
Etdin ne heyamet!/12/
Lanet sana, ifrite, senindir bu cehalet
Ettin ne ihanet.

¹⁹³ Öztürk, a.g.e., s.15

¹⁹⁴ Öztürk, a.g.e., s.21

Birinci mısradaki eylem belirsizdir. Kendisinden önceki ve sonraki mısraların yüklemeleriyle de bağlanmayan birinci mısradaki yüklem hem eksik, hem de belirsizdir. Yardımcı fiil “ol” ile bu eksilti giderilebilir. Bura yardımcı fiilin eksik olması herhangi bir anlam kargaşasına neden olmaz. Zihnimizde gelecek olan yardımcı fiili tamamlarız.

Men anlamaram elm nedir ya ki senaye
Zarem bu emelden /13/
“Anlamıyorum bilim nedir ya da sanayi,
Korkum bu emelden.”¹⁹⁵

İkinci mısradaki yardımcı fiil eksiltisinden dolayı yüklemi eksik bir yapı mevcuttur. Bu mısradaki yüklemi “bu emelden (dir)” şeklinde düşünmek mümkündür.

Rengi saralıb, qalmayıb esla yarı canı
Bir gülmez oğul vay

İkinci mısradaki “oğul” sözcüğü “dur” ekini alarak yüklem isim soylu sözcükten oluşur.

Feryad resim yox
Heç yerde sesim yox
Keskin nefesim yox
Fikrimde cavanlıq
Başqa hevesim yox /15/
“Feryadıma gelen yok
Bir yerde sesim yok
Keskin nefesim yok
Fikrimde gençlik
Başka hevesim yok.”¹⁹⁶

Yukarıdaki satırda ilk üç mısradaki yüklem “yok” sözcüğüdür. Dördüncü mısradaki ise yüklem bulunmamaktadır. Satırın tamamında şair yaşlılıktan şikâyet ediyor. Genç olmak isteğini belirtiyor. Dördüncü mısradaki yüklem eksikliğini bağlamdan yola çıkarak “var” sözcüğüyle “fikrimde cavanlıq var” şeklinde eksiklik giderilebilir.

Dövlətli olan yerde cesaret ede fehle
Asude nefes çekmeye halet ede fehle
Yain ki hüquq üste davet ede fehle /16/
“Devletli olan yerde cesaret ede işçi
Asude¹⁹⁷ nefes almaya helet ede işçi
Hele ki hukuk üzre avdet¹⁹⁸ ede işçi.”¹⁹⁹

¹⁹⁵ Öztürk, a.g.e., s.8

¹⁹⁶ Öztürk, a.g.e., s.11

¹⁹⁷ Rahat

¹⁹⁸ Karşı gelme, dönüş

¹⁹⁹ Öztürk, a.g.e., s.12

Yukarıdaki dörtlüğün bütün mısraları tek bir yükleme bağlanmıştır. Yani ortak yüklem kullanılmıştır. Sözcük tasarrufunu seçen şair “olmaz” yüklemine bütün mısraları bağlamıştır.

Fehle mene bir söyle, neden hürmetin olsun?
Axır ne sebep söz demeye qüdretin olsun? /16/
“İşçi bana bir söyle neden hürmetin olsun?
Yani ne sebep söz demeye kudretin olsun?”²⁰⁰

Birinci mısradaki “söyle” emir kipi birinci ve ikinci mısraların yüklemi görevinde kullanılmıştır. Birinci ve ikinci mısralar nesne görevinde kullanılmıştır.

Aldanma ayıqlıqdaferaqet ola, heyhat!
Qefletde keçenler kimi lezzet ola, heyhat!
Bidar olanın başı selamet ola, heyhat! /24/
“Aldanma ayıklıkta feragat ola, heyhat!
Gaflette geçenler gibi lezzet ola, heyhat!
Uyanıkların başı selamet ola!”²⁰¹

Şair “aldanma” ifadesini yüklem olarak kullanmıştır. Üç mısrayı da bu yükleme bağlamıştır.

Çernil nedir? Ol gelbi qara hoqqayidilxun
Olma ona meftun./26/
“Mürekkep nedir? O kalbi, yüzü kara hokka
Olma ona cukka”²⁰²

Birinci mısranın ikici cümlesinin yüklemine “hoqqayidilhun(dur) şeklinde düşünmek mümkündür. “ol” kelimesi “o” zamiri yerine kullanılmıştır.

5.6.TAMLAMA VE HAL EKİ EKSİLTİLİ YAPILAR

Derse, qezete, mektebe, jurnale, kitabe,
Mail olub eqli./12/
“Derse, yazıya, okula, dergiye, kitaba
Mail olmuş akli.”²⁰³

İkinci mısradaki “eqli” tamlanan öge söylenmiş, tamlanan ögeden tamlayanın çıkarılması istenmiştir. “Onun eqli” ya da şiiirden önce verilen metne dönersek “uşağın eqli” olmalıdır. Yani bu sözcükte bulunan iyelik eki, önceki mısralar, metnin çözücüsüne tamalamada eksik olanın ne

²⁰⁰ Öztürk, a.g.e., s.12

²⁰¹ Öztürk, a.g.e., s.22

²⁰² Öztürk, a.g.e., s.16

²⁰³ Öztürk, a.g.e., s.8

olduğu konusunda ipucu verir.

Rengi saralıb, qalmayıb esla yarı canı
Bir gülmez oğul vay /12/
“Rengi sarardı, kalmadı asla yarı canı,
Bir gülmez oğul vay”²⁰⁴

Birinci mısradaki tamamlanan öge verilerek tamlayan ögenin çıkarılmasını şair okuyuculara bırakmıştır. “Onun yarı canı” ya da metine dönmek gerekirse “uşağın yarı canı” olmalıdır.

Besdir oxudun, az qala canın telef oldu
Bu karden el çek
“Yeter okudun, az daha canın telef oldu
Bu işten el çek”²⁰⁵

Birinci mısradaki tamlananı verilip tamlayanı okuyucuya bırakılmıştır. “canın” tamlananı “senin” tamlayanını alarak “senin canın” şeklinde isim tamlaması oluşturur.

Fehle de özün daxili insan edir imdi /16/
“İşçi de kendisini insan sanıyor şimdi”²⁰⁶

Yazarın yukarıdaki satirasını belli bir hece ölçüsüne göre yazdığı için hece ölçüsünü bozmamak adına belirtme hal ekini kullanmamıştır. Dönüşlülük zamiri olan “özü” sözcüğü belirtme hal ekini almayarak ikinci tekil şahıs dönüşlülük zamiri gibi gözükse de “fehle” nin üçüncü tekil şahıs olmasından dolayı dönüşlülük zamirinin de üçüncü tekil şahıs zamiri olması gerektiğini anlayabiliriz.

El çek bala dövletlilerexidmetin olsun.
Az çox sene verdiklerine minnetin olsun. /16/
“El çek bala zenginlere hizmetin olsun,
Az çok sana verdiklerine minnetin olsun”²⁰⁷

Dile ait bir unsur yüzey yapıda bağdaşıklığın sağlanması için önemlidir. Birinci mısradaki “xidmetin”; ikinci mısradaki “minnetin” sözcükleri isim tamlamasının tamlanan görevinde kullanılan kelimeleridir. İsim tamlamasında eksik olan tamlayanı bağlamdan ve tamlananın aldığı ekten “senin” olduğunu çıkarabiliriz.

²⁰⁴ Öztürk, a.g.e., s.8

²⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s.8

²⁰⁶ Öztürk, a.g.e., s.12

²⁰⁷ Öztürk, a.g.e., s.12

Dövlətli amandır özünü salma belaya,
Fehle sözü haq olsa da baxma o sedaya /16/
“Zengin amandır, kendini atma belaya,
İşçinin sözü haq olsa da bakma o sedaya”²⁰⁸

İkinci mısradaki kullanılan “fehle sözü” tamlamasında şair hece ölçüsü ve vezine bağlı kalmak için fehle kelimesindeki ilgi ekini düşürmüştür.

Aldanma feqirin olmaz eqli, zekası,
Çün yoxdur onun sen kimi Pakize libası
Yox serveti, yox dövləti, yox şalı ebası
Var köhne çuxası, dexi bir tekce qebası. /16/
“Aldanma fakirin olmaz aklı, zekası,
Hem yoktur onun senin ki gibi Pakize libası
Yok, serveti, yok zenginliğı, yok şalı abası,
Var eski paltosu, bir de yamalı hırkası”²⁰⁹.

Birinci mısradaki şair kelime tasarrufu yaparak “feqirin” tamlayanına “eqli” ve “zekası” tamlananlarını birlikte vermiştir. Yani bir tamlayana iki tamlanan bağlanmıştır. Tamlayan eksikliği mevcuttur. Ayrıca ikinci mısradaki geçen “serveti, dövləti, şalı, ebası, çuxası, qebası” tamlananlarının da tamlayanları “feqirin” sözcüğüdür. Şair hece ölçüsünü bozmamak ve kelime tasarrufu yapmak için hem aynı mısradaki tamlananları, hem de farklı mısralardaki tamlananları bir tek tamlayana bağlamıştır.

Fehle özünə baxma bu bihudecahanda
Öz fikrini çek ol dexi fersude cahanda /17/
“İşçi yüzünə bakma bu beyhude cihanda
Öz fikrini çek, ol dahi fersude”²¹⁰ cihanda.”²¹¹

Birinci mısradaki “fehle” sözcüğüne şair ilgi ekini eklemeyip tamlananın aldığı ekten çıkarmamızı istemiştir. Yine şair hece ölçüsünü bozmamak için “fehleninüzünə” şeklinde vermemiştir.

Gör milletinin derdini, axtarma devasın,
El çekme yetimin başına kesme sedasın,
Zinhar qoyub dehrde bir xeyr binasın
Yad eyleme, şad eyleme millet fūqerasın. /17/
Gör milletin derdini, hiç arama devasın
El sürme yetimin başına, kesme sedasın,
Zinhar koyub dünyada bir hayır binasın
Yad eyleme, şad eyleme millet fukarasın. /13/

²⁰⁸ Öztürk, a.g.e., s.12

²⁰⁹ Öztürk, a.g.e., s.13

²¹⁰ Bulaşmış, bulaşık

²¹¹ Öztürk, a.g.e., s.13

Şairin 14'lü hece ölçüsüyle yazdığı bu satırında ölçüyü bozmamak için şair mısraların son sözcüklerine gelen belirtme hal eklerini koymamıştır.

Birinci mısradaki “milletin derdini” isim tamlamasında “millet” sözcüğü tamlayan ekini almıştır. Fakat son mısradaki “millet füqerası” tamlamasında şair hece ölçüsüne uymak için ilgi ekini eklememiştir.

Xalqın nezerin celb ele qurşağa qebaya /18/
Halkın dikkatini kurşağa, hırkaya yönlendir

“Xalqınnezerin” tamlamasında şair yine ölçüye bağlı kalmak için belirtme hal ekini vermemiştir.

Ol başı kesilmiş gelemın tutma belinden,
Xovf eyle dilinden.
“O ucu kırılmış kalemin tutma belinden
Kork onun dilinden.”²¹²

İkinci mısradaki şair tamalanana verip tamlayanı bizim çıkarmamızı istemiştir. “onun dilinden” şeklinde düşünme mümkündür.

Axırda çalar canını bir ef'i ılandır, /27/
“Sonunda çalar canını bir efi yılandır.”²¹³ /17/

Tamalanana verilen isim tamlamasında tamlayanı şair belirtmemiştir. Tamalanana aldığı ekten dolayı eksik tamlayanı bulmak mümkündür.

Kağız sene ağ gösterir öz sineyi safın
Guş eyleme lafın /27/
“Kâğıt sana ak gösterir öz sine-yi safın
Yok dinleme lafın.”²¹⁴

Şair kafiye oluşturmak için ikinci mısradaki belirtme hal ekini göstermemiştir. Dinle-geçişli bir fiil olduğu için nesne talep eder. Ayrıca tamlayan eksikliğinin olduğu ikinci mısradaki “onun lafını” şeklinde olduğu çıkarılabilir. Lafın kime ait olduğunu birinci mısradaki bulunan kağıza ait olduğunu netleştirmek için tamlayan ekini koymamız gerekir.

Naehl olana metlebiandırmaq olurmu?
Söz qanmayana zor ile qandırmaq olurmu?/77/

²¹² Öztürk, a.g.e., s.17

²¹³ Öztürk, a.g.e., s.17

²¹⁴ Öztürk, a.g.e., s.17

“Ehli olmayana maksadı andırmak olur mu?
Söze kanmayanı zor ile kandırmak olur mu?”²¹⁵

Şair hece ölçüsüyle yazdığı şiirde ölçüyü bozmamak için “söz” kelimesine gelecek olan yönelme hal ekini yazmamıştır.

Dexli mene ne, elmozuya millet uşağı?
Teshili kemalet ede ya ümmet uşağı?
Getsin işe bu tenbelü biqeyret uşağı? /78/
“Bana ne bilim okursa bu millet çocuğu,
Tahsil-i kemalat²¹⁶ ederse bu ümmet çocuğu?”²¹⁷

Şair yukarıda ki mısralarda hece ölçüsünü bozmamak için “millet”, “ümmet”, “biqeyret” sözlerine ilgi eklerini koymamıştır.

Benzer İfadeler:

Tamlayan eksiltili /8/ 13/ 15/ 28/ 34/ 35/ 36/ 40/ 62/ 64/ 66/ 67/ 68/ 71/ 72/ 82/ 83/ 88/
106/ 108/ 126/ 150/ 157/ 159/ 166/ 170/ 185/ 190/ 193/ 209/ 214/ 215/;

Belirtme hal eki eksiltisi: / 18/ 40/ 49/ 50/ 51/ 61/ 66/ 82/ 87/ 108/ 135/ 148/ 164/ 165/
170/ 204/ 205/

İyelik eki :/49/

İlgi eki :/17/

Yönelme hali :/99/

²¹⁵ Öztürk, a.g.e., s.55

²¹⁶ İnsanın bilgi ve ahlakça olgunluğu

²¹⁷ Öztürk, a.g.e., s.56

6.0. BAĞLAYICI ÖĞELER

Metin içerisinde cümleler birleşik, bağıntılı ve sıralı cümleler şeklinde farklı işlevlere sahip aynı zamanda birbirleriyle ilişki içerisindedirler. Birbirine bağlayıcı öğelerle bağlı cümleler yazarın olayları değerlendirmesi bakımından önemlidir. *“Türkçe’ de geniş yer tutan bağıntı öğeleri; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zamanda paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevlerle, bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkisi kuran dil öğeleridir.”*²¹⁸

Günay ise; *“bağıntı öğelerini iki ya da daha fazla sözcükselyerdeşlik arasında ilişki kuran dilsel göstergelere bağıntılayan denir.”*²¹⁹ Bağlayıcı öğeler sözcükler ve olaylar arasında bağlantı kurarak söz ve düşünceyi bütünleştirirler. Türk dilinde kullanılan bağıntı öğelerini Korkmaz kökenleri ve işlevleri bakımından üç gruba ayırarak incelemiştir: *Yabancı kökenli bağıntı öğeleri, Karışık kökenli bağıntı öğeleri, Türkçe kökenli bağıntı öğeleri.*²²⁰

Mirze Elekber Sabir’in Hophopname’de yer alan satıra metinlerini belirttiğimiz şekilde üç başlık altında inceleyeceğiz. Bağıntı öğelerinin kökenlerini tespit etmede özellikle Eli İsa ŞÜKÜROV’un, “Azerbaycan Dilinin Tarihi Qrammatikası” adlı eseri ile Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatı’ndan yararlanılacaktır. Köken bakımından tespit edilen bağlayıcı öğeleri sürekli kaynak belirtip tekrardan kaçınmak ve çalışmamızda akıcılığın sağlanması açısından bu tür açıklama yapılmıştır.

Türkçede bir kısmı yabancı bir kısmı da Türkçe olan bağıntı öğelerini Günay işlevleri bakımından sınıflandırmaktadır: *“Karşıtlık ifade eden bağıntı öğeleri, amaç ifade eden bağıntı öğeleri, sebep ifade eden bağıntı öğeleri, sonuç ifade eden bağıntı öğeleri, katkı/ sürerlilik anlamı ifade eden bağıntı öğeleri, zaman ifadesi eden bağıntı öğeleri, karşılaştırma ifadesi veren bağıntı öğeleri, birlik ifade eden bağıntı öğeleri, alması (art arda gelme) ifade eden bağıntı öğeleri.”*²²¹

1. Karşıtlık İfade Eden Bağlayıcı Öğeler: *“İki unsurdan birini öbürüne karşı çıkararak bağıntı öğelerine karşıtlık ifade eden bağıntı öğeleri denir.”*²²² Bu bağlayıcı öğelerini Günay şu şekilde belirtmiştir: *“ama yine de, ama ayrı olarak, böyle olmakla beraber, böyle olmakla birlikte, buna karşılık, buna karşın, bununla beraber, bununla birlikte, -diği halde, -e aykırı olarak, -e zıt olarak, fakat halbuki -in tersine, -ise de, ne var ki, oysa ki, oysa, -sine rağmen, tam tersine, tersine, yalnızca... bile, yine de.”*²²³

²¹⁸Korkmaz, a.g.e, s.1091

²¹⁹Günay, a.g.e, s.102

²²⁰Korkmaz, a.g.e, s.1095

²²¹Günay, a.g.e, s.85-86

²²² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s.391

²²³ Günay, a.g.e, s.102

2. Amaç İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:“İki unsurdan birinin ötekini gerçekleştirme amacı taşıdığı ifade eden bağlayıcı öğelerine denir.”²²⁴Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde verebiliriz: “amacıyla, için, -sin diye, -mesi için.”²²⁵

3. Sebep İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:“Bunlar, iki cümleden birini ötekine sebep gösterme ilişkisi ile bağlayan bağıntı öğeleridir.”²²⁶Bu bağıntı öğelerini şu şekilde verebiliriz: “zira,çünkü, mademki, gerçekten, doğru, öyle, gerçekten de, gerçi.”²²⁷

4. Sonuç İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:“Bu bağıntı öğeleri iki cümleden birini diğerine sonuç bildirme, sonuca götürme yönünden bağlayan öğeleridir.”²²⁸Bu bağıntı öğelerini şu şekilde sıralayabiliriz: “böyle düşünüldüğünde, böylece, bu açıdan bakıldığında, bu nedenle, buna göre, bundan şu sonuç çıkar ki, demek ki, demek, dolayısıyla, imdi, o halde, o sırada, o zaman, öyleyse, sonuç olarak, sonuçta, şu durumda, şu halde.”²²⁹

5. Katkı/ Sürerlilik Anlamı İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:Eylemler arasındaki ilişkilerin devam ettiğini belirten bağlayıcı öğeleridir. Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde gösterebiliriz: “ardından, ayrıca, az önce, bir zamanlar, biraz önce, bugün, bundan başka da, bundan başka, bununla birlikte, daha sonra, dahası, -den önce, dün, eskiden, her şeyden önce, ilkin, -meden önce, nihayet, ondan sonra, oysaki oysa önce, öte yandan, -sinden önce, sonra, sonuç olarak, sonunda, şimdi, üstelik vaktiyle ve yarın.”²³⁰

6. Zaman ifadesi Eden Bağlayıcı Ögeleri:Metin içerisindeki cümlelere zaman ifadesi yükleyen bağlayıcı öğeleridir. Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde verebiliriz: “önce, sonra, daha sonra, sonunda, nihayet.”²³¹

7. Karşılaştırma İfadesi Veren Bağlayıcı Ögeleri: “Bunlar karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru birbirine bağlayan bağıntı öğeleridir.”²³²Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde gösterebiliriz: “böylece, aynı biçimde, aynı şekilde, -e göre.”²³³

8. Birlik İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:Bu bağlayıcı öğeleri buldukları cümleleri eşitlik, birlikte olma anlamlarıyla birbirine bağlar. Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde gösterebiliriz: “ve, hem... hem (de), ne...ne.”²³⁴

9. Alışım (art arda gelme) İfade Eden Bağlayıcı Ögeleri:“İki unsur arasında alışık bir değişme ilişkisini gösteren bağıntı öğelerine denir. Bunlar he ikili bağlamlar

²²⁴ Bahtiyaroğlu, a.g.e, s.162

²²⁵ Günay, a.g.e, s.102

²²⁶ Korkmaz, a.g.e, s.1131

²²⁷ Günay, a.g.e, s.102

²²⁸ Korkmaz, a.g.e, s.11127

²²⁹ Günay, a.g.e, s.102

²³⁰ Günay, a.g.e, s.102

²³¹ Günay, a.g.e, s.102

²³² Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, Bayrak yayınları, 2000, s.342

²³³ Günay, a.g.e, s.102

²³⁴ Günay, a.g.e, s.102

olur.”²³⁵ Bu bağlayıcı öğelerini şu şekilde gösterebiliriz: “ya... ya da, veya ya da tersi, yahut, gerek... gerek (se), ister... ister, ..olsun.. olsun, kah...kah, ya...ya.”²³⁶

İşlevlerine göre sınıflandırdığımız bağlayıcı öğeler sözcükler ve cümleler arasında ilişkiyi belirlemede büyük önem taşırlar. Bağlayıcı öğeler sayesinde metinde bütünlük sağlanır ve metni oluşturan mısralar, cümleler ve kelimeler arasında geçiş sağlanır. Azerbaycan Türkçesinde yardımcı kelime grupları “bağlayıcılar, edatlar, қоşmalar” yukarıda belirtilen bağlayıcı öğelerinin görevlerini yerine getirmektedirler. Özellikle bağlayıcı denilen yardımcı kelime grubu, “cümle öğelerini ve cümleler arasında alaka oluşturup onları gramatik yönden birbirine bağlar. Cümle içerisindeki görevleri bakımından bağlayıcılar iki gruba ayrılır: tabesizlik ve tabelilik bağlayıcılar. Aynı zamanda bağlayıcılar anlam bakımından 6 gruba ayrılır:

- 1- Birleştirme bağlayıcıları: “ve, ile”
- 2- Karşılaştırma bağlayıcıları: amma, ancak, lakin halbuki ise
- 3- Paylaştırma (bölüşürme) bağlayıcıları: ya, ya da, ya da ki, ve ya, gah, gah da, gah da ki, ister, isterse de.
- 4- İştirak bağlayıcıları: hem, hem de, hem de ki, o cümleden, hetta, habele, hemçinin, da-da, de-de, da, de
- 5- İnkâr, yok sayma bağlayıcısı: ne, ne de, ne de ki.
- 6- Aydınlaştırma bağlayıcıları: yeni, yeni ki, meselen vb. bağlayıcıların yanında bir de tabelilik bağlayıcılarının anlamca türleri vardır:
 - 1- Sebep bağlayıcıları: çünkü, ona göre ki, ona göre de, ondan ötrü, onun için ki, buna göre de,
 - 2- Şart bağlayıcıları: eğer, hergah, indi ki, madam ki, bir halda ki.
 - 3- Güzeşt bağlayıcıları: herçend, herçend ki.
 - 4- Aydınlaştırma bağlayıcıları: ki, bele ki”²³⁷ vb. bağlayıcılarıdır.

Biz de bu açıklamalar doğrultusunda Mirze Elekber Sabir’in satıralarında tespit ettiğimiz bağıntı öğelerini gerek kökenleri bakımından gerekse karşıladıkları işlevler bakımından gruplara ayırarak incelemeye çalışacağız.

Mısralardan oluşan satıra metinlerinde bağlayıcı öğeler hem aynı mısra içerisinde hem de mısralar arasında anlam ilişkisi kurarak metinde bütünlüğü sağlar. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de yabancı kökenli birçok bağlayıcı öğe kullanılmaktadır. İnceleme metnimizde tespit ettiğimiz Arapça ve Farsça kökenli birçok bağlayıcı öğeler metnin yazıldığı dönemde kullanılmakla kalmayıp günümüz Azerbaycan Türkçesinde de yoğun olarak kullanılmaktadır. Satıra metinlerinde bağıntı öğelerini tespit etmek için Azerbaycan Türkçesinde

²³⁵Banguoğlu, a.g.e, s.391

²³⁶Günay, a.g.e, s.102-103

²³⁷Nağısoylu-Zeynalli, a.g.e, s.98

bağlayıcı özelliğe sahip “çoşma, edat ve bağlayıcı” söz gruplarından yararlandığımız için başlıklarımızı bağlayıcı öğeler şeklinde belirttik. Yaptığımız bu çalışmada Mirze Elekber Sabir’in incelemeye tabi tuttuğumuz Hophopname’de yer alan satıra metinlerinde tespit ettiğimiz bağıntı öğelerini sırasıyla yabancı kökenli bağıntı öğeleri, karışık kökenli bağıntı öğeleri ve Türkçe kökenli bağıntı öğeleri olmak üzere çeşitli başlıklar altında vermeye çalıştık. Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz örneklerde kullanılan bağıntı öğelerinin hangi dilden Azerbaycan Türkçesine geçerek kullanıldığı çeşitli kısaltmalarla verilmektedir. Örneklerde yer alan “Ar.” kısaltması Arapçayı, “Far.” kısaltması Farsçayı ve “Tür.” kısaltması da Türkçeyi karşılamak üzere kullanılmıştır. Ayrıca karışık kökenli bağıntı öğeleri kısmında parantez içinde verilen bu kısaltmalar sırasıyla hangi sözcüğün hangi dilde kullanıldığını verecek biçimde kullanılmıştır.

6.1. YABANCI KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖGELERİ

6.1.1. Karşıtlık İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri

“Arapçaammā” "gelgelelim, maamafih (bağlaç)" fiilinden alıntıdır. Arapça fiil "fakat" sözcüğünden türetilmiştir.”²³⁸

Heç eybi yoxdur, döyürsünüzdüyün, **amma (Ar.)** bunuda bi- lizey mollalar ki, günler dolanlar, sular, zamanetezelenir... /3/

Şeffafsenedey şıx!

Amma (Ar.) mekesinehl kimi nişterin var, /35/

Aşqarayıbalemiseyreyledin **amma (Ar.)**

Heyreyledin **amma(Ar.)**,

Bir zövcü helal ile dolaşsan zererin var, /36/

Her yere gelsen gel **amma (Ar.)** gelme derse, mektebe,

Herkese uysan uy, **amma (Ar.)** uyma dine mezhebe. /51/

Vererem dinimi, imanımı, **emma(Ar.)** pulumu.

Vermerem «Behlul» ağa arxayın ol aş a ete. /97/

Meslehet **amma (Ar.)** budur, fikrele, bir qan, mene ne? /131/

Bunlar keçer, **amma (Ar.)** hele var qorxumecelden...

Etdimqesem, **amma(Ar.)** özümü sehvde sandım, /190/

Yemeye var çörek, **amma(Ar.)** buna dözmür üreği, /210/

Benzer ifadeler: /214/ 228/ 239/ 246/ 265/

İncelemeye tabi tuttuğumuz metinde karşıtlık bildiren bağlayıcı öğelerinden ilki “ama”dır. Azerbaycan Türkçesinde “amma” şeklinde kullanılmaktadır. Türk Dili’ne Arapça’dan geçerek zaman içerisinde dil tarafından tamamen kabul edilen bu bağıntılayan ögesi

²³⁸<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/%C3%A2m%C3%A217.02.201518:59>

yukarıda verdiğimiz bütün örneklerden de görüldüğü gibi özellikle cümle içerisinde birbirine karşıt olan iki fikri, tek cümle içinde ifade etme ve bu karşıtlığın okuyucu tarafından kolaylıkla sezilmesine yardımcı olacak tarzda kullanılmıştır.

Olarda bir emel: **feqet**(Ar.) quru boş iftixarigör! /66/
 Az söle millet bele, ümmet bele,
 Men **feqet**(Ar.)öz emrimi samanlaram, /113/
 Tecella etdiğin gördük o mehbubi dilaramın,
Feqet(Ar.)al qanageltan olduğun da gördükislamın, /154/

Yukarıdaki mısralar arasında şair bağlantı kurmak için “feqet” bağlacını kullanmıştır. Bu bağlaçla biri olumlu biri olumsuz anlamda olan iki mısra arasında anlamsal bütünlük sağlanmıştır.

S'ey eledin çatmadı meydan sene,
 Qaldı **feqet**(Ar.) hesretühirman sene, /165/
 Evet «sehrayıîran doğrudan bir odlu meydandır»
Feqet(Ar.) ol odlu meydanda duran bir şiriğerrandır, /182/
 Biz gözlerik feqet bir eyvani Xüldzarı, 227/
 Çalışma, bir işeçetme, **feqet**(Ar.) me'yusu nalan ol, /248/

Arapçafakat فکات "ancak, yalnız, mutlak olarak" sözcüğünden alıntıdır.²³⁹ İnceleme metnimizde karşıtlık bildiren bağlayıcı öğelerinden biri de “feqet” bağlacıdır. Azerbaycan Türkçesinde “feqet” şeklinde kullanılmaktadır. Arapça menşeli olan bu bağlaç Türk Dili'nde zaman içerisinde tamamen kabul edilerek “fakat” şeklini alarak kullanılmaktadır. Bu bağıntılayan ögesi yukarıda verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi özellikle mısralar arasında karşıt olan iki fikri ifade etme ve bu karşıtlığın okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılmasına yardımcı olacak tarzda kullanılmıştır.

İki gözlerimdi pulum, kişi bir **meğer**(Far.) qanırsan?
 O **meger**(Far.) ki Xan senemdir, qapılar dolane ya Reb! /65/
 Biz **meğer**(Far.)açlara veqf eylemişik malımızı, /122/
 Haq söyleyenin küfrüne hökm eyleseseydik
 Haqqû **meğer**(Far.)öz fikrini qizledi, danardı? /133/
 Mektebe getseydi bu böyle qalırdı **meğer**(Far.)! /137/
 Hanı dersen : «Qirizandır vetenden leyli istibdad?»
Meğer(Far.) görmez misen etrafı tutmuş xeyli istibdad? /181/

Azerbaycan Türkçesine Farsçadan geçen bu bağlayıcı öge günümüz Azerbaycan Türkçesinde de yoğun olarak kullanılmaktadır. “meger” bağlayıcı ögesi, beklenenin dışında gerçekleşen hadiseler için kullanılarak birbirine zıt iki olayı metin içerisinde bağlamak

²³⁹ <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/fakat.17.02.201519.20>

maksadıyla kullanılır. Azerbaycan Türkçesindeki yazımı “meğer” şeklindedir. Fakat şair satıralarında “meğer” şeklinde yazımını da kullanmıştır. Türkiye Türkçesindeki gibi aynı anlamda kullanılmaktadır.

6.1.2. Sebep İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri

Azerbaycan Türkçesinde sebep bildirmek için yoğun olarak kullanılan bağlaçlardan biri “çünkü”dür. Bu bağlaç sonlanan bir cümlenin sebebini belirtmek maksadıyla bitmemiş cümlenin başında kullanılır. Bu bağlayıcı ögesi Farsçadan Türkçeye geçmiş ve dilimiz tarafından benimsenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ki yazılımı “çünkü” şeklindedir. Ayrıca bu bağlacın Fars dilinde “Çün” şeklinde kullanımı da mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde tabelilik bağlayıcılarından olan “çünkü” bağlayıcı ögesi, birleşik cümleler (mürekkep cümle) içerisinde sebep bildirmek için kullanılır.

Keçmez sözüümüz bir pula serdar yanında
Çünkü (Far.) neçiyik biz? /23/
 Hophop dile düşdü, iş müşküle düşdü,
Çünkü (Far.) bele düşdü îndi balabandır. /27/
 Ancaq ikini bir ele, qoyma ola zaid.
 İslamda bilmek, oxumaq **çünkü (Far.)** ziyandı
 Ferman da bizimdir!
Çünkü (Far.) remazandır! /163/
 Cümlesi kâfirlere yoldaşdılar,
Çünkü (Far.) teessüpleri yox çaşdılar! /184/
 Baharından görünmeyir xezanın,
Çünkü (Far.) her yerden var neçe yazanın. /214/

Satira metinlerinde olayın gerçekleşme sebebini açıklamak için kullanılan bu bağlayıcı öge, genelde mısraları birbirine bağlamak amacıyla kullanılmıştır. Şair satıralarında “çünkü” bağlacına çok yer vermemiştir.

6.1.3. Zaman İfadesi Veren Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri

“Evvel” Arapça kökenli bağlayıcı ögesi olmakla birlikte kullanıldığı cümleye zaman ifadesi yükler. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde de yoğun olarak kullanılmaktadır. İnceleme metnimizde de hem satira mısralarını birbirine bağladığı hem de aynı mısra içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “qoşma” yardımcı kelime grubuna dâhil olan bir bağlayıcı ögesidir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “evvel (Ar.)” bağlayıcı ögesi

zaman anlamı bildirir. Azerbaycan Türkçesinde yoğun olarak kullanılan bağlayıcı ögelerden bir diğeri ise “hele” bağlayıcı ögesidir. Şair satırlarında bu bağlayıcı ögesini sık kullanmıştır.

Oğlun uşaqdır **hele (Far.)** xamdır naşı, /130/
 Sen ölesen, qoy **hele (Far.)** olsun emelli cavan, /137/
 Ağıl kesmir, **hele (Far.)** bir körpe uşaqdır uşağım! /155/
 Ses salma yatanlar ayılar, qoy **hele (Far.)** yatsın,
 Övladi-veten qoy **hele (Far.)** avare dolaşsın, /5/
 Qoy qonşular alsın **hele (Far.)** min dürlü fevaid,
 Qoy qonşular etsin **hele (Far.)** tezyiq cevaid; /38/
 Bu sesden seksenib durdum götürdüm saete baxdım
Hele (Far.) gördüm ki şebdir söyledim: Lay lay hürriyyet! /56/
 Get **hele (Far.)** xamsan, dolan, men acyon oldu olmadı? /71/
 Azğınlıq edirsiz de **hele (Far.)** nemetimizden. /73/
 Edeb ile öz meqamın tanıyib dayanmayırsan,
Hele (Far.) köhne pallarından qızarıb utanmayırsan, /80/
 Yatmırsan özün indi de neylim **hele (Far.)** yatma. /103/
 Dinme, danışma, yat balam, sen deyən olmayıb **hele (Tür.)**! /104/
Evvel (Ar.) bu felek cümleden eymişdi damağı
 Qem kâsesi daşdı. /22/
Evvel (Ar.) bu ki, mektebde olur teln damağın
 Ey dideyi-rövşen! /28/
 Varın yox eden serfioşa **evvel (Ar.)** nezerin var, /36/
 Bele idi âdet **evvel (Ar.)**, beye yalvarırdı kâsıb, /80/
Evve (Ar.) ne idikse yene biz şimdi hamanız... /92/
Evvelce (Ar.) verirler size hürriyyeti efkâr,
 Ye’ni danışıp fikrinizi eyleyin izhar; /148/
 Tebrizlilerin kor idimigözleri **evvel (Ar.)** ?
 Bir yerde keçirirdik gece gündüzleri **evvel (Ar.)** ,
 Haqqımdayox! idioların sözləri **evvel (Ar.)** ,
 Şah etdilertrana meni özleri **evvel (Ar.)**, /151/
 Var yoxu dercib edib **evvel (Ar.)** ferar etmezmidim? /205/
 Mezheke jurnalın **evvel (Ar.)** bize ibrettdi, dedin,
 Bir para şexse sataşdın, bu nesihettdi, dedin, /229/
 Qüsl etmeden **evvel (Ar.)** olunurdu ona hörmət. /232/
 Mene**evvelce (Ar.)** özün yar oldun,

Zaman ifadesi veren bağlayıcı ögelerinden biri de “evvel” sözcüğüdür. Satıra metinlerinde “önce” anlamında kullanılmıştır. Bu bağlayıcı öge bazı satıra metinlerinde iki mısrayı birbirine bağlarken bazı satir metinlerinde de aynı mısra içinde gerçekleşen farklı olaylar arasında zamansal olarak öncelik ifadesi olarak kullanılmıştır.

6.1.4. Birlik İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Arapça kökenli olana “ve” bağlayıcı ögesi, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de en çok kullanılan bağlayıcı ögelerindedir. Arapça’dan Azerbaycan Türkçesine geçen ve Azerbaycan Türkçesinde sade cümleleri birbirine bağlamak için kullanılan bu bağlayıcı ögesi Mirze Elekber Sabir’in Hophopname eserinde yoğun olarak kullanılmamıştır.

Çoxdur zereri adem üçün elm oxumağın,
 Sen say **ve (Ar.)** deyim men: /28/
 Get yat **ve (Ar.)** get yat **ve (Ar.)** get yat **ve (Ar.)** get yat! /50/
 Qırdıqca yorulduq **ve (Ar.)** yorulduqca qıldıq /93/
 Lap senin tek emilerdir **ve (Ar.)** benim tek dayılar,
 Pak mö'min hacılar, meşhediler, kâblayılar. /260/

Yukarıdaki satırlarda kullanılan “ve” bağlayıcı ögesi aynı mısırada cümleleri bağlamak için kullanılmıştır.

Ne masaj ile ne mesnui teneffüsle bunun
Ve(Ar.) ne dağ ile olur derdine derman ölübe! /79/

Yukarıdaki satırda “ve” bağlayıcı ögesi iki mısrayı birbirine bağlamak içinde kullanılmıştır.

6.1.5. Sonuç İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Sabir'in satırlarında en sık karşılaştığımız bağlayıcı ögesi “ki” dir. Satırlarda şair aynı mısra içerisinde cümleleri bağlamak için ve iki mısra arasında bağlantı kurmak için bu bağlayıcı ögesinden yararlanmışır.

Ol gün **ki(Far.)** Xalıq eder lüft bir övrad
 Olsun üreğın şâd.
 Te'yin ele cındarı **ki(Far.)**, etsin ona imdad/8/
 Mırt mırt oxumaqdan, **ki(Far.)** şı bir qan **ki(Far.)** pul olmaz /14/
 Yad olsun o günler **ki(Far.)** muradımca gezerdim /15/
 Tehsili ülum elmek**ki(Far.)**elm afeti candır, /26/
 Gördüm **ki(Far.)** plov bişmededir açlığa dözdüm. /30/
 Aludeyi qem elmek**ki(Far.)** bihude hevesdir, /33/
 Gıyma **ki(Far.)** gedib fikrini liam eylesin oğlun, /33/
 Tüf bele dövrana **ki(Far.)** bedter olur /42/
 Evvel bu qeder bil **ki(Far.)** vefadar er olmaz, /44/
 Eyle bilirdim **ki(Far.)** dexi sübh olub, /52/
 Biz xoşlanmanıq dersi **ki(Far.)** min mekteb açılısın, /61/
 Bu ne söz **ki(Far.)** ac qalana oluna iane ya Reb! /64/
 Noldu **ki(Far.)** tez boşaldı bes iş gören encümendeki**ki(Far.)** ? /71/
 Eger isteseydi Allah, **ki(Far.)** seni edeydi megbul,
 Şâd oldum o gün **ki(Far.)** doğuldun,
 Min şükr eledim **ki(Far.)** oğlum oldun.
 Derdim **ki(Far.)**, gözəl helef olarsan, /82/

Benzerİfadeler:/83/85/89/92/93/99/103/110/114/121/125/127/128/134/141/143/145/148/149/150/154/162/164/168/172/192/204/206/207/220/228/229/233/235/236/246/250/254/264/2

65/280/286/288/289/290/295/296/

Türkçeye Farsçadan geçtiği bilinene “ki” bağlayıcı ögesinin kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Muharrem Ergin’e göre bu bağlayıcı öge Farsça menşelidir: “*ki*” *edatı farsça asıllıdır. Türkçeye çok eskiden geçmiş ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi sokmuştur.*”²⁴⁰ Eliisa Şükürov ise “ki” bağlayıcı ögesinin Türk menşeli olduğunu savunan araştırmacıların olduğunu belirtmektedir: “*Tedqiqatçıların ekseriyyeti bele fikirdedir ki “ki” fars dilinden alınmış bağlayıcıdır. Lakin hele XIX esrin birinci yarısından başlayaraq ki bağlayıcısının fars menşeliyine şübhele yanaşan tedqiqatçılar da olmuştur.*”²⁴¹

Gahi ocağa şekk eliyer, gahi de pire
Kafir olu **barı(Far.)**. /28/
Elbette çeker şeklini molla seni görcek,
Barı(Far.) dexi el çek, /32/
Barı(Far.) xudaya özün islah qıl
Tâ edeler pirü cavan sülh sülh! /43/
Qadam kemalınıza! **Barı(Far.)** Sizde qeyret olaydı! /176/
Deyirem, **barı(Far.)** bir az pul avır ehsanın üçün/211/
Qutar bir defelik derdü elemden, **barı(Far.)** möhnetden. /249/
Qoy alını canını **barı(Far.)**, qopanm mehşerini, /279/

“Bari” bağlayıcı ögesi Azerbaycan Türkçesine Farsçadan geçmiştir. Azerbaycan Türkçesinde sonuç bildirmek için sade cümleleri birbirine bağlamak amacıyla bu bağlayıcı ögesinden istifade edilir. “barı” şeklinde yazılır. Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla aynıdır. Şair “barı” bağlayıcı ögesinden satırlarında fazla istifade etmemiştir.

İstersen **eger (Far.)** olmağa asude cahanda,
Tâ olmayasan qemlere alude cahanda, /16/
İstersen **eger (Far.)** oğlun ede kesb fevaid,
Hem serveti zaid ola, hem mikneti zaid; /34/
Elm idi **eger (Far.)** bexş eden insana şerafet.
Millet ne sebebden ona göstermedi rağbet; /38/
Eger (Far.) acdı qarnı satsın papağın, çulun, çuxasın; /64/
Egerçi(Far.) Yusufi Misr içre satqm aldı Züleyxa,
Qız alğı satqısın ancaq Qazanda görmeli imiş. /74/
Egerçi(Far.) xariciler içre çoxdu fahişexane,
Uşaqperestliği islamıyanda görmeli imiş. /75/
Eger (Far.) isteseydi Allah ki seni edeydi meqbul, /81/
Sabit qedem olsaydı **eger (Far.)** yar vefadar,
Aşiq deri qaçmazdı beladen, dayanardı. /133/

Benzer İfadeler: /125/131/154/171/192/230/231/237/248/265/274/295/

²⁴⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak yay., 2009, s.363

²⁴¹ Eli İsa Şükürov, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Qrammatikası*, Bakı, 1981, s.59

Yabancı kökenli bağlayıcı öğelerinden sonuç bildiren ve Farsçadan Azerbaycan Türkçesine geçmiş bağlayıcı öğelerden biri olan “eger” “eğer” bağlayıcı ögesi, şair tarafından satıralarda sık kullanılmamıştır. “eger” bağlayıcı ögesi eylemin gerçekleşmesinin bir şarta bağlandığı mısralarda kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de aynı kullanıma sahiptir. “eger” şeklinde yazılır. Yukarıdaki satıra mısralarında görüldüğü gibi “eger” bağlayıcı ögesi okuyucuda satırının devamında şart bildiren bir anlatımın gerçekleşeceği izlenimini verir.

Şair leqebinde neçe idbarı ayıldı,
Ye'ni (Far.) ki(Far.) bu esrin bütün aşran ayıldı. /232/

“Yeni ki”bağlayıcı ögesi Farsça kökenli olup Azerbaycan Türkçesinde aydınlaştırma bağlayıcısı olarak bilinmektedir. Yukarıdaki örnekte virgülden önceki kısma açıklık getirmek için bu bağlayıcı öge kullanılmıştır.

6.1.6. Almaşım İfade Eden Yabancı Kökenli Bağlayıcı Öğeleri

Farsça kökenli olan “ya, ya... ya” ardı ardına gerçekleşen olayların sıralanışını bildiren bağlayıcı ögesi, Azerbaycan Türkçesine Farsçadan geçerek Azerbaycan Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Satıra metinlerinde de artarda gerçekleşen eylemleri bildirmek, olumlu ya da olumsuz bir durumu ifade etmek bazen de tercih edilecek durumları ifade etmek için kullanılmıştır.

Men anlamaram elm nedir ya(Far.) ki senaye
Zarem bu emelden. /13/
Qorxom budu inkâr edesen Tarın a Molla!
Ya(Far.) mehv edesen axiret asarın a Molla!
Elm ehlişen, et heyzü nifası gözəl ünvan
Ya(Far.) meseleyi şekk ile sehviele tibyan, /101/
Ya(Far.)elmi mesahet ede teqsim erazi.
Ya(Far.)elmi meadın oxuya keşf ede ğazi, /102/
Ya(Far.) tiryeki ol, getme ne deva ne remze,
Sen'et nedi, Allaha tevekkül ele, gezme,
Ya(Far.) düşse yetim malı ye, ver xelveti hezme,
Eyleş, otu, iç badeni, sal mutribi bezme, /103/

“Çapma Atını Girme Bu Meydane a Molla” başlıklı satırının genelinde “ya” bağlacı kullanılarak mısralar arasında bağlantı oluşturulmuştur. Olaylar bu bağlaç ile mısralarda sıralanmıştır.

Tainki uyub yatan ayılmaz,

Ferq etmez ola **ya(Far.)** ağ **ya(Far.)** qare /127/

Yukarıdaki mısralarda “ya..ya” bağlacı yüklemi ortak olan iki zıt sözcüğü bağlamıştır.

Qanuni esasi verilib **ya(Far.)** inanısız? /149/
 Abad ola, **ya(Far.)** qalsa da viran özümündür./150/
 Keyfine deyme, söyey**ya(Far.)** sene, **ya(Far.)** qardaşına. /155/
 Haradan çıxdı bu söz, **ya(Far.)** bu nece söhbət idi? /200/
Ya(Far.) hele yığmağa pul, etməye milyan yaraşır? /210/
 Nuri çeşmanımın ey pul, **ya(Far.)** canımın ey /222/

Yukarıdaki örneklerde tercih için kullanılan bu bağlayıcı unsurları konuşma ve yazı dilinde de aynı işlev için kullanılır. Bu bağlayıcı ögesi aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde belli bir olayın olumlu- olumsuz ya da zıt durumlarını belirtmek için de kullanılır.

6.2. KARIŞIK KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖGELERİ

6.2.1. Sonuç İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Qencede derlirse vurur vurmayır,
Ele ki(Tür. Far.), Selyanda vurur tek sebir. /118/
 Meslehet **amma budur(Far. Tür.)**, fikr ele, bir qan mene ne? /131/
 Etmekdense behaneyi tekfir her sözü,
 Zenim **budur ki(Tür. Far.)**,ortada ger olsa zer sözü /240/

“Ele ki” karışık kökenli bağlayıcısı Türkçe ve Farsça kökenli bağlayıcı ögelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. “amma” Farsça “budur” Türkçe kökenli bağlayıcı ögeleridir.

Asude nefes çekmeye halet ede fehle.
 Yain ki hüguğ üsteedavet ede fehle.
 Bunca oxudun, yorul **da bari(Tür. Far.)**,
 Bir defe bura!" bu zehrimari! /83/

“Da bari” karışık kökenli bu bağlayıcı ögesi iki sözcüğün birleşimiyle oluşturulmuş bir kullanımdır. “da ve bari” ifadeleri Türkçe ve Farsça kökenlidir.

6.2.2. Zaman İfadesi Veren Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

“Bir süre” anlamına gelen “bir qeder” bağlayıcı ögesi Türkçe ve Arapça kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. “bir” Türkçe “qeder” Arapça kökenli kelimelerdir. Satırlarında geçen aşağıdaki tümcelerde de bu bağlayıcı ögesi zaman anlamı taşımaktadır.

Veqtâ getirir bir ehli servet
 Minheysi zekât **bir qeder**(Tür. Ar.) pul! /91/
Bir qeder(Tür. Ar.) öz sineni toxdat kişi /169/
 Bu mübarek qünü teqdis ile **bu ane qeder**(Tür. Ar. Ar)/285/

“Bu ane qeder” bağlayıcı ögesi Türkiye Türkçesinde “bu ana kadar” şeklinde kullanılmaktadır. “bu” Türkçe “an” Arapça kökenlidir. “an” sözcüğünün tam olarak bir zamanı bildirdiği bir kullanımı vardır.

Ne çareki **indi** (Far. Tür.) bular olmayır! /254/

“ki” Farsça “indi” Türkçe kökenli bağlayıcı ögeleridir. Azerbaycan Türkçesinde “indi” olarak kullanılan bu bağlayıcı ögesi Türkiye Türkçesinde “şimdi” anlamında kullanılır. Yukarıda ki mısradaki zaman anlamı veren “indi” ögesidir. “ki” ögesi ile birlikte kullanılmıştır.

Bil **sübhe kimi**(Ar. Tür) naleyi mürği seherin var! /170/

Yukarıdaki mısradaki “sübh” Arapça kökenli olup güneşin doğuş vakti anlamını vermek için kullanılmıştır. “kimi” sözcüğü de kadar anlamında kullanılmıştır. Güneşin doğuş vaktine kadar olan bir süreyi belirtmek için bu süreç ifadesini kullanılmıştır.

6.2.3. Almaşım İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Hem valide, hem valideye ağ olasız siz,
 Dincelmeyeler tâ **ne qeder**(Tür. Ar.)sağ olasız siz,
 Bildir de ne zehmetle bu iclasa yığışdıq,
 Etdik **ne qeder**(Tür. Ar.)boş yere sohbət, uçtiller! /88/
 Qünde satırdı **ne qeder**(Tür. Ar.)mal, kişi,
 Ağzı dualı, qoca baqqal kişi!
 Bir kişidir ki ne çığır ne bağır, /143/

Türkiye Türkçesinde “ne kadar” anlamına gelen “Neqeder”bağlayıcı ögesi miktar ifade etmek için “ne” Türkçe kökenli ve “qeder” Arapça kökenli kelimelerin birleşimiyle oluşturulmuştur.

Qirdik **o qeder**(Tür. Ar.)bir birimizden ki nehayet
 Düşmen qatıb el taxtımızı eyledi qaret /92/
O qeder(Tür. Ar.)xoşlanıram tüşdüsü çıxcaq kababın /97/
 Bu bir, iki üç mes'elede yox **o qeder**(Tür. Ar.)bax.
 Olsun becehennem, nece reftar olacaqdır! /99/
 Qâh da bir yatsa da vaxtında eger,

Çekmeyir yuxuladıǵı bir **o qeder**(Tür. Ar.). /189/

“O” sözcüğü Türkçe, “qeder” sözcüğü Arapça kökenli ifadelerdir. Türkiye Türkçesinde “o kadar” anlamına gelmektedir. Yapı olarak bir derecelendirme ve miktar ifade etmektedir.

Ele bir iş olmamış hey verilir seda sedaye
Ki gerek(Far. Tür.) kömek olunsun fûqerayı binevaye... /64/
 Derdik **ki gerek**(Far. Tür.) pâk ola hemyandakı maye /233/

Yukarıdaki mısralarda geçen “gerek ki”bağlayıcı ögesi Türkçe ve Farsça kökenli sözcükler olmakla beraber “ki” farsça kökenli olup eski Türkçe’nin ker-ge- fiilinden>ker-ge- k>gerek gelişmesiyle oluşan bu bağlantı ögesi, kelimeleri, kelime gruplarını veya görevdeş ögeleri sıralama yoluyla birbirine bağlar. Bağlandığı öğelerden önce gelir ve sıralanan öğelerin hepsini içine alan bir eşitleme, birleştirme görevi yüklenir.”²⁴² Ayrıca “gerek” sözcüğü de Türkçe kökenlidir ve Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin kullanıldığı cümlelerde anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır.

6.2.4. Birlik İfade Eden Karışık Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Olayları sıralarken“ve”“ile”bağlayıcı öğelerinin yanında Azerbaycan Türkkçesinde inkâr bağlayıcısı olarak bilinen “ne”bağlayıcı ögesi de kullanılır. Aşağıdaki örneklerde “ve” “ile” bağlayıcı öğelerinin yanında “ne” bağlayıcı ögesi de görülmektedir.

Ne masaj ile ne mesnti teneffüsle bunun
Ve(Ar.) **ne**(Tür.) dağ ile olur derdine derman ölübe! /79/
 Sen ne qezet qan **ve**(Ar.) **ne**(Tür.) **de**(Tür.) «İrşad» al! /130/
 Ne medrese, ne müellim ne bu üsuli - cedide
Ve(Ar.) **ne**(Tür.) uşaqlarımızda bu qabiliyyet olaydı /175/

Örnekte görüldüğü gibi ilene ve(Tür. Ar.) bağlayıcı öğeleri birlikte kullanılmıştır. “İle” Türkçe “ve” Arapça kökenli bağlayıcı öğeleridir.

6.3. TÜRKÇE KÖKENLİ BAĞLAYICI ÖĞELERİ

²⁴²Korkmaz, a.g.e.,s.1110

6.3.1. Karşıtlık İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Karşıtlık anlamı bildiren Türkçe kökenli bağlayıcı ögelerimizden “ancak” bağlayıcı ögesi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de yoğun olarak kullanılmaktadır. Aynı mısradaki ya da mısralar arasında genellikle neden sonuç ilişkisiyle cümleleri ya da mısraları bir birine bağlayan bağlatıcı ögesidir. Yabancı kökenli ama, fakat, lakin gibi bağlayıcı ögeleriyle aynı işleve sahiptir. Azerbaycan Türkçesindeki yazılımları “ancaq” şeklindedir.

Çeltik de qetir, arpa da, buğda deekinçi!
 Yoxsa soyaram lap derini, adeekinçi/85/
 Ağlarsa uşaq derdinin axtarma davasın
Ancaq(Tür.) söy anasın /9/
 Cehd eylesen **ancaq(Tür.)** nezeri xalqda pak ol./18/
 Var yoğunu serf eyle barışanlara, **ancaq(Tür.)**
 Söy hemseri-mezlumeyi nalanını görcek. /40/
 Aşıqem men sene **ancaq(Tür.)** olasan munisi can,
 Biebi ente ve ümmi sene canım qurban! /58/
 Fikrim budur **ancaq(Tür.)** olam öz keyfime meşqul /89/
 Biz müraat ederik **ancaq(Tür.)** öz ehvalımızı,
 Daima besleyirik naz ileetfalımızı. /122/
 Baxmaram **ancaq(Tür.)** çaxalsın kassada dinarler,
 Olsun olsun qoy çox olsun böyle lezzetli heyat!132/
 Hesretim bir şey'edir **ancaq(Tür.)** düzelmir haletim! /231/
 Bu xeber doğrudur, **ancaq(Tür.)** bunu da bilmelisiz:
 Özü de çekme qeyib, saç da qoyubdur başını. /235/
 Asudelik bu saat yerden göğe cahanda
 Var ise vardır **ancaq(Tür.)** İranda her mekanda. /245/
 Gezdikçe adam görünmür **ancaq(Tür.)**
 Bir semtdevardı bir yığıncaq. /280/

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi “ancaq” bağlayıcı ögesi Azerbaycan Türkçesinde karşıt iki sade cümleyi birbirine bağlamak için kullanılmaktadır. İncelediğimiz satıra metinlerinde şair“ancaq”bağlayıcı ögesini sık sık kullanmıştır.

6.3.2. Amaç İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Odu, hamısı ağıllı-başlı adam olublar;
 Hamısı ayıx-şayıx, ağılları başlarında.
 Heresi **özüne göre (Tür.)** bir qulluq sahibi olub.

İşlevi bakımından amaç bildiren Türkçe kökenli bu bağlayıcı ögesi Azerbaycan Türkçesinde “özüne göre” şeklinde yazılmaktadır. Bu bağlayıcı ögesatıra mısrasında belirtilmek

istenen düşüncenin gerçekleştirilmesinin farklı durumlara bağlı olduğunu belirtir. Yukarıdaki örnekte de özüne görebağlayıcı ögesi “kendisi için, kendine göre” anlamında kullanılmıştır.

6.3.3. Sebep İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

“Üçün”bağlayıcı ögesi çeşitli sebep durumları belirtmektedir. Türkçe kökenli olan bu bağlayıcı ögesi Türkiye Türkçesinde “için” şeklinde yazılmaktadır.

Her bir iş **üçün(Tür.)** xatimebeş oldu bu afağ /21/
 Ah eylediğim neş'eyi gelyanm **üçün(Tür.)** dür,
 Qan ağladığım qehveyi fincanın **üçün(Tür.)** dür.
 Ve'z eylediğim hedyevü ehsandan ancağ,
 Ümde qerezim kisevü hemyanm **üçün(Tür.)** dür.
 Serkeştelğim xirmeni buğdalar ucundan,
 Aşifteliğim servetü samanın **üçün(Tür.)** dür. /30/
 Biçare xilas olmaq **üçün(Tür.)** şurü şerinden,
 Çixsin canı, satsın qabi qazqanı uşaqlar! /47/
 Sene neevîn yıxılsın fûqera **üçün(Tür.)** yanırsan? /64/
 Yeni mekteb açılıbmı veten övladı **üçün(Tür.)**?
 Az değıl Âdem açan medreseehfadı **üçün(Tür.)**! /117/

Benzerİfadeler: 141/155/165/181/197/203/210/236/246/264/265/298/

Bu bağlayıcı öge “için” anlamında kullanılmıştır. Kendisinde önce gelen “sen” kişi zamiri ile birleşerek “senin için” anlamını yüklenmiştir.

Senden ötrü(Tür.) bütün övladımı qıryan ederem /59/
 Ereşde, Se'dcride bir ufaqca kârden **ötrü(Tür.)**,
 Uca uca tayalar odlananda görmeli imiş. /75/
 Bir **söyüşten öteri(Tür.)**etmeeziyyet balama,
 Yoxsa, ay herze kişi, bir quru sözden **öteri(Tür.)**
 Darılırsan, demiyirsen ki, uşaqdır uşağım! /155/

Sebep bildiren diğer bağlayıcı ögemiz “denötrü, den öteri” dir. Bu bağlayıcı ögeleri de “için” gibi olaylar arasında sebep- sonuç ilişkisi kurar. Böylece bir olayın sebebini başka bir olayın sonucuyla ilişkilendirir.

6.3.4. Sonuç İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Tanıriq biz sizi **artıq(Tür.)**, deme hay biz beleyik! /120/
 Vermerem **artıq (Tür.)** salam, ay bârakallah sene! /124/

“Artıq”bağlayıcı ögesi zaman bildirerek olayların sonucunu belirtir. Türkçe kökenli bu bağlayıcı ögesi Azərbaycan Türkçesi’nde “artıq” şeklinde yazılır. Yukarıdaki örnekte bu bağlayıcı öge ikileme şeklinde kullanılmıştır.

Bele(Tür.) idi adet evvel, beye yalvarırdı kasıb, /80/
 Neylesen evle, bir **bele(Tür.)** ismetin olmur. Olmasın! /125/
 Deyilik biz Nuxalı, Qenceli ya kim Bakili
Bele(Tür.) boş işlere veqf eyleyek ehsanımızı! /134/
 Bir **bele(Tür.)** yaxşı kişi olmaz nene,
 Günde verir leblebi kişmişinə. /144/
 Zahirde qocaldımsa
 Könlüm **bele(Tür.)** cavandır. /157/
 Ana dilin **bele(Tür.)** bilmir iyirmi yaşlı cevanlar,
 Bilirlər indi bular beş lisan bu boyda bu boyda!
 Evveli şebden uzanıbsan **bele(Tür.)**,
 Raheti yatmaqda qanıbsan **bele(Tür.)**,
 Yaxşı da elheq inanıbsan **bele(Tür.)**,
 Lâkin inanmam usanıbsan **bele(Tür.)**, /169/
 Bilde idim el meni attır **bele(Tür.)** müflis qovar, /205/
 İşbu sözü kendin **bele(Tür.)** teqdir eleyirsən, /206/
 Çatmışıq ondandı **bele(Tür.)** hörmete
 Kim ne deyer bizde olan qeyrete! /218/
 Burda orda **bele(Tür.)** derlər ki edir qıybetimi... /236/
 Herqiz danışmasan **bele(Tür.)** alçaq, heder sözü, /240/
 Bu avamlıqla **bele(Tür.)** her sözü təfsir edirik. /241/
 Yatmaram esla **bele(Tür.)** dine dəğər sözlərə! /243/
 Azğınlıq edirsiz de hele nemetimizdən.
Böyle(Tür.) çıxacaqsızımı bizim minnetimizdən? /73/

Olayların sonucunu belirten digər bir bağlayıcı ögesi “bele”bağlayıcısıdır. Bu bağlayıcı öge Türkçe kökenli olup Türkiye Türkçesi’nde “böyle” şeklinde yazılır.

Bildir ona min dürlü qebahetləri her an
 Alsın **ele(Tür.)** ünvan. /9/
 Qaxdı ağalıq geldi zaman oldu müsavat,
 Gelmez **ele(Tür.)** heyhat! /32/
 Gezmede yünqül, danışqıda ağır,
 Sir-sifetindən **ele(Tür.)** bil nur yağır, /143/
 Divara yax tezek, **ele(Tür.)** qeyret qâvur qizi! /147/
 Toxunmasa sözüüm eleyazmaram.
 Möhlet olsa, bundan bele yazmaram,
Ele(Tür.) yazsam, bile bile yazmaram. /214/
 Libası alim olmuşdur menimçin aleti çərçi,
Odur(Tür.) meğrur olub yövmen, feyövmen izzetim artır. /162/

“Ele” ve “odur”bağlantı ögeleri Azərbaycan Türkçesinde edat türlerinden “değiştirici edat” olarak bilinmektedir. Türkiye Türkçesinde “öyle” anlamına gelmektedir.

6.3.5. Katkı/ Sürerlilik İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Möhlet olsa, **bundan bele(Tür.)** yazmaram,
Ele(Tür.) yazsam, bile bile yazmaram.
 Qismet olsa **bundan bele(Tür.)** yazmaram,
 Fürset olsa **bundan bele(Tür.)** yazmaram, /214/
 Sevdiğim **bundan bele(Tür.)** hini zevalindir senin /222/

Gerçekleşen olayın bir müddet daha devam edeceği izlenimini veren “bundan bele”bağlayıcı ögesi Türkçe kökenlidir. Şair satırlarında bu bağlayıcı ögesinden yararlanmışır.

Evde tapılır **indi(Tür.)** dexi çay, plov, qend /10/
 Ezalar ise süst olub **indi(Tür.)** qocalıqdan bir dadresim yox. /15/
İndi(Tür.) nezeri xalqda sen uzak göründün,
 Ehli kerem oldun. /18/
 Olduq hamı qardaş,
İndi(Tür.)hamı birdir ne ki var şahü gedadır. /32/
 Bunlar keçer, **indi(Tür.)** düşüb el başqa havaye, /78/
 Değişib zeman**indi(Tür.)**, dolanıb bütün ümürat, /80/
 Ol **indi(Tür.)** palaz salmağa amadeekinçi! /80/
 Ana dilin bele bilmir iyirmi yaşlı cevanlar,
 Bilirler **indi(Tür.)** bular beş lisan bu boyda bu boyda! /164/
 Çek **indi(Tür.)** tutduğun kârın cezasın! /213/
 Derdim ol hurilerin sensen yegin cennetleri
İndi(Tür.) heyranam baxıb gördükce bu löbetleri /230/
 Yox gözüm**indi(Tür.)**ne külfet, ne övlad Erdebil! /231/

Katkı sürerlilik bildiren diğer bir bağlayıcı ögemiz “İndi” bağlayıcısıdır. Bu bağlayıcı ögesi daha önceden aynı durumlarla karşılaşıldığında kullanılır. Genellikle cümle başında kullanılarak iki cümle arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Varın yox eden serxoşa evvel nezerin var,
Sonra(Tür.)hezerin var. /36/
 Emelin gör eğniyanın yeri varsa **sonra(Tür.)** danna! /65/
 Pul vererlerse, müselman etmeli **bundan sonra(Tür.)!** /178/

“Sonra” bağlayıcı ögesi gerçekleşen olayların zamanla değişebileceğini okuyucuya iletmesi bakımından önemlidir. Ayrıca son örnekte ise yeni bir olayın başlama sürecinin gerçekleşen olaydan itibaren başladığını belirtmektedir.

Halet olsa, **bundan bele(Tür.)**yazmaram. /216/

Yukarıda ki mısrada yazmama eyleminin başladığı sürecin başlangıcını belirtmek için “bundan bele” ifadesi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “bele” ifadesi Türkiye Türkçesinde “böyle” anlamında kullanılır. Türkçe kökenli olan bu bağlayıcı ögesi incelemeye tabi tuttuğumuz satırlarda bu görevde az kullanılmıştır.

6.3.6. Zaman İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Satıralarında zaman ifade eden ilk bağlayıcı ögesi “indi” “şimdi”bağlayıcı ögesidir. Bu bağlayıcı ögesi bulunduğu cümlelerde zaman ifade etmektedir. Burada ifade edilen zaman dilimi bellidir. Eylemin şu anda başladığını belirtir.

Söz etmez eser, çare qalib **indi(Tür.)**duaye Tedbir ele, övret. /12/
 Açıldı başın **indi(Tür.)** qıl öz derdive çare. /45/
 İndi buraxın balışı, yorğanı uşaqlar
 Hem terk eleyin xaneyi viranı uşaqlar
 Asude gezin **indi(Tür.)** bu dünyanı uşaqlar /47/
 Bir acize rehmi etmeyib ömr eylemişem pak,
İndi(Tür.)bu süluku yavalandırmaq olurmuş. /87/
 Kimler sene gör **indi(Tür.)**terefdar olacaqdır!
 Qedin **indi(Tür.)**özünüzden, delil bizden de deyin
 Alabildizmi hele mektebe sibyanımızı?/134/
 Sübh olar **indi(Tür.)**, biri de yalmayır, /139/
 Er böyleolurmuş **indi(Tür.)** qandım...
 Yatmışsan özün **indi(Tür.)** de neylim hele yatma. /103/
 Sed şükr ki, yox **indi(Tür.)** bu saetde benim tek /167/
 Ne tedbir **indi(Tür.)**, iş işden keçibdir /213/
 Torpaq başıma **indi(Tür.)** de tüccar ayıldı! /232/

Şair zaman ifade eden “indi” bağlayıcı ögesini sadece aynı mısra içerisinde değil bazen de mısralara arasında bütünlük sağlamak için kullanmıştır. Aynı satırda ardı ardına gelen bütün mısralarda “indi” bağlayıcı ögesini görmek mümkündür.

Emelin gör eğniyanın yeri varsa **sonra(Tür.)**danna! /65/
 Derlersesizevar bu işin **sonra(Tür.)** sefasi
 Aldanmayın, aldanmayın Allahı seversiz! /148/
 Edirler bizesonra(**Tür.**) yekser hücum /253/

Türkçe kökenli zaman belirten bağlayıcı ögelerimizden biri de “sonra” bağlayıcısıdır. Bu bağlayıcı ögesi kullanıldığı cümlede gerçekleşen bir durumdan sonra geçen süreyi ifade etmek için kullanılır.

El bulaşdırma, deyir, kâri gezavü qedere,
 Belkemenden **qabaq(Tür.)** övret cumacaqdır segere? /211/
 Zahid **ölmekden qabaq(Tür.)** meqsudine çatmaq diler,
 Cennete uyqu ipiyle bir kemend atmaq diler /217/
 Söz veririk **indi-bir ay(Tür.)** gelmemiş. /218/

Yukarıdaki örneklerde kullanılan bağıntılıyanlar gerçekleşen bir olaydan sonraki zaman dilimini ifade etmektedirler. Burada geçen zaman dilimi belirlidir. Birinci örnekte “menden qabaq(Tür.)” ifadesi “benden önce” anlamında kullanılmış ve konuşucudan önceki zaman

dilimini ifade etmektedir. Aynı şekilde ikinci örnekte de “ölmekden qabaq” ifadesi “ölmeden önce” anlamında kullanılarak zahidin ölmeden önce amacına ulaşmasını dilediğini bildirir. Sonuncu örnekte “indi-bir ay” ifadesi “şimdi bir ay” anlamında kullanılarak an itibariyle geçen zamanın bir ay olduğunu belirtiyor. Örneklerden anlaşılacağı gibi yukarıda kullanılan bağlayıcı öğeleri belirli bir zaman dilimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

6.3.7. Birlik İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Öğeleri

“İle” bağlayıcı ögesi aynı görevi üstlenen sözcükleri birbirine bağlamakla birlikte aynı zamanda edat olarak da kullanılmaktadır. Satırlarda bu durum açıkça görülmektedir. Türkçe kökenli olan bu bağlayıcı ögesi incelediğimiz satırlarda sık sık kullanılmıştır.

Bu bir ayda geyinib sallanarq behcet **ile(Tür.)**.
 Elli elli olaraq ev qezerik işret **ile(Tür.)**.
 Ginerik her eve her mezile cem'iyet **ile(Tür.)**.
 İçerik çay ve yerik hil noğulu lezzet **ile(Tür.)** /285/
 Yeni mekteb denilen bidetin icrası **ile(Tür.)**
 Bir de berbad edeler xaneyi-viranımızı! /134/
 Ebrehe tek ezm eledin fil **ile(Tür.)**,
 Kebe evin yıxmağa tecil **ile(Tür.)**,
 Desti Âuda teyri eabil **ile(Tür.)**
 Başımızı deştimi siccil **ile(Tür.)**? /165/
 Bir gül açılmaq **ile(Tür.)** de fesli bahar olurmu ya? /104/
 Mümkün olsa lap kökünden qaldırıp bir zenn **ile(Tür.)**
 Cümle metbuatı viran etmeli bundan sora!
 Siyyema, şairleri hökmen ve hötmen zor **ile(Tür.)**
 Xaric öz islamü iman etmeli bundan sora!/177/

Yukarıda verilen örneklerde “ile”bağlayıcı ögesi satırlarada mısralar arasında bütünlük oluşturmak için mısra sonlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda bu bağlayıcı olayların ne aracılığıyla meydana geldiğini belirtir. Yukarıdaki örneklerde de bu durum açıkça görülmektedir.

Bir asan kesbe meşqul olmaq **ile(Tür.)** dinden çıxma /249/

“İle” bağlayıcı ögesi sadece mısralar arasında bütünlük oluşturmak için değil aynı zamanda şair tarafından aynı mısra içerisinde gerçekleşen iki olayı bağlamak içinde kullanılmıştır.

Bilmek **ne(Tür.)** gerek kim, bu elifdir, bu da beydir?
 Hevvez sora hütti, bu **ne(Tür.)** heydir o **ne(Tür.)**heydir? /30/
Ne(Tür.)ölmedi tâ kim qutara canı uşaqlar!
Ne(Tür.) tapmadı öz derdine dermanı uşaqlar! /48/

Atan oğlu, qardaşındır, **ne(Tür.)** de hiçbir tanırsan! /64/
 Pa atonnan, **ne(Tür.)** ağır yatdı bu oğlan, ölübe
Ne de(Tür.) terpenmeyir üstündeki yorğan, ölübe! /79/
Ne(Tür.) seyrü sefanı xoşlayırsan,
Ne(Tür.) dersü kitabı boşlayırsan. /83/
Ne(Tür.) keşfi keramet **ne de(Tür.)** bir möcüze sizden
 Heç görmemişik, salma özün bir bele gözden/101/
 Herzene(**Tür.**) şura ve ne meclis bilir,
Ne(Tür.) düşünür yaxşı, **ne(Tür.)** bir pis bilir,
 Qorxmur, utanmır. **Ne de(Tür.)** bir his bilir, /119/
Ne(Tür.) bu mollaye sataşmaq, **ne(Tür.)** bu sohbət var idi.
 Elm hardaydı, müselman harada, qardaşım,
Ne(Tür.) tereqqi sözü, sohbeti millet var idi. /145/
Ne(Tür.) ders olaydı **ne(Tür.)** mekteb **ne(Tür.)** elmü senet olaydı!
Ne(Tür.) derse, mektebe, elme, filane hacet olaydı!
Ne(Tür.) sandalı, **ne(Tür.)** qarandaş, lövhü miz **ne(Tür.)** tebaşır.
Ne(Tür.)deftere, qeleme, kağıza bu rəğbet olaydı!
Ne(Tür.) medrese, **ne(Tür.)** müəllim **ne(Tür.)**bu üsuli - cedide
 Ve ne uşaqlamızda bu qabiliyyət olaydı /175/

Arzu isimli şiirin genelinde bu bağlayıcı kllanılmıştır. Mısralar arasında bütünlük sağlanmışdır. Genellikle mısra bu bağlayıcı ögesinin kullanımını görmekteyiz.

Ne(Tür.) töhfə gele bizlere**ne(Tür.)**nezi, **ne(Tür.)** rüşvət /233/
 Demirem men **ne(Tür.)** seyidbazdı, **ne(Tür.)** de kim beçebaz... /260/

Bu bağlayıcı ögesi Türkçe kökenli olup belirtilen örnekte cümle içerisinde görevdeş kelimeleri arka arkaya sıralayarak bu kelimelere “olumsuzluk” anlamı yüklemektedir.

6.2.4. Almaşım İfade Eden Türkçe Kökenli Bağlayıcı Ögeleri

Bilmek ne gerek kim, bu elifdir, bu **da(Tür.)** beydir? /30/
 Xaysiyyətin od olsa **da(Tür.)**etvar **da(Tür.)** hak ol. /18/
 Tek tek ayılanlar varsa **da(Tür.)** haq dadına çatsın.
 Men salim olum, cümle cahan batsa **da(Tür.)** batsın, /5/
 Fehle sözü haqq olsa **da(Tür.)** baxma o sedaye /16/
 Bilmek ne gerek kim, bu elifdir, bu **da(Tür.)** beydir? /34/
 Çox ömr eleyib, çox **da(Tür.)** hüner etmişəm isbat /44/
 Yoxsa qanıb **da(Tür.)**eybini boşlamısan edaların? /71/
 Yel vurdu qovun-qarpızı, bostan **da(Tür.)** qapandı. /87/
 Qanmaz olub **da(Tür.)** dayanabilmirem. /98/
 Qanmasam sözlerimi jurnala **da(Tür.)** yazma dexi /131/
 Ancaq usanırsızsa **da(Tür.)** qane boyanırsız! /149/
 Mahi remezandır yene meydan **da(Tür.)** bizimdir!
 Meydan **da(Tür.)** bizim, esr **de(Tür.)** cövlan **da(Tür.)** bizimdir! /186/
 0 yerden alıb **da(Tür.)** meni qaçdılar. /188/
 Sen bu şekl ile bütün xalqı oyatdın **da(Tür.)**deyek,
 Bizi menfur eleyib bir yana qatdın **da(Tür.)** deyek,
 Senene xeyr olacaq bizleri atdın **da(Tür.)** deyek? /228/
 Fessad olub **da(Tür.)** milleti daim damarladın. /239/

Bu Qafqaz. Bu **da(Tür.)** Qafqaz arifleri.
 Bu **da(Tür.)**ehli naze tearüfleri.
 Bu millet yolunda mesarifleri,
 Bu **da(Tür.)** şanlı şanlı mearifleri, /256/

Yukarıda ki dördlükte şair “da” bağlayıcı ögesini kullanarak mısralar arasında sıralama yaparak bütünlük oluşturmuştur.

Sende deyek din **de(Tür.)** var, iman **da(Tür.)** var, filmesel.
 Ev dolsunu nemeti-elvan **da(Tür.)** var, bibedel,
 Xez-külece servetü saman **da(Tür.)** var, çox gözəl.
 Ev eşik, eyvan, müteeddid otağ, temteraq,
 Yağlı plov, dadlı fisincan **da(Tür.)** var,
 Şerbeti-reyhan **da (Tür.)** var /279/

Yukarıda ki mısra “Çox da Deme Servetü Samanlıyam, Ey Filan” başlıklı satirasından alınmıştır. Bu satiranın birçok mısrası bu bağlayıcı ögesiyle bağlanmış ve sıralama yapılarak mısralar arasında bütünlük sağlanmıştır.

At min, hüner öğreş, meni **de(Tür.)** bextever eyle. /13/
 Saqqal ağarıb, bel bükülüb, dinme filani
 Övgatım olub telli; övret **de(Tür.)** yağır saqqalıma günde henani /15/
 Bir gül açılmaq ile **de(Tür.)** fesli bahar olurmu ya? /104/
 Yeni mekteb denilen bidetin icrası ile
 Bir **de(Tür.)** berbad edeler xaneyi-viranımızı! /134/
 Çeltik **de(Tür.)** getir, arpa **da(Tür.)**, buğda **da(Tür.)**ekinçi!
 Yoxsa soyaram lap derini, adeekinçi

Türkçe kökenli bu bağlayıcı ögesi, art arda gelme anlamı taşımaktadır. Yukarıda belirttiğimiz birinci örnekte eşitlik sağlama; ikinci örnekte ise art arda gelen olaylar sıralanmıştır.

SONUÇ

XX. yüzyıl Azerbaycan Türk edebiyatında şiirleriyle önemli bir yer turtan şairlerinden biri de Mirza Elekber Sâbir'dir. Döneminin Satirik (mizahî) şiirin en büyük temsilcisi olarak bilinmektedir. Şair şiirlerine konuşma dilini uygulayarak halkın çektiği maddi ve manevi sıkıntıları, toplumun eksik yönlerini şiirlerinde dile getirirken hiciv ve mizahı ustalıkla kullanmıştır. Şair yaşadığı döneme göre sade ve akıcı, günümüz konuşma diline göre oldukça ağır bir dil kullanmıştır. Özellikle Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan satıralarında toplumun her tabakasına hitap ettiği için anlaşılır bir dil kullanmıştır.

Bizde tez çalışmamızda şairin Hophopname' de yayımlanan satıralarını metindilbilimsel çözümlemesini yaparak, onun üzerinde özellikle durmaya çalıştığı konular hakkında bilgiler vermeye ve dil özelliklerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Satira metinleri farklı başlıklar altında yazılsa da konuları ve satira metinlerinde hitap edilen kişiler aynı olduğu için bir bütünlük arz etmektedir. Örneğin mektep konulu farklı başlıklar altındaki satira metinlerinde öğrencilere, muallimlere, annelere, babalara, sınıfa aynı isimlerle hitap etmiştir. Bu da satira metinlerinin başlıkları farklı olsada konu ve kişiler aynı olduğu için metinleri bir birine bağlamaktadır.

Çalışmamızda ilk olarak eserin çözümlenme aşamasından önce şairin hayatı ve eserleri hakkında genel bilgi verildikten sonra dilbiliminin ve metindilbilimin gelişimi hakkında bilgiler verilerek çözümlemenin daha iyi anlaşılması için çeşitli açıklamalar yapılmıştır. İnceleme metnimizin çözümlenme aşamasında ise, eserde sıkça rastlanılan metindilbilimsel unsurlar üzerinde çeşitli sınıflandırmalar yapılarak metin incelenmeye çalışılmıştır.

Çözümleme metni olarak ele aldığımız Mirze Elekber Sabir'in Hophopname' de yer alan satira metinlerinde sıklıkla karşılaştığımız bağdaşıklık unsurlarına yoğunluk göstererek sırasıyla;

- 1- Artgönderimler
- 2- Zaman ve Kip
- 3- Eksilteli Yapılar
- 4- Bağlayıcı Öğeler

Olmak üzere yukarıda belirtilen başlıklar altında satira metinlerini incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda dilbilim ve metindilbilim kavramları üzerine bir kısım bilgiler verildikten sonra inceleme metninden tespit ettiğimiz bağdaşıklık unsurlarından ilki artgönderimlerdir. Artgönderim tespitlerinde özellikle adıl kullanımı ile yapılan artgönderimler oldukça fazla kullanılmıştır. Adıl kullanımlarında tekil, çoğul, işaret ve dönüşlülük adıları kendilerinden önce gelen isimleri belirtmek maksadıyla kullanılmışlardır. Çalışmamızda çeşitli sınıflandırmalar yaparak adıl kullanımı ile ilgili artgönderimleri vermeye çalıştık. Şairin satira

metinlerinde önemli bir yer teşkil eden bir diğer artgönderim türü de gösterenin yinelenmesiyle yapılan artgönderimdir. Bu artgönderim türünde de yine adılar kullanılmaktadır. Ancak bu kullanımların adil kullanımıyla yapılan artgönderim türünden farkı işaret adılarının çeşitli kavram, nesne ya da cümleleri karşılmasına yönelik yapılan artgönderim olmasıdır. Gösterenin yinelenmesiyle yapılan artgönderim türü başlıca üç gruba ayrılarak kendi aralarında bir daha kullandıkları işaret adılarının türlerine göre sınıflandırılmışlardır. Bu üç grup “sözcükleri karşılayan, sözcük öbeklerini karşılayan ve tümceleri karşılayan” gösterenin yinelenmesi olarak tespit edilmiştir.

Şairin satıra metinlerinde tespit ettiğimiz bir diğer artgönderim türü ise somut ve soyut kavramlar için kullanılan çok bağımlı artgönderimdir. Satıra metinlerimizde son olarak tespit ettiğimiz ve kullanım bakımından önemli bir konumda bulunan artgönderim türümüz ise gönderenin yinelenmesiyle yapılan artgönderimdir. Metin içerisinde kullanılan artgönderimler satıra metinlerine akıcılık katmakla birlikte şairin aynı sözcüğü tekrarlamasını da önlemiştir.

Çalışmamızda ele aldığımız bir diğer inceleme alanı da zaman ve kip konusudur. Satıra metinlerinde zaman ve kip görünümünü tespit etmeden önce Azerbaycan Türkçesinde zaman ve kip eklerinin kullanımı hakkında bir takım bilgiler verildi. Satıra metinlerinde kullanılan zaman ekleri, şekil bakımından geçmiş, şimdi ve gelecek zaman ekleriyle kullanılmış olsa da şair kullandığı karakterler ve olay seçimiyle hadiselerle devam eden, bitmişlik ve süreklilik görünümü kazandırmıştır. Zaman ve kip ekleri, şairin mizahi bir dille Azerbaycan toplumunu anlattığı satıralarında olayların daha çok devam ettiği göstermektedir. Satıra metinlerinde zaman eklerinin bulunduğu mısra ya da satırın tamamında bağlamı da esas olarak zaman eklerinin cümlede görünümüböylelikle tespit edildi.

Hophopname’de yer alan satıra metinleri üzerinde yaptığımız inceleme alanlarından bir diğeri ise eksilteli yapılardır. Satıra metinlerinde şair mısralar arasında bütünlük sağlamak amacıyla özne, yüklem, nesne, tümleç, tamlama ve hal eklerinden tasarruf etmiştir. Şairin bazı satıralarında bir öznenin satırın tamamının kim? Sorusuna cevap verdiğini ya da yüklem birkaç satırın ortak yüklemi olabilecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum şairin, dili ustalıklı kullandığını gösterir. Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz eksilteli yapıları çeşitli sınıflandırmalar yaparak başlıklar halinde göstermeye çalıştık.

Mirze Elekber Sabir’insatıra metnilerinde ele aldığımız son incelemealanımızbağlayıcı öğeleridir. Şairin satıralarında eleştirel mizahi üslubunun şekillenmesinde bağlayıcı öğelerin etkisi oldukça fazladır. Satıra metinlerinde tespit ettiğimiz bu bağlayıcı öğeleri cümleler arası ya da mısralar arası geçişi sağlaması ve özellikle verilmek istenilen düşünceleri gözler önüne sermesi bakımından büyük önem teşkil etmektedir. Mirze Elekber Sabir şiirlerinde cemiyetin üst tabakasındaki olayları dile getirirken bağlaçları da kullanarak alt tabakadaki cemiyetin

sorunlarını da gözler önüne serer. Bu tür zıtlıkları dile getirirken karşıtlık ve sonuç bağlayıcı öğelerinden istifade ettiği görülmektedir. Almaşım ve birliktelik ifade eden bağlayıcı öğelerinin kullanıldığı satıra metinlerinde şair, toplumdaki eksiklikleri belirtirken görünüş itibariyle olumlu ama anlam bakımından olumsuz bir durumdan bahsedildiği bu bağlayıcı öğelerin de etkisiyle daha belirgin hale geliyor. Toplumda devam eden hadiseleri satiralarında sıralarken bağlayıcı unsurları kullanan şair, şiirlerine akıcılık kazandırmıştır. Mısralar arasında ya da aynı mısradaki kullanılan bağlayıcı öğeler bize hadisenin genel durumu hakkında bilgi verir.

Satiralarındaki mısraların farklı biçimlerde ilişkilenebilmelerini sağlayan bu tür kullanımlar satıra metninde oldukça fazla bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde sayıları oldukça fazla olan bu bağlayıcı öğelerin çoğunluğu yabancı kökenlidir. Biz de çalışmamızda tespit ettiğimiz bağlayıcı öğeleri kökenlerine göre üç gruba ayırarak bu ana başlıklar altında işlevlerine göre çeşitli sınıflandırmalarda bulunmaya çalıştık.

Sonuç olarak; Sabir Azerbaycan Türkçesinin bütün inceliklerine ve ifade şekillerine hâkim bir şairdir. Edebi üslubun klasik geleneğine bağlı olmakla birlikte günlük konuşma dilini de satirik şiirlerinde ustalıkla kullanmıştır. Çalışmamızda Azerbaycan edebiyatının satirik (mizahi) şiirin en büyük temsilcisi olan Mirze Elekber Sabir'in Hophopname adlı eserde mevcut satıra metinlerini ele alarak metindilbilimsel bir çalışma yapmaya çalıştık. Satıra metinleri tamamen ve değişiklik yapılmadan Mecid Doğru'nun Hophopname adlı çalışmasından alındı. Çalışmamızda yararlandığımız kaynaktan satiralar üzerinde "g" harfini "q" ve "h" harfini "x" harfine aktarmak dışında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Çalışmamızda Tazegül Demir'in "Peyami Safa'nın "Yalnızız" Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi" adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Hatice Parlak'ın "Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı" adlı doktora tezi ve son olarak Alper Bahtiyaroğlu'nun "Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler" adlı basılmamış yüksek lisans tezinden geniş ölçüde yararlanılmıştır.

SÖZLÜK

A	Bel: yenmek	Cebel: dağ
Aba: Ata, Baba	Beliyyat: zorluklar,	Cebin: alın
Abdar: parlak	belalar	Cedd: dede, soy
Avaz: ses	Berhem: karışık	Cedel: dava
Ağaz: Başlangıç	Besa: Çoğu zaman	Cemad: cansız varlık
Ağuş: kucak	Beser: göz	Cevaid: gazete
Ayin: adet, kanun,	Bester: yatak, yorgan	Cehl: cahil, bilmemezlik
Alude: bulaşmış	Beti: karın	Cidal: dava
Amade: hazır	Behti tire: kara baht	Cife: leş
Amal: arzu, emel	Bexş: bağış	Cud: cömert
Amac: hedef	Behr: derya	Cuş: heyecanlanmak
Amil: arzu	Beşaset: güler yüzlülük	Cuyan: arayan
Aram: dinlenme,	Biar: utanmayan	Cülus: oturmak
rahatlama	Bive: dul	Cövlan: gidip gelme
Araste: süslenmiş	Bidar: ayık	Cövf: karın
Ariz: doğuştan olmayan	Bid'et: dini adetler	Ç
Ariyet : geçici alınan şey	Bidin: dinsiz	Çak: yarık
Atil: tembel	Bigane: yabancı	Çakeran: kullar
Afaq: ufuk	Bimar: hasta	Çeşm: göz
Aşyan: kuş yuvası	Buy: koku	Çöhre: üz
Aşüfte: aşık, vurgun	Büğz: düşmanlık	D
B	Bülend: yüksek	Dadres: imdada yetişen
Baver: itibar	Büran: keskin	Dana: bilen, anlayan
Bad: rüzgar	Bürhan: delil	Danişver: alim
Bazice: oyuncak	Bütlan: haksızlık	Dar: ev
Bak: korku	Bütil: pahalılık	Darülcünun: akıl
Bal: gönül	C	hastanesi
Bar: meyve	Cavidan: ebedi	Dehgan: çiftçi
Baran: yağmur	Cay: yer	Debistan: okul
Behçet: mutluluk	Calib: çekici	Değel: hilye
Bed: kötü	Came: elbise	Dem: nefes, zaman
Bezl: affetmek	Cari: akıcı	Dehen: ağız
Bezm: söhbet ortamı	Cariye: hizmetçi kadın	Derban: kapıcı

Dermiyan: iki şeyin arasında	Egsayi Şerq: uzak doğu	Ehrar: özgürlük için savaşılan
Derun: iç taraf	Eğleb: en çok	E'zaz: hürmet etmek
Dest: el	Eğniya: zenginler	E'tila: yükselmek
Desigir: yardım eden	Eğyar: yabancılar	E'timad: inanmak
Dehr: dünya	Edavet: düşmanlık	F
Deşt: dışarı	Eded: sayı, sayma	Faig: üstün gelen
Didar: yüz	Edem: yokluk	Feyz: bolluk
Dideyi giryar: ağlayan göz	Edu: düşman	Fevaid: fayda
Dil: gönül	Eyyuq: yıldız adı	Feravan: bol
Dilaram: sevgili	Eyyam: günler	Ferağat: elçekmek
Dilbend: sevgili	Ekl: yemek	Feramuş: unutmak
Dildade: aşık, gönül veren	Elaim: belirtiler	Ferahem: bir yerde olmak
Dilfirib: cazibeli	Elqab: lakap	Ferzan: filizof
Dilşad: mutlu	Elzem: gerekli	Ferzend: oğul
Dilxun: gönlü kanağlayan	Emn: korkusuz	Fersude: Eskimiş
Diraz: uzun	Enem: halk	Fertut: çok yaşlı
Direxşan: parlayan	Enber: güzel koku	Fettan: münafık
Dud: duman	Enva: Çeşit	Firib: aldatmak
Dudman: aile	Enduh: gam	Fücür: fahişelik
Dun: alçak	Erus: gelin	Füad: gönül
Düvel: devletler	Eslaf: ata-baba	Füzun: fazla
Dürr: inci	Etalet: tembellik	Fülus: para
Dürus: dersler	Etfal: çocuklar	Füruş: satmak
Düxter: kız	Efğan: feryad	Q
E	Efkar: fikirler	Qaretkar: hırsız
Eb: baba, ata	Efrac: kişiler	Qasib: gasp eden
Ebd: kul	Efşan: saçan	Qeba: Elbise
Ebna: oğullar	exz: kabul etmek	Qebih: pis
Ebr: bulut	ehrar: özgür düşünce	Qesr: saray
Ebrar: iyi insanlar	eşk: göz yaşı	Qeffal: aldatıcı
Ebru: kaş	eşyax: yaşlı	Qiyam: isyan etmek
Egd: düğün	E	Qulam: oğlan, köle
Egig: kıymetli taş	Eyd: bayram	Qüdrat: becerik
	Eytam: yetimler	Qürab: karga

Qürur: övünmek
Qüfran: merhamet

G

Geyti: dünya
Genc: hazine
Girişme: naz
Giryar: ağlayan
Goftar: söz
Guş: kulak

H

Hamun: dışarı
Hami: koruyan
Hediye: bahşış
Hemdem: arkadaş
Hemser: eş
Hengam: zaman
Herze: boş söz
Hirman: mahrum olmak
Hüşyar: akıllı
Hümayun: mübarek
Hüsn: güzellik

X

Xab: uyku
Xadime: hizmetçi
Xaif: korkak
Xar: diken
Xah: istek
Xaher: baci
Xendan: gülen
Xesaret: ziyan, zarar
Xesm: düşman
Xired: akıl
Xun: kan
Xüslan: gözden düşmek
Xülus: saflık

Xürrem: mutlu
Xürsend: sevinçli
Xüşu: tevazu

İ

İbda: icad
İclal: büyütme
İqdam: bir işe başlamak
İğtirab: gurbete gitmek
İğfal: aldatmak
İdbar: talihsizlik
İktisab: kazanmak
İltihad: birlik
İntizar: beklemek
İnfaq: beslemek
İntixab: seçmek
İrşad: doğru yol
göstermek

İrtikab: yasağı ihlal etmek
İztirar: zaruriyet
İyza: eziyet
İzdiyad: çoğalma
İzzet: kadir kıymet
İztirar: zaruriyet

K

Kamil: tam
Kanu şiyeen: bizim
dostlar
Kari batil: batıl iş
Kebir: büyük
Kefalet: şahit olmak
Kemyab: az bulunan
Kesalet: tembellik
Kevakib: yıldız
Kinever: kindar
Kirdar: iş

Kişver: memleket
Küfran: iylik bilmeyen

L

Lacerem: şüphesiz
Leb: dudak
Levğ: boş
Lehm: et
Liqa: yüz

M

Mader: anne
Mameza: geçmiş
Manend: benzer
Mar: yılan
Mah: ay
Meykûsar: içki içen
Mehman: misafir
Mehr: sevgi
Meqsud: amaç
Medaris: medrese
Medfen: mezar
Mesaq: zevk
Meriz: hasta
Mekatib: mektebler
Mekr: hile
Melahet: güzellik
Memat: ölmek
Menam: uyku
Mensux: yasaklanmış
Menfur: nefret edilen
Menhus: uğursuz
Meratib: derece
Merdud: kovulmuş
Merez: hastalık
Merg: ölüm
Mesdud: kapanmış

Meserret: sevinç	Nezafet: temizlik	Rah: yol
Mehd: beşik	Nemek: tuz	Rahi edl: adalet yolu
Mehmenzer: ay görünürlü	Neseg: kural	Rahnümun: yol gösteren
Mecd: yükseklik	Nehs: uğursuzluk	Rehlet: ölmek
Meşreb: meslekmeş'um:	Neşat: sevinç	Revan: giden, akan
uğursuz	Niqab: peçe	Reviş: usul, kural
Me'delet: adalet	Nikbet: kötülük	Rexne: zarar
Me'rüf: tanınmış	Niku: hoş	Rehmgüster: merhametli
Möhnet: zahmet	Nigar: dilber	Rext: elbise.
Mur: karınca	Nisvan: kadınlar	Rek: damar
Mügteza: istenilen	Nifaq: nifak	Renc: eziyet
Müezzib: eziyet eden	Növzad: yeni doğmuş	Rencur: hasta
Müzter: çaresiz	çocuk	Resm: adet
Mülevves: pis	Nüceba: necipler	Refig: arkadaş
Münceli: parlak	O-Ö	Rih: rüzgar
Mürğ: kuş	Ovbaş: hırsız	Riş: sakal
Mürğan: kuşlar	Övgat: zamanlar	Rişe: kök
Mütevellid: oluşan	Övdet: geri dönmek	Revşen: ışık
Müti: baş eğer	Övza: durum	Rubah: tilki
Müfettin: fesat	Övtan: vatan	Ruz: gündüz
Mührib: harap eden	P	Ruy: yüz
Müheyya: hazırlanmış	Pakize: temiz	Rübubiyet: mal sahibi
Müştag: hevesli	Payan: son	Rüxsar: yanak
N	Peyker: güzel	Rüx: yüz
Nabekar: bir işe yaramaz	Peder: baba	S
Nabeca: uygun olmayan	Pend: nasihat	Sabiq: geçmiş
Nabud: yok	Pervaz: uçmak	Sabir: sabreden
Naqus: zil	Perizad: güzel	Sağer: kadeh
Nan: ekmek	Perişan: dağınık	Sadir: ortaya çıkan
Nar: ateş	Pesendide: beğenilmiş	Saye: gölge
Nas: insanlar	Pünhan: gizli	Saman: zenginlik, mal
Neberd: dava	Pür: dolu	Sate: yüksek
Nevazende: çalgıcı	Püxte: yetişmiş	Sahe: meydan
Nevid: iyi haber	R	Seyd: av
Nedamet: pişmanlık	Raz: sır	Seyf: kılıç

Seba: hafif rüzgar	Şerm: utanmak	Vedic: emanet
Seyyad: avcı	Şehd: bal	Veled. Oğul
Sema: gök	Şe'n: büyüklük	Vesf: tarif etmek
Semt: taraf, yön	Siyem: ahlak	Vefadar: vefalı
Seng: taş	Şövket: kuvvet	Vecahet. Güzellik
Sengdil: taş kalpli	Şövher: koca, er	Vecd. Heyecan
Serih: açık, belli	Şum: bahtsız	Vızr: günah
Serkeş: başkaldıran	Şux: nazlı, işveli	Vügaye: korumak
Serkeşte: avare	Şürb: içmek	
Sefhe: bir şeyin düz yüzü	Şücaet: yiğitlik	Y
Sehab: bulut	T	Yeksan: beraber
Sehaif: sayfalar	Tebah: hiç, yok	Yekser: baştanbaşa
Siyer: adet	Tegdir: beğenmek	Yekta: tek
Silsile. Zincir	Tegva: korkma	Yab: tapmak
Sim: gümüş	Te'dad: saymak	Z
Sipah: ordu	Tezvic: evlenmek	Zağ: karga
Sirget: hırsızlık	Tezyi: kaybetmek	Zaid: çok
Siret: ahlak	Tezyid: çoğaltmak	Zahid: ibadet eden
Sigem: eziyet	Temenna: istek arzu	Zarem: korku
Sövm: oruç	Tir: ok	Zeyf: misafir
Sur: çalgı aleti	Töhfe: bahşiş	Zeban: dil
Sürur: sevinç mutluluk	Tul: uzunluk, boy	Zeber: yukarı
Sürh: kırmızı	U-Ü	Zeberced. Kıymetli taş
Süubet: zorluk	Ulus: el, yabancı	Zebun: zayıf, günahsız
Sühulet: kolaylık	Ügde: zor iş	Zer: altın
Ş	Ügubet: cefa	Zerefşan: altın saçan
Şagal: çakal	Üdeba: edipler	Zehemet: zahmet
Şayeste: layık	Üzar: yanak	Zecr: eziyet
Şakir: iyiliği unutmayan	Ülfet: alışmak	Ziyba: yakışıklı,
Şam: akşam yemeği	Ümera: emirler	süslenmiş
Şeyda: Aşık	Ürefa: arifler, anlayanlar	Zil: gölge
Şeb: gece	V	Zinde: diri, canlı
Şebab: gençlik	Vazeh: Açık	Ziman: şanlı
Şeraret: hayırsız iş	Vegf: hareketsiz	Zişan: şanlı
Şerafet: büyüklük	Vareste: kurtarmak	Ziya: ışık

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Safiye (2004): *Ziya Osman Saba'nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksilti (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 24.
- Aksan, Doğan (2000): *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (1997): *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yay., Ankara
- Aksan, Mustafa ve Aksan, Yeşim (1991): *Metin Kavramı ve Tanımlar*, Dilbilim Araştırmaları, Ankara.
- AyataSenöz, Canan (2005): *Metindilbilim ve Türkçe*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Bahtiyaroğlu, Alper (2006): *Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler*, Kafkas Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Banguoğlu, Tahsin (2004) : *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Celal, Mir,-Hüseyinov, Firidun(2008): *Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı*, Akçağ, Ankara.
- Çeltek, Aytaç (2003): *Türkçe Sözlü Söylem Yapısı ve Artgönderim*, Dokuz Eylül Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, Tazegül (2006): *Peyami Safa'nın Yalnızız Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi*, Kafkas Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Devellioğlu, Ferit (1998): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğan, Gürkan (2009): *Söylem Üzerine (ed. Ahmet Kocaman)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara,
- Doğru, Mecit (1976): *Mirze Elekber Sabir Hophopname*, Atak Matbaası, Ankara. Əhmədov, Bədirxan (2011): *XX Əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi*, I. Cild, Bakı, Elm və Təhsil Nəşr.
- Ehmedov, E. MİR (1960): *M. E. Sabir, Azərbaycan Edebiyatı Tarihi (XIX Esrin Evvellerinden 1917 İle Qeder)*, II. C. Azərbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesriyatı, Bakı.
- Erden, Aysu (2002): *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Elestiri*, Gendas Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2000): *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- _____,(2009):*Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayım, İstanbul.
- Erk, Yusuf Murat (2003): *Metin Bilimi ve Dil Bilimi Çalışmalarının Dilbilgisine Yaklaşımları*

Üzerine Bir Araştırma, Osmangazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Günay, Doğan (2003): *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul

_____,(2007): *Sözcükbilimine Giriş*, , Multilingual yay., İstanbul

Hacıyeva, Maarife (1994): *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuz Mayıs Ü. Yay., Samsun

Hengirmen, Mehmet (1999): *Dildilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.

Hüseynzade, Muxtar (2007): *Müasir Azerbaycaan Dili, Üçün Hisse*, Şerq- Qerb Neşr, Bakı

İşsever, Selçuk (1995): *Türkçe Kavramlardaki Bağlantı Ögelerinin Metinbilim ve Kullanımbilim Açısından İşlevleri*, Ankara Üniversitesi: Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karhan, Hülya (1998): *Yabancı Dil öğretimindeki Metin Kullanımına İlişkin Metindilbilimsel Çözüm ve Öneriler*, Marmara Üniversitesi: Sosyalbilimler Enstitüsü, , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Kıran, Zeynel (2002): *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2003): *Türkiye Türkçesi Grameri: Sekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Onursal, İrem (2003): *Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık, Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi, İstanbul

Özkan, Bülent (2004): *Metindilbilimi Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" Adlı Öyküsünün Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri*, Çukurova Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Adana.

Parlak, Hatice (2009): *"Kutadgu Bilig'in Metin Dilbilimsel Yapısı"*, Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Sağlık, Saban (2002): *"Mescid-i Aksa" Siiri Örneğinde Bir Siirin Dilbilim Terimleriyle Çözümlemesi"* Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, Sayı: 2.

Subaşı- Uzun, Leyla (1995): *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Simurg Yayınları, Ankara,

Şükürov, Eli İsa (1981): *Azerbaycan Dilinin Tarixi Qrammatikası*, Bakı.

Türkçe Sözlük(1998): Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Vardar, Berke (1988): *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitapevi, İstanbul

_____,(2000): *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual, İstanbul.

Zamanaov, Abbas(1962): *Muasirleri Sabir Hakkında*, Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, Bakü.

<http://www.tarihbilinci.com/forum/dusunur-230/mehmedkuluzade-celil-16274/15.05.2013,23:>

[//turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/irem_onursal_turkce_metinler_bagdasiklik_tutarlilik.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/irem_onursal_turkce_metinler_bagdasiklik_tutarlilik.pdf)
[//www.etimolojiturkce.com/kelime/%C3%A2m%C3%A217.02.201518:59](http://www.etimolojiturkce.com/kelime/%C3%A2m%C3%A217.02.201518:59)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Eda EKEN

Doğum Yeri ve Tarihi: Erzurum/Aşkale/1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı

Yüksek Lisans Öğrenimi: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı anabilim Dalı Türk dili Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller: D Seviyesinde İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar: Gül Ahmet Aytemiz Güzel Sanatlar Lisesi Pedagojik Eğitim Stajı

Çalıştığı Kurumlar: Merdiven İlkokulu (Ücretli Sınıf Öğretmenliği),

Merdiven Ortaokulu (Ücretli İngilizce Öğretmenliği).

İletişim

E-Posta Adresi: eda15550@hotmail.com

Tarih: 2018